אגדת שיר השירים

AGADATH SHIR HASHIRIM

EDITED FROM A PARMA MANUSCRIPT

ANNOTATED

AND ILLUSTRATED WITH PARALLEL PASSAGES FROM NUMEROUS MSS. AND EARLY PRINTS, WITH A POSTSCRIPT ON THE HISTORY OF THE WORK

BY

S. SCHECHTER, M.A.

READER IN RABBINIC AT THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

REPRINTED FROM THE "JEWISH QUARTERLY REVIEW"

Cambridge

DEIGHTON BELL & CO.

London GEORGE BELL & SONS

1896

Oxford
HORACE HART, PRINTER TO THE UNIVERSITY

TO

DR. MORITZ STEINSCHNEIDER

THE NESTOR OF JEWISH BIBLIOGRAPHY

IN COMMEMORATION OF HIS EIGHTIETH BIRTHDAY

709

AGADATH SHIR HASHIRIM.

AGADATH SHIR HASHIRIM.

THE following Midrash to the book, *Song of Songs*, is taken from a Parma MS., Cod. De Rossi, 541. It is, to my knowledge, unique; but, unfortunately, the text is very corrupt and defective. Some passages are also misplaced. Still its matter is almost entirely fresh, and it gives us at least the structure or skeleton of that Midrash to the *Song of Songs*, which was used by many of the old authorities, as R. Juda of Barcelona, Rashi, R. Simon, the compiler of the *Yalkot*, R. Moses Tako, R. Abraham b. Maimon, Nachmanides, the unknown author of the יחוסי התנאים והאמוראים, R. Machir b. Abba Mari, the compiler of various Hagadic collections to certain prophetical books, and others, but which has been lost to us for several centuries. This assertion could not be satisfactorily proved without giving various specimens of the contents of the Midrash, and thus showing how they corresponded with the quotations of Rashi, R. Simon, etc. This would, however, cause useless repetition. Hence, I intend to publish first the whole of the text, which will be followed by notes giving the parallels and corrections as far as they can be gathered from the cognate literature both in print and in manuscripts; whilst in a postscript at the end I shall try to fix the date of our Midrash, as well as to establish its relation to the so-called Midrash *Chasitha* of the editions and to the rest of the Hagadic literature. I hope that other unknown Midrashic pieces will follow.

In thus beginning to edit materials collected in various libraries in Italy, it is my pleasant duty to express my gratitude to the University of Cambridge, which offered me the means of travelling in the country of Azaryah De Rossi and Samuel David Luzzatto. My thanks are

also due to the Italian Government, which not only opened before me all the treasures I desired to see, but also permitted, on the application of the English Foreign Office, that certain MSS. should be sent to me to Cambridge, where I could examine and copy them with greater ease. In the Vatican Library the same liberality was shown to me, and I feel very thankful to its *Prefettos.* I am likewise under great obligations to all the librarians and to the assistants at the various libraries in which I worked during my stay in Italy, especially so to my friend, Dr. Leonello Modona of Parma, by whose liberality and kind help alone I was enabled to undergo the amount of work which the treasures of De Rossi involve upon the student of Jewish literature, and whose readiness to instruct and to inform is a constant aid to the inquirer, even after he has left this fair country.

א) (109*a*) **שיר השירים** · ר׳ נתן או׳ מלאכי השרת אמרו אותה · שנ׳ שיר השירים · המשוררים לפני הקב״ה מלך מלכי המלכים ואומרים ק׳ק׳ק׳ : רבן גמליאל או׳ הקב״ה אמרה שנ׳ שיר השירים · השיר הנבחר מכל השירים · ואמרוה האבות והצדיקים והנביאים ומלאכי השרת מי אמרה מי שהשלום שלו כנוהג שלום על כל בריותיו : החמה זורחת על הצדיקים ועל הרשעים · ועושה שלום בין מלאכיו · שכן הוא או׳ עושה שלום במרומיו · הברקים שנוחין מתוך המים והמים אינן מכבין אישן של ברקים · והברקים אין שורפין את המים : הרקיע של מים · החמה והלבנה והכוכבים והמזלות של אש רצין ומהלכין ואינן מזיקין זה את זה · ואתה מוצא במרכבות פרעה ואש מתלקחת בתוך הברד שהיו מעורבין שניהן כאחת ולא היו מזיקין זה לזה · וכן בהר סיני ברד וגחלי אש · בארץ אי איפשר לשור לראות את הארי שהרי שונא לשור · אבל במרום השור והארי שניהם במרכבה ושלום ביניהם אוהבין זה לזה · שנ׳ ופניהם איש אל אחיו שהיו נוהגין אהבה ורעות נאמר עושה שלום במרומיו : ר׳ א׳ מי שהשלים לבנים מה שקיים לאבות שאו׳ כי גר יהיה זרעך וגו׳ · בשתי אותיות קיים לו שהוא גואלם ובשבעים גאלם · שנ׳ במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וגו׳ · כנגד שבעים שירדו עם יעקב במצרים ובשבעים שנתנו לו כנגד שבעים לשונות · שנ׳ יצב גבולות

עמים למספר בני ישר׳ · כנגדן נקראו לישר׳ שבעים שמות · ולירושלם שבעים ולתורה שבעים כנגד שבעים שמות שנקראו להקב״ה : ד״א שיר השירים אשר לשלמה · ללמדך שכל חכמתו של שלמה שהיא שקולה כנגד התורה :· ר׳ עקיבא או׳ אילו לא נתנה בתורה שיר השירים כדאי הייתה לנהוג את העולם · ומניין שחכמה שקולה כתורה · שנ׳ חכמה ומוסר אוילים בזו · ומוסר היא (109b) התורה · שמע בני מוסר אביך · ולא עוד אלא שהקדים חכמה לתורה · שנ׳ ראשית חכמה יראת יי׳ · הקדים חכמה לתורה : ר׳ אלעזר בן עזריה אם אין חכמה אין תורה · אם אין בידך יראת חטא אין בידך תורה · לפי שקדמת חכמה של שלמה שאמ׳ עליו הכת׳ ויאהב שלמה את יי׳ שהיתה חכמתו מתנה לשלמה : אחד משלשה שאמ׳ להם הקב״ה שאלו אברהם משיח שלמה · א׳ע׳פ׳ שכת׳ שאמ׳ המקום לאברה׳ אל תירא אברם אנכי מגן לך : אמ׳ אברהם כל בקשותי נתת חוץ מאחד הן לי לא נתת זרע · א״ל הקב״ה הבט נא השמימה וגו׳ · למה אמ׳ לו הקב״ה כה יהיה זרעך · אלא שהראה לו מזלו של יצחק · מן הכוכבים שמו מזל כה · שנ׳ שבו לכם עם החמור ואני והנער נלכה עד כה : והלא אני רואה מזלו של יצחק בין הכוכבים שהיה אברהם איסטרולוגים במזלות · ולמה אמ׳ להם ונשתחוה ונשובה אליכם · אלא שנתנבא אברהם שהם חוזרים הוא ויצחק בשלום מן המזבח : ד״א למה אמ׳ נלכה עד כה אלא שנתנבא אברהם על אותו מקום שעקד עליו יצחק בנו · שעתידין הכהנים לברך ולעמד ופורשין כפיהם ולברך את ישר׳ בכה · שנ׳ כה תברכו את ישר׳ : ד״א למה אמ׳ להם שבו לכם פה עם החמור · שנתנבא על אותו מקום בית הבחירה · שנ׳ זאת מנוחתי עדי עד · פה אשב וגו׳ · משיח שהוא בא לגאולת ישר׳ מהרה א״ל הקב״ה שאל · שנ׳ יי׳ אמר לי בני אתה שאל ממני ואתנה גוים נחלתך וגו׳ · אמ׳ משיח מה הנייה לי במלכות · הואיל ומשוח מלחמה יהרג · שכן זכריה נתנבא עליו וספדו עליו כמספד על היחיד · מה הנאה יש לי במלכות ובעושר אם עתיד שישלטו בי איני שואל אלא שתתן לי חיים · אמ׳ לו המקום כבר נתון לך מה ששאלת (110a) עד שלא עמדת נתנבא עליך דוד אביך · שנ׳ חיים שאל ממך נתת לו ולא חיים בלבד אלא עשר ונכסים וכבוד כשיבא המשיח המלכיות פוסקות מן העולם · והוא טועמין את המות · שנ׳ והיה יום אחד ליי׳ לא יום ולא לילה · יום שהוא מפסיק בין שני עולמות · אמ׳ לשלמה שאל · אמ׳ שלמה ונתתי לעבדך לב יודע להבין בין טוב לרע וגו׳ · להודיע מתנותיו של

שלמה כמה הן גדולות · נאמר בשלמה וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף · ושיר השירים משובחת מכולם : ר׳ נחמיה או׳ אין דבר שלא אמ׳ עליו שלמה שיר · שנ׳ שיר השירים · הרי שלשה שירים · היאך הוא שלשה שירים · שלשה שירים לשבעים דבר שבתורה שלשה שבעים לישראל · ושבעים לירושלם · ושבעים להקב״ה : שלשה שירים אמ׳ כנגד שלשה ימים שנשתמש העולם לאור הטוב עד שלא נבראת החמה · וכנגד שלשה דברים שהיו קודם בראשית · המים · הרוח · והחשך : שלשה ספרים כתב · שיר השירים · ומשלי · וקהלת · שיר השירים כתב בקטנתו · ומשלי בילדותו · וקהלת משהזקין · שלש שירים כנגד שלש מעלות שעלה · בראשונה כתב · ויתן שלמה את הכסף בירושלם כאבנים : וכת׳ אין כסף נחשב בימי שלמה כאבנים · וכת׳ אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה : המעלה השנית · ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם · ויי׳ נתן חכמה לשלמה : המעלה השלישית · כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה · והלא תפסח ועזה נתונות זו בצד זו · אלא כמה שיצא מתפסח וילך ויקיף את כל העולם כולו עד שיבא בעזה · כך היה שלמה שולט בכל העולם כולו : וישב שלמה על כסא יי׳ למלך · וכי איפשר לישב על כסא יי׳ · אלא כמה שהקב״ה שולט מסוף (110*b*) העולם ועד סופו · כך היה שלמה שולט מסוף העולם ועד סופו : ד״א שלשה שירים אמ׳ כנגד שלשה ירידות שירד ראשונה שהיה מלך מסוף העולם ועד סופו · ונתמעטה מלכותו · וחזר להיות מלך על ישר׳ בלבד · שכן הוא משלי שלמה בן דוד מלך על ישר׳ : ירידה שנייה שחזר להיות מלך בירושלם בלבד · שכן הוא אומ׳ דברי קהלת בן דוד מלך בירושלם : הירידה השלישית שמרדו עליו בני ירושלם ולא היה מלך אלא על מטתו בלבד · ולא היה יכול אותו המלך הגדול שהיה אדם מזכיר שמו על הרוחות שהן זועות ומרתיתות מפניו · חזר להיות מתיירא מהן וגיבורי ישר׳ עומדין עליו ושומרין את מיטתו מן הרוחות : שלשה שירים אומ׳ כנגד שלשה עולמות : השיר הראשון על שירו של עולם הזה · שהוא על שבע מינים שנ׳ שבע ביום הללתיך : שיני על שירו של משיח שהוא על שמונה מינים · שנ׳ למנצח על השמינית · השלישית על שירו של עולם הבא · שהוא על עשר מינים · שנ׳ בנבל עשור זמרו לו : שיר השירים שהוא שבח על כל השירים : שבעים שמות קרא לישר׳ ישורון · בכור · נער · רך · יחי׳ · כלה · אשת נעורים · יהודים · עברים · אריה · אפרתים · נחש · אילה · זאב · שור · ראם כרם נטע · שעשועים · גן נעול · פרדם

מעיין חתום · ידידים גאולים קדשים · ממלכת כהנים · צבאות משרתים · אדונים עליונים אגודה אישים עדה קהל · אילי הצדק תמרה אגוז ענבים תאנה ורימון נחלה סגולה קנה · ציבור בני אל חי אישון עגלה פרה תולעת אם חכמים וגבורים · צדיקים חסידים ישרים קרובים ענוים תמימים · הרי שבעים שמות נתפשרו שמות · ישר׳ על שם היסורין : ישורון על שם שאמרו שירה על הים נקרא בכור · שנ׳ בני בכורי ישר׳ · נקרא נער כי נער ישר׳ ואוהבהו : נקרא רך שכן הוא אֹן דכת׳ כי בן הייתי לאבי רך ויחיד : נקרא יחיד · שהן יחידים בעולם : נקרא (111*a*) ילד שנ׳ אם ילד שעשועים · נקרא אחים ורעים · שנ׳ למען אחי וריעי · נקרא אהוב · שנ׳ אהבתי אתכם נאם יי׳ : נקרא בן שנ׳ בנים אתם ליי׳ אלהיכם : נקרא עבד · שנ׳ כי לי בני ישר׳ עבדים : נקרא עם שנ׳ עם יי׳ אלהי : נקרא גוי · שנ׳ כי מי גוי גדול : נקרא אם · שנ׳ ולאמי אלי האזינו : נקרא בת · שנ׳ הבת השובבה : נקרא רעייתי · שנ׳ אחותי רעייתי · נקרא רעייתי שהם עושים רצונו של מקום : נקרא כלה · שנ׳ לבבתיני השם אחותי כלה : · נקרא יהודים · על שהם מודים להקב״ה : נקרא עברים שעשו את התורה שנכתב בעבר הירדן : נקרא אריה · שנ׳ הן עם כלביא וגו׳ : נקרא נחש · שנ׳ יהי דן נחש : נקרא אילה · שנ׳ נפתלי אילה : נקרא זאב · שנ׳ בנימן זאב יטרף : נקרא שור · שנ׳ בכור שורו : נקרא ראם · שנ׳ קרני ראם קרניו : נקרא כרם · שנ׳ כי כרם יי׳ ישר׳ : נקרא פרדס · שנ׳ שלחיך פרדס : נקרא מעיין · שנ׳ גן נעול מעיין חתום : נקרא ידידים · שנ׳ מה לידידי בביתי : נקרא קדושים · שנ׳ קדושים תהיו : נקרא ממלכת · שנ׳ ואתם תהיו לי ממלכת וגו׳ : נקרא משרתים · שנ׳ משרתי עליון : נקרא צבאות · שנ׳ יצאו כל צבאות יי׳ : ולמה נקראו צבאות · שהן חיילותיו של הקב״ה : נקרא אלהים · שנ׳ אמרתי אלהים אתם : נקרא עליונים ואדונים · שנ׳ ולקדישי עליונים : נקרא אגודה · שנ׳ ואגודה על ארץ יסדה : נקרא אישים · שנ׳ אליכם אישים אקרא · נקרא עדה · שנ׳ ויאמרו כל העדה : נקרא אילי הצדק · שנ׳ וקרא להם אילי הצדק : נקרא תמר · שנ׳ צדיק כתמר יפרח : נקרא אגוז שנ׳ אל גינת אגוז ירדתי : נקראו ענבים · שנ׳ כענבים במדבר : נקרא תאינה · שנ׳ כתאינה בראשי׳ : נקרא רימון · שנ׳ כפלח הרימון רקתך : נקרא נחלת · שנ׳ ונחלתי ישר׳ : נקרא סגולה · שנ׳ והייתם לי סגולה : נקרא יונה · שנ׳ יונתי בחגוי הסלע : נקראו אל בני חי · שנ׳ יאמר להם בני אל חי : נקרא אישון · שנ׳ יצרנהו כאישון : נקרא (111*b*) פרה · שנ׳

כי כפרה סוררה : נקרא תולעת · שנ׳ אל תראי תולעת יעקב · נקרא עגלה · שנ׳ אפרים עגלה משולשת : נקרא אם · שנ׳ בעטרה שעיטרה לו אמו : נקרא חכם · שנ׳ רק אין חכם : נקרא גיבורים · שנ׳ גיבורי כח עושה דברו : נקראו צדיקים · על שם הצדקה שהן עושין · נקרא ישרים · שהולכין בישרות לבם בדרכי המקום : נקראו קרובים · שנ׳ לבני ישר׳ עם קרובו : נקראו ענוים · שנ׳ וענוים ירשו ארץ : נקראו תמימים שהן הוא או׳ ותמימים יוותרו בה · ושהן תמימים מכל העמים · במעשיהם ובדרכיהם : שבעים שמות קרא לירושלם · ירושלם שלם · יראה יבום · גלעד · לבנון · ציון מרומים כסא יי׳ עיר ישר׳ · יפה נוף · ירכתי צפון · משוש כל הארץ בעולה חפצי בה · אבן מעמסה אפרתח שדה יער מנוחה · אריאל · הר מועד ספה על בתולה כלה אשת נעורים · רבתי עם רבתי בגוים : שרתי במדינות · עיר חוברה לה בית תפילה · מגדל עדר · שגל מצודה · ידידות · ירושה עיר לא נעזבח · גילה גן עדן · יי׳ הר מרום · מקדושים עקרת מוראה הר גבוה עיר היונה · קריה נאמנח עיר הצדק · גיא חיזיון · דלתות העמים · במות נחלה · הר הקודש · הר חמד · גבעת הלבונה · עיר דוד · הנגב · הר מרום · ישר׳ שם חדש · אשר פי יי׳ יקבנו · עיר דוד · הנגב · הר מרום ישר׳ · אילו שמות ציון נקרא שלם · ומלכי צדק מלך שלם : נקרא יראה · יי׳ יראה······שמתוכה הוא (רואה עמו ומרחם עליה׳······ברא את העול׳······לבנון · ההר הטוב הלבנון · נקר׳ מרום······יי׳ לבדו השוכן · ה נקר׳ כסא ······ביום · יקראו לירושלם ה׳ יי׳ שמתוכ׳ יוֹשֵׁב עָל) יושב על כסא ומחייב אויבי עמו · שנ׳ ונקוו אליה כל הגוים לשם יי׳ לירושלם : נקרא ים · שנ׳ יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד · וכמו שקיבל הים כל מי בראשית · כך היא עתידה לקבל את כל בניה · נקרא עיר דוד · שנ׳ וילכוד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד · ומפני מה נקראת על שם בשר ודם · אלא שהיה גלוי לפני הקב״ה שבשר ודם בונה אותה ובשר ודם מחריבה · אבל לעולם הבא היא נקראת על שמו של הקב״ה · שנ׳ עיר ציון קדוש ישר׳ · יפה נוף · שנ׳ יפה נוף משוש כל הארץ · מה היא שמחתו (112*a*) של צדיקים כל היא שמחתו של צדיקים : נקרא הר ציון כשם שמעמדין ציון לקברות להודיע בין טמא לטהור כך הודעתי לכל באי עולם שהוא ואני זוגם · נקרא ירכתי צפון · שעתידין כל נכסי צפון ליכנס לתוכה : נקרא קרית מלך רב · שהיא עירו של מלך מלכי המלכים הקב״ה : נקרא כלילת יופי · שנ׳ כלילת יופי משוש לכל הארץ · נקרא בעולה · שהיא בעולה שאין לה

פרנס אלא הקב"ה : נקרא חפצי בה · כי לך יקרא חפצי בה ולארצך בעולה · שכן או' ציון דורש אין לה : חפצי בה · שאני רוצה בה מכל המדינות · שנ' אוהב יי' את שערי ציון : נקרא עיר לא נעזבה · העיר שאינה נעזבת מפני לעולם : נקרא גילה · הנני בונה ירושלם גילה ועריה משוש : נקרא בשן הר גבנונים הר בשן : נקרא חדרך · שנ' בארץ חדרך שהיא מחרדת למלך שבמרום : נקרא רמה · קול ברמה נשמע : נקרא עדן שבניה עתידין ליכנס ולהתעדן בתוכה : ושבעים שמות קרא שלמה לתורה ראשית קניין חכמה ומוסר בינה צדק · משפט משרים ערמה דעת מזימה לקח ירושה תחבולות משל מליצה · חידה תורה יראה ספר הברית מלחמות תמימה טהורה נאמנה מחכימת משיבת נפש · מאירת עינים עדות נוצר משמחי לב עומדת לעד · חמודה זהב כסף גזית כלי פז טובה פנינים לוית חן ענקים אשורית דבש נופת צופים · שמן תורק מגדים שעשועים מועצות אמרי אמת נעימים נחלה מתוקה עמוקה ורחבה עטרת אשת נעורים איילת אהבים יעלת חן דודים וחכמים חלב עץ חיים · יקרה חרוץ תבואה : ושבעי' שמות נקר' הקב"ה עליון רם ונישא נפלא גדול וגיבור · עיזוז הוד והדר · נורא ישר אדיר הצור תמים נאמן טוב חסיד צדיק קדוש טהור קנוא ונוקם · נוטר בעל חימה גאה צח ואדום · רחוק קרוב איש שומר ראשון אחרון (112b) אריה נשר · רועה תפוח מור אשכול יער מגדל שופט מלך מסתתר יוצר בורא גומל בונה קורא רונע יי' אלהים אהיה אשר אהיה שדי הכופר צבי עופר האילים · חנון ורחום : נפר"ש של הקב"ה : נקרא עליון · עליון במרומים אלהים שבדין ברא ארת העולם · יי' מרי ארעא מרי שמיא : אדון שהוא אדון על כל בריותיו : אלוה שהוא אלוה על כל · שהוא תקיף על כל : אהיה אשר אהיה שהוא ואין חוץ ממנו · שדי שאין העולם כדיי שברא אותו · רם ונישא כה אמר יי' רם וניש' : נשגב יי' כי שוכן מרום : נפלא · לעושה נפלאות גדולות לבדו : גדול אדונינו ורב כח : גיבור עיזוז · יי' עיזוז וגיבור · הוד והדר · הוד והדר לפניו · נורא · נורא אלהים ממקדשיך : אדיר · אדיר במרום יי' · צור · יי' צורי ולא עולתה : נאמן האל הנאמן : טוב · טוב יי' לכל : חסיד · כי חסיד אני נאם יי' : טהור · טהור עינים מראות ברע · אש · כי יי' אלהיך אש אכלה הוא : קנוא · כי אל קנא הוא : נקום · נוקם יי' ובעל חימה · גאה · כי גאה גאה : אח ·· מי יתנך כאח לי : רחוק · רחוק מרשעים יי' : קרוב · קרוב יי' לכל קוראיו : איש · והיה ביום ההוא נאם

יי׳ תקראי לי אישי : שומר ישר׳ · הנה לא ינום ולא ישן שומר ישר׳ : ראשון ואחרון · אני יי׳ ראשון ואת אחרונים אני הוא : אבי · הלא אב אחד לכולנו : אריה · אריה שאג מי לא ירא : נשר · כנשר יעיר קנאה : תפוח · כתפוח בעצי היער : מר · צרור המר דודי לי : אשכל הכופר · עיר · וארו עיר וקדיש : מגדל · מגדל עוז שם יי : שופט · כי אלהים שופט צדק : מלך · כה אמר מלך ישר׳ : מסתתר · אם אתה אל מסתתר · אכן אתה אל מסתתר : יוצר · כי הנה יוצר הרים ובורא רוח : מושיע · אלהי ישר׳ מושיע : גואל · גואל חזק : ישר · ישר יחזו פנימו : חנון ורחום · חנון ורחום יי׳ : צח ואדום · דודי צח ואדום : (113*a*) נקרא הקב״ה שבעה שמות · ובחר בישר׳ שנקראו שבעים שמות ונתן להם את התורה שבעים שמות · והוא עתיד לנחם בירושלם שנקראת שבעים שמות : ד״א שיר השירים · עשר שירות הין · שירת אדם · שירת אברהם שירת הים שירת הבאר · שירת משה שירת יהושע שירת דבורה שירת דוד· שירת שלמה דשיר השירים : ושירת לעולם הבא · שירו לייי׳ שיר חדש · ושיר השירים משובחת מכולם · שכל השירים יש מהן תחילתו שבח וסופו גנאי · ויש מהן תחלתו גנאי וסופו שבח · השיר שאמרו ישר׳ על הבאר תחלתו שבח וסופו גנאי · האזינו השמים תחלתו גנאי וסופו שבח : שיר השירים שבח שבחים · שכל השירים (נאמרו) אמרום נביאים בני הדיוטות · אבל שיר השירים אמרו מלך נביא בן נביא נשיא בן נשיא : וחכמ׳ אומ׳ מהר סיני נתנה : ד״א שיר השירים · כל השירים שנאמרו לשעבר נאמר על שם נקיבה · מה הנקיבה ראויה לילד · כך היה צופה לפני הקב״ה שאותן שעבודן יולדים שעבודין אחרים : אבל גאולת מחר לשון זכר הוא · שנ׳ שירו לייי׳ שיר חדש : ד״א שיר השירים א״ר אלעזר בן עזריה משל למה הדבר דומה למלך שנתן לנחתום כור חיטים ואמ׳ לו הוצא לי משם עשר סאין סולת חור ואמ׳ לו מתוך עשר שש ומתוך שש ארבע · כך הקב״ה סילת את הנביאים מתוך התורה ואת הכתובים מתוך הנביאים ושיר השירים נסלתה מכולם : ד״א שיר השירים · כל השירים שנאמרו לשעבר היו או׳ את השירה שעל ידיהן הייתה הגאולה · לפיכך היו או׳ שירה לפני הקב״ה עומד לעשות ניצחון לבניו הוא עתיד לומ׳ שירה לבניו · מניין או׳ ששתי שירים אמרו מלאכי השרת אחת בעקידת יצחק ואחת על הים · ביצחק היו משוררין (113*b*) לפני מלך מלכי המלכים הקב״ה ואו׳ יי׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ : ולמה הן או׳ מלא כל הארץ כבודו אלא שאמ׳ מלך מלכי המלכים

הקב"ה אם אין לי כבוד בארץ אין שמי בארץ אין שמי במרום · אם אין עמי ממליכין אותי בארץ כביכול אין לי מלכות בשמי המרום: הרי ישר׳ או׳ שמע ישר׳ יי׳ אלהינו יי׳ אחד · והם נותנין רשות למלאכי השרת והיו מקבלין מהן ואו׳ ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד · הרי לנו שירה אחת בעקידת יצחק · ואחת על הים · כמה שנ׳ מפי עוללים ויונקים יסדת עוז · לכך נאמר שיר השירים · מלמד ששתי השירים האילו אמרו מלאכי המרום יי׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ · מפי עוללים ויונקים :

ב) ישקני מנשיקות פיהו · זה עמידתן לפני הר סיני · שאמ׳ להם משה כך אמ׳ המקום ואמ׳ לו מפיו אנו רוצים לשמוע · ואמ׳ לפני המקום מן התשובה אתה למד הנה אנכי בא אליך בעב וגו׳ · רוצין אנו לראותו אמ׳ הקב"ה רוצים אתם לראותי ואני מתאוה לראותכם · שנ׳ הראיני את מראיך : ד"א ישקני מנשיקות פיהו אילו הדיברות שקיבל משה בראשונה או יכול כל התורה קיבל מתחילה חזר הקב"ה עלה אלי ההרה והיה שם מלמד ששתי פעמים קיבל את התורה : ד"א ישקני מנשיקות פיהו לפי שמצינו מלכי מזרח ומערב נושקין על היד אבל להודיע חיבתן של ישר׳ שאין נשיקות אלא על פה : ד"א ישקיני מנשיקות פיהו באדם שהוא מכובד על המלך והוא מבקש לנושקו על ידו ועל רגלו · אבל בצדיקים ישקני מנשיקות פיהו : אבא שמעון או׳ העברת ישר׳ בנחלי ארנון שהשיק ראשי ההרים זה וריצץ ראשי שונאיהם : ד"א ········ עברו ישר׳ את הירדן : ד"א (114a) ישקני מנשיקות פיהו · שתי נשיקות הן אחת בעולם הזה ואחת בעולם הבא · נשיקה בעולם הזה ויפח באפיו נשמת חיים · נשיקה לעולם הבא · ונתתי רוחי בכם וחייתם : כי טובים דודיך מיין אילו דברי תורה שמ[נחמין] את ישר׳ · מה היין תנחומין · אף דברי יי׳ תנחומ׳ : שנ׳ תנחומיך ישעשעון נפשי · מה היין כל זמן שמתיישן משתבח · אף דברי תורה כל זמן שמתיישנין בגוף משתבחין הן : ד"א כי טובים דודיך מיין זה הלומד תורה בילדותו כיון שנגמל מדדי אמו לתוך התורה : גמולי מחלב זה לזה נאה לדברי תורה עתיקי משדיים · למי שעברו את העתיקים מדדי אמותם · שנ׳ ועתיק יומין יתיב : ד"א מה היין אין כונסין אותו אלא בכלי חרס ואין כונסין אותו לא בכלי כסף ולא בכלי זהב · למה שאינו מתקיים בהן · כך דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שרוחו דכא : שאל ר׳ יהושע את ר׳ ישמעאל היאך אתה קורא כי טובים דודיך מיין · או כי טובים

דוֹדֶיךָ · אמ׳ לו רבי יהושע לא קראת כן אלא לשום לשון זכר · כי טובים דוֹדֶיךָ : ד״א כי טובים מיין אי מה היין כל מה שמתיישן חסר · יכול כך דברי תורה ת״ל

ג) לריח שמניך טובים · כשם שאין השמן חסר · כך אין דברי תורה חסרין : ד״א לריח שמניך טובים · מה שמן של אפרסמון ריחו יוצא חוץ ממנו כך דברי תורה שמן הולך בכל מקום : ד״א למה נמשלו דברי תורה לשמן · מה שמן רפואה לאדם ומצחין את פניו · כך דברי תורה רפואה לאדם : שכן הוא או׳ רפאות תהיה לשורך וענקים לגרגרותיך : ד״א למה נמשלו דברי תורה לשמן אם יתן אדם קורטוב של שמן בתוך חבית של מים קורטוב שמן יוצא כנגדן · כך מי שהוא מלא חכמה דבר הבטלה דברי חכמה יוצאין מלפניו לפי מה שהוא : ד״א לריח שמניך טובים זה חזקייהו · (114*b*) ודורו שמשלו לשמן · שנ׳ וחולק עול מפני שמן · עולו של סנחריב : ר׳ דוסתא בר׳ ינאי משום ר׳ ינאי או׳ למה שילח הקב״ה שחין בחזקיה המלך מפני ששלט בזהבו של בית המקדש וקלפו לתת אותו למלך אשור · לכך נאמר לריח שמניך טובים : ד״א לריח שמניך טובים היה ר׳ חדקא או׳ הרי את למד שריח הצדיקים יפה וניכר משל רשעים · שכך מצינו שהכיר משה את עצמות יוסף שהיה ריחו הולך · ואל תתמה שאף בעולם הזה יש שמבדילין בין עצמות אדם לעצמות בהמה בין עצמות ישר׳ לעצמות גוים · וכך אתה מוצא ביצחק כשנשק ליעקב וכן הוא או׳ וירח ריח בגדיו ויאמר ראה ריח בני כריח שדה · מלמד שהיה ריח יעקב ניכר מריחו של עשו : ד״א כריח שמניך · יש שמן שאין לו ריח ואין לו מראה · יכול כך דברי תורה יש להם טעם ואין להם מראה · ת״ל שמן תורק שמך · כשמן שמריקין אותו מכלי אל כלי · וריחו הולך ומראהו נאה כך דברי תורה : ד״א שמן תורק שמך כשמן שמריקין אם עשית את התורה שנמשלה כשמן הטוב שמך הולך עד סוף העולם האומות אוהבין אותך · על כן עלמות אהבוך · ד״א שמן תורק שמך על כל השמנים והברכות שאמרתי ליתן לכם לעתיד לבא בשביל שהוא שהמלכיות כמות וכשאול מדחקין אתכם ומבקשין להרוג אתכם ולהחטיאכם לפניי ואתם מורדין עליהן ומבקשין תורתי ומקיימין אותי · ומניין שנמשלו המלכיות בשאול ובמות · שנ׳ מיד שאול אפדם וממות אגאלם · ומניין אף ברוחות רעות · שנ׳ אהי דברך מות אהי קטבך שאול : ומניין אף בגובאי · שנ׳ והנה יוצר גובאי בתחלת עלות הלקש : ד״א שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך : אילו

המלכיות שנקראו עלמות לישר׳ · ששים המה מלכות ושמונים פילגשים ועלמות (115a) אין מספר : ד״א על כן עלמות אהבוך · אילו המלכיות שהן רואין אתכם שאתם עושים ויהיו יריאים מלפניכם וכן הוא או׳ וראו כל עמי הארץ כי שם יי׳ נקרא עליך ויראו ממך : ד״א עלמות אהבוך · העולם הזה והעולם הבא · עשה מצות בעולם הזה ויתן לך שני עולמות :

ד) **משכני אחריך נרוצה** · כנסת ישר׳ או׳ למי שברא העולם · משכני אחריך נרוצה · אמ׳ לה אף אני הכתבתי לך על ידי נביא על כן משכתיך חסד · אלא להודיע שכל ימים שהיתם מסורין ביד המלכיות והיו משעבדין אתכם הייתי מקצר ימי השיעבוד ומקריב ימי הגאולה · שגלוי לפני שאתם חוזרין לשעבוד אחר · אבל עכשיו משכתי לכם בחסד את הגאולה · ומי שתגאלו בפעם הזאת שוב אין אתם חוזרים לשיעבוד מעתה : ד״א משכיני אחריך · מי שמשכונו נתון ביד חבירו הוא רץ אחריו שלא בטובתו · כך נעשו ישר׳ משכון למי שברא העולם : ד״א משכיני אחריך · מסכינין שבישר׳ הן עתידין לרצות בין אב לבנים לכך נאמר משכיני אחריך נרוצה · הביאני המלך חדריו · מלמד שעתיר הקב״ה להראות את ישר׳ גינזי המרום החדרים שברקיע · א״ר יעקב הרי אתה למד מיעקב קום עלה ביתאל ושב שם · מלמד שהראה הקב״ה עלייה למעלה מעלייה והראה אותו חדרים שבמרום : ד״א הביאני המלך חדריו · אילו חדרי גן עדן מיכן הן אל כמעשה הרקיע כך מעשה גן עדן · מעשה הרקיע עשו שורות שורות של אילנות ממודרין ככוכבים · מיכאן הם או׳ כשם שגלגל חמה נתון באמצע הרקיע · כך עץ חיים נתון באמצע גן עדן · כשם שהקיטונית נתונה באמצע הטרקלין כך עץ החיים מכוון כנגד גלגל החמה · שהיה או׳ ·········הוא · אחרים או׳ עץ החיים מכוון כנגד גלגל חמה · מהלך שנה · ר׳ מאיר או׳ מה גלגל החמה ת״ק שנ׳ (115b) אף עץ החיים ת״ק שנה : וכל פילוגת׳ מי בראשית יוצאין מתחתיו שנ׳ והיה כעץ שתול על פלגי מים · מה מצינו מי בראשית יוצאין מתחתיו של עץ החיים אף בעליות של מים שמרום סמוכות לגלגל חמה · לכך נאמר הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך · אנו אמרו ישר׳ לפני הקב״ה בך אנו שמחין מכל המתנות : משל לבן מלך שאמ׳ למטרונא אי אֶיפְּשִׁי ביך טלי כל מה שתרצי כל כלי טוב שאת יודעת וצאי לבית אביך · מה עשת זו השקהו והאכילהו וקראה לעבדי בית אביה ואמרה להם טלוהו במטתו והוליכוהו לבית אבא · כיון שניער משנתו אמ׳ מי הביאני כאן ·

אמרה לו אני · ומה ראית · אמרה לו אתה אמרת לי ברירי ליך כלי יפה שבכאן וטלי ולכי לבית אביך נסתכלתי בכל קינייניך ולא מצאת כלי חמדה יותר ממך · כך אמרה ישר׳ להקב״ה טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף · וכן מצינו כשנגלה הקב״ה בהר סיני ומלאכי השרת עמו בירורה מכל מלאכי השרת שנ׳ ואתא מרבבות קודש · רבבות שאין להם מספר · א״כ למה נאמר שנים ועשרים אלף · אלא ליתן כבוד לשבטו של לוי · שהוא מקודש מכל השבטים · כשנגלה מרוח אחת ועמו עשרים ושנים אלף מלאכי השרת ובידם שני״ם עשרים ושנים אלף כתרים ונותנין בראש כל אחד ואחד משבטו של לוי שהם שנים ועשרים אלף · ומרוח השנייה · ששים ריבוא ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים מלאכים ובידם כתרי אש ונותנין בראש כל אחד ואחד מישר׳ : נגלה מרוח השלישית כפליים · שני מלאכים לכל אחד ואחד מישר׳ · שנ׳ מלאכי צבאות ידודון ידודון · נגלה מרוח מערבית · ועמו מלאכי השרת שאין להם חקר · ומניין שנגלה מארבע רוחות · שנ׳ יי׳ מסיני בא וזרח משעיר למו · הופיע מהר פארן······שלש רוחות · יכול הרביעית · חבקוק מפרשה אלוה מתימן יבא · יכול האמצע פנוי · ת״ל ותהילתו מלאה הארץ · ולא כמנהג הארץ כמלך שהוא (116a) יוצא ממדינה למדינה זו · כשהוא יוצא ממנה מתרוקנת וכשהוא נכנס מתמלאת · יכול כך היה ביום מתן תורה כשנגלה מהר סיני נתמלא כל העולם כולו מהדרו · יכול השמים יהו פנויים ת״ל כסה השמים הודו · יכול הארץ פנוי ת״ל ותהילתו מלא הארץ · מן מלאכי השרת לא בירדו ישר׳ אלא הקב״ה ואו׳ כי יעקב בחר לו יה · ואו׳ יי׳ מנת חלקי וכוסי · לכך נגילה ונשמחה בך · אימתי אנו גילים ושמחים כשיעמדו רגלי השכינה על הר הזיתים · ד״א נגילה ונשמחה בך · אימתי כשיעלו הגליות ושכינה בראשם · שנ׳ ויעבור מלכם לפניהם ויי׳ בראשם : ד״א נגילה ונשמחה בך · אימתי היא השמחה כשיעלה האומות בגלים של קש : ד״א נגילה ונשמחה בך · אמ׳ ר׳ נחמיה כשיראה הקב״ה קברו של נוג ומגונ לישר׳ · הרי רגלי השכינה על הר הזתים וקברו של גוג ומגוג נפתח כמו מנחל קדרון עד גרנשתא של מזרח הים של טבריא ובא עד נכנסה · שנ׳ גיא העוברים קדמת ים · נזכירה דודיך מיין · אילו האבות שהיו מן המבול נח ובניו · ואילו הן · משרים אהבוך זה אברהם יצחק ויעקב כשאנו נכנסין לצרה אנו מזכירין לפניך מעשה אבות וזכרונן בא לפניך יותר מניסוך שנתנסך על גבי המזבח : משרים אהבוך ביושר לבב אהבוך ולא הרהרו בלבם · ולא דנו אחר דבריך · אמ׳ לאברהם

ליתן לו את הארץ · שנ׳ כי כל הארץ אשר אתה רואה וגו׳ · קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה · אמרת לו קח בית קבורה ולא דן אחריך : יהושע בן יהונתן היה או׳ על מי שהרגו טרנוסרופוס הרשע הרבה אהבו אותך מן הצדיקים הראשונים מישרים אהבוך · ד״א נזכירה דודיך מיין זה היה משה · מה הדד הזה מושך חלב · כך היה משה מושך חכמה שהוא אומ׳ עליו לשלשה לילות · (116*b*) מיום שעלה משה להר נבו השמיע כל המדרש וכל ההלכות · ויש אומ׳ לשלש שעות אור ליום שמת בו : ד״א נזכירה דודיך מיין זה היה שמואל בשנה שנ׳ עליו ויהי כי זקן שמואל וישם בניו שופטים לישר׳ ולא הלכו בדרכיו : א״ר הגדול מעלין אנו על שמואל אדם שהיה שני למשה ויודע שאין בניו כשרין והיה בניו ממנה שופטים לישראל · מוצל הוא אלא כשרין היו מתחילתן ומשמינה אותם דיינין חזרו לקלקל אבל היו זוכין במשפט כשמואל · לכך נאמר נזכירה דודיך מיין · מי׳ אה׳ אילו שמואל ובניו : ד״א נזכירה דודך מיין זה היה ר׳ עקיבא · וכי איפשר לדד הזה להוציא יין · אלא מה הדד הזה נובע חלב · כך עמד ר׳ עקיבא ופילש את התורה : משרים אהבוך זה בן עזאי וחבריו :

ה) **שחורה אני ונאוה** · וכי איפשר לשחור להיות נאה · משל למה הדבר דומה לתינוקת בת מלכים שקילקלה בבית אביה ונזפה .ויוצאת והיתה מלקטת בשבלים והשחירה · התחילו הבר׳ מחסרות אותה מה היא אומרא להן אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש ולא דומה אדם שיוצא ממעי אמו כעור לאדם שיוצא ממעי אמו נאה ונתנוול נוח לו במהרה לחזור להיות נאה · כך כנסת ישר׳ אומר׳ לאומות העולם שחור׳ ונאוה שחורה אני במעשה העגל ונאוה במעשה המשכן : ד״א שחורה אני ונאוה · שחורים היו ישר׳ במצר׳ כשהיו עושין בטיט בחומר ובלבנים · אבל נאים היו על הים כשהיו טוענין ביזתן של מצר׳ · שהיה ר׳ אלעזר בן פילה או׳ לא היה סוס שלא היה במעוטה יותר מבעשר ריבוא זהב לקיים מה שנ׳ כנפי יונה נחפה בכסף וגו׳ : ד״א שחורה אני ונאוה כנסת ישר׳ אומ׳ למי שברא את העולם שחורים אנו במעשנו באהלי קדר אלא מה אתה רואה אהלי קדר מבחוץ נכנס אדם לתוכו (117*a*) הרי הוא מלא כל ברכה · כך ישר׳ האומות מבזין עליהן ואין יודעות שהן מלאים מצות : ד״א כאהלי קדר · כדרך שמותחין את האהל הזה אין אדם אחד יכול למותחו לעצמו אלא רבין מותחין אותו · יכול כך הוא עושה הקב״ה · ת״ל הנטה כדוק שמים וימתחם כאהל

לשבת · הוא עצמו מתח את הרקיעים ולא סייעו ברייה · לכך נאמר כאהלי קדר : כיריעות שלמה המלך שהשלום שלו ברא ששת ימי בראשית וברא את האדם ביום הששי שלא יהא מתנאה · ומה עכשיו שאין יוצא מן המעיינות שלו אלא מים סרוחים הוא מתנאה · אילו היו יוצאין ממנו מעיינות של דבש ושל חלב על אחת כמה וכמה שהיה מתנאה :

ו) **בני אמי נחרו בי** אילו המלכים והנגידים של שקר · ומניין אתה או׳ כשישר׳ חוטאין לפני המקום לא היה נפרע אלא מן הגדול · שכן המקום אמר קח את ראשי העם והוקע אותם ליי׳ : משל למלך שמרד עליו הליגיון · אמ׳ המלך מה יש לי חשבון עם האיסרטיוניות שהיו אפסיותיו כלין אלא דבר פל׳ אלא אני הורג את הגדול שהוא נוטל ששים דינרין בכל יום : שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי · לא היה נפשכם להיות כתובין לימי בראשית ולא לבניין בית המקדש ולא ליציאת מצרים נאות והיו כתובין לשני הקברות חזרו ישר׳ להיות כתובין לחמשים למלכותו של אגוסטות לעשר׳ וחמש שנה למלכות של אדרינוס וכן לשמנה עשרה שנה למלכות של אסוירוס לא היה נפשכם שומרין לבית המקדש כנאן והיו שמורין בבורגני הגזלה :

ז) **הגידה לי שאהבה נפשי** · זה היה משה שאמ׳ למקום הגידה לי היאך אני רועה את העם הזה היאך אני מנהיגם והיאך אני מרביצם והיאך אני מפרנסם והיאך הן עומדין במלכיות שנמשלו לשרב ולצהרים מה המקום משיבו :

ח) **אם לא תדעי** (117*b*) **לך היפה צאי לך בעיקבי** · היציאה אותה יודע מה אני עתיד לעשות להם בעקב : אמ״ל ארבעים יום חררה קיימת בידם במדבר ויש או׳ ארבעים שנה לקיים מהיכל ובני ישר׳ אכלו ארבעים שנה שהיתה חררה שיצאת בידם ממצר׳ קיימת עד בואם אל ארץ נושבת · ואף לעתיד לבא המקום עושה להם ניסים לקיים מה שנא׳ וענתה שמה כימי נעורה וכיום עלותה מארץ מצרים : א״ר ישמעאל לא נגלה המקום אלא לאחר שלשה ימים הסך עליהם הענן על משכנות הרועים :

ט) **לסוסתי ברכבי פרעה דימיתי רעתייך** · זו המרייה שהמירו ישר׳ על הים ואיזה המרייה שניסה אותם המקום ייבש המים והטיט לא יבש · התחילו ישר׳ אומרין המים הוא יכול לייבש · אבל הטיט אינו יכול לייבש : אומ׳ להם המקום ניסיתי אתכם ולא עמדתם כמו שאבדו סוסי פרעה ורכבו כך הייתם חייבים ליאבד · אבל אעשה בשביל שמו

הגדול שלא יחלל · לכך נאמר וימרו על ים סוף ויושיעם למען שמו הגדול להודיע את גבורתו · ומניין שייבש המקום את המים והטיט לא יבש · שנ׳ דרכת סוסיך בים חומר מים רבים : ד״א לסוסתי ברכבי פרעה׳ · מכאן ר׳ מאיר או׳ א׳ע׳פ׳ שיצא פרעה בסוסייא נקיבה · אף הקב״ה הראה אותו בכסא הכבוד סוסיא נקיבה · לקיים מה שנ׳ לסוסתי ברכבי פרעה · ולמה יצא פרע׳ בסוסה נקיבה · אלא אמ׳ פרע׳ לחיילותיו מי בכל הבהמות שלי קל לרדוף אחרי ישר׳ אמרו לו סוסה שלך מפני שהייתה ציבעונין · ולא היה כיוצא בה מעולם · לפיכך היו כל הסוסים הזכרים רצים אחריה · מיד נטלה פרעה ורכב עליה · לכך נאמר כי בא סוס פרעה ברכבו ופרשיו בים · וכמו שאמ׳ פרע׳ לחיילותיו · כך אמ׳ המקום למלאכי השרת מי בכל הבריות המשמשין לפני קל אמרו לו הכל גלוי לפניך · (118*a*) קל אלא הרוח היוצא מתחת כנפי הכרובים · מיד הקב״ה נגלה עליו · שנ׳ וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח : ד״א לסוסתי ברכבי פרעה · לססתי כת׳ · מלמד שהיה הקב״ה שש ושמח לאבד את ישר׳ עמו · ד״א לסוסתי ברכבי פרעה מלמד שנתן הקב״ה אימתן של ישראל על המצריים · והיו מכין את הפרדות שיחזירו אותן למצרים והיו הגלגלין מושכין אותן בים · לכך נאמר לסוסתי ברכבי פרעה : ר׳ יהודה בר שמע׳ לפי שיצאו מצר׳ בסוסים לפיכך התמיד עליהם המקום סוסים בים · לכך נאמר לסוסתי : דימיתיך רעייתי אין דימיתיך אלא דמיות מלמד שבדימיון נגלה המקום על ישר׳ כאדם שמראה את חבירו ואו׳ זה פל׳ · כך היו ישר׳ מסתכלין בהקב״ה ומראין אותו · לכך נאמר דימיתיך רעייתי :

יא) **תורי זהב** זה עמידתן לפני הר סיני · אימתי כמה שנ׳ וישלח את נערי בני ישר׳ · ואו׳ ויקח משה חצי הדם וישם באגנות וחצי הדם זרק על המזבח שהיה דם הברית למי שברא העולם · שנ׳ הנה דם הברית אשר כרת יי׳ עמכם : ר׳ חייא היה או׳ תורי זהב נעשה לך זו הליכתו של משה למצרים · כמה שנ׳ אלכה ואשובה אל אחיי וגו׳ · עם נקודות הכסף · כמה שנ׳ ויעש האותות לעיני העם :

יב) **עד שהמלך במסיבו** וגו׳ · עד שהשכינה במרום קבלו עליהם ישר׳ ואמרו כל אשר דבר יי׳ נעשה ונשמע : ד״א עד שהשכינה בשמי המרום כבר הקיף הר סיני :

יג) **צרור המור דודי לי בין שדי ילין** · ר׳ יודי או׳ הוא הלילה שלקו בכורות : ד״א בשדות בין שדי ילין · זו השכינה שהיתה נְתֻנָה בין שני הכרובים : ד״א צרור המור זו הפסקה שהמקום מפסיק בין מלחמת

גוג ומגוג לתחיית המתים · מניין הייה או' שהשכינה חוזרת למקומה שכן מצינו (118*b*) שהיה המקום מדבר עם משה מבין שני הכרובים שנ' וישמע את הקול מדבר אליו מבין שני הכרובים · וכשעלתה למרום עלתה על כרוב אחד · שנ' וירכב על כרוב משל משלו למלך שסרחה אשתו עליו והוציאה והיו לו ממנו שני בנים לפי שהיה בלבו של מלך להחזירה ונהג אחת מן התינוקות והניח אחד אצלה · כך עשה הקב"ה לפי שהיה גלוי לפניו שהשכינה עתידה להחזירה למקום לא עלתה אלא על גבי אחד · כמה שנ' וירכב על כרוב ויעף :

יד) אשכל הכופר דודי לי בכרמי עין גדי · זה עמירתו של ישר' בנחלי ארנון · חילפוי היה או' אשכל הכופר דודי לי בשעה שחנו ישר' בנחל זרד · ותשע עשרה שנה עשו בנחל זרד · ותשע עשרה שנה בקדש ברנע הרי שלשים ושמנה שנה · ר' ישמעאל או' אשכל הכופר דודי לי בשעה שקברו אהרן כהן גדול : ד"א אשכול הכופר דודי לי זה בית המקדש · בכרמי עין גדי : מה כרמה עין גדי עשין ארבעים וחמשה פעמים בשנה · כך הצדיקים עומדים להיות מולידים ארבעים וחמשה פעמים בשנה :

טו) הנך יפה ; חביבה כנסת ישר' בכל מקום שישר' משבחין להקב"ה בשני מקומות הרי ישר' אומרים מי כמוכה באילים יי' מי כמוכה נאדר בקודש : אמ' להם הקב"ה לישרא' אתם אמרתם מי כמוך אף אני הכתבתי לכם אשריך ישר' מי כמוך אמרו ישר' יי' ימלוך לעולם ועד · אמ' להם הקב"ה אף הכתבתי לכם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' אמרו ישר' אין כאל ישורון · הקב"ה מי כעמך ישר' : ר' שלמיא היה או' אין כאל ישורון · משל לבני אדם שהיו משבחין את המלך · נענה אחד מהם ואמ' אף במקום פלוני (119*a*) כיוצא בו כך המקום או' לישר' אף אתה כיוצא בי ואין כאל ישורון · וכנסת ישר' או' דודי צח ואדום · והמקום או' לישר' מה יפו פעמייך בנעלים בת נדיב : ד"א הנך יפה רעייתי במתן צדקה ובגמילות חסדים · רעייתי שאתם הולכים בדרכיי אתם אוהביי ורעיי : מה המקום רחום וחנון יי' ארך אפים ורב חסד · מאריך אפו עם כל הבריות · גומל חסדים ונותן צדקה לכל באי עולם · שנ' כי צדיק יי' צדקות אהב · לא נאמר צדקה אלא צדקות הרבה מאכיל משקה צמאים מלביש ערומים פודה שבויים משיא יתומים גומל חסדים שתהא דומה להקב"ה היה נותן צדקה וגומל חסד · אבל איני יודע מתן שכר לנותני צדקה · הצדקה ישר יחזו את פנימו · הישר

הוא הקב"ה שכן הוא או' אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא · ונאמר על ידי ירמיה כה אמר יי' אל יתהלל חכם בחכמתו אם אין מכיר מי שבראו היאך הוא חכם ואף ברשעים יש חכמים בעיניהם · בני. אדם שהכירו חמה ולבנה והמזלות · מה חמה יתירה על הלבנה וחילקה אותה על החדשים · והתקינו החדשים על תקופות החמה נוהגות כמה שהתקינו לא חסר ולא יותר · חכמים הם להתקין תקנה הגדולה הזאת לידע מעשה האלהים ברקיע · ולא ידעו להכיר מי שבראם גם את העולם כולו חכמים הם לבנות מדינות ופלכים ובתים לעשות כלי זיין ולכבוש את המים בלפדנים לא דרך ולא שביל מהלכין ברוח על פני המים · ולא חכמו מי עשה אותן ומי משיב את הרוח · חכמים הם לתקן לאחרים ולא מתחכמין לתקן נפשן : חכמים הם בכל · ובדבר אחד הם טיפשין · ובאחת הן מאבדין חכמתם שלא הכירו את האלהים · ובאחת יבערו ויסכלו מוסר הבלים עין הוא בגהינם ודולקין מה שבח לאילו בחכמתו : אל (119b) יתהלל הגיבור בגבורתו · אף הרשעים נקראו גיבורים · הוי גבורים לשתות יין ולהגביה ולעשות מלחמה · ומה הן גבורים אילו הצדיקים שכובש' את יצרן · שנ' ומושל ברוחו מלוכד עיר · שנ' מושלין ביצרן לעשות רצון קוניהם · וכן הוא או' לא בגבורת הסוס יחפץ · אלא במה רצונו · רוצה יי' את יראיו : אל יתהלל עשיר בעושרו · אם אינו נותן צדקה וגומל חסד מנכסיו אז אין לו לתקלה : וכן הוא או' עשר שמור לבעליו לרעתו : ואבד העושר ההוא בעיניין רע · שעינו רע כנגד גבאי צדקה · א"ל תו לעניים או לשבויים להברות אבילים ולקבור מתים · והוא מנזיף בהם ומקללם · ואו' להם אין להם מלאכה לעמול ולאכול · לפיכך אין עשרן מקיים בעיניין רע · שהוא עונה את הגבאי צדקה · ובמה הוא שבחו של אדם השכל וידוע אותי · כי אני יי' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאום יי' : עשית כל המעשים האלה הרי אתה כיוצא בי · רצונך עשות צדקה שהיא חביבה לפני מן הקורבנות · שנ' עשה צדקה ומשפט נבחר ליי' מזבח : חטא אדם ישוב ויתן צדקה וימחול לו · בחסד ואמת יכופר עון · אם לאדם אלף ריבוא אין עומדין לו בשעת צורכו בצרתו · שכן הוא או' לא יועיל הון ביום עברה · ומי עומד לו איסר אחד שהוא נותן שנ' וצדקה תציל ממות · כל הנותן צדקה א'ע'פ' שהוא חטא ונתן הקב"ה רשות למלאך לשלום בו שכר אותה צדקה שנתן מקדים למלאך ואינו מניחו לשלום בו · ולא עוד אלא דוחפו וכופתו על פניו · ומפייס עליו ויאמר א'ע'פ' שחטא ונתנה רשות למלאך לשלוט

בו אני קדמתי רשותי קדמה רשותו · כדיי הוא הצדקה שנתן לרעבים אילולי שהאכילן היו מתים : הוא כיסה ערומים אילולי הן מתים · כדיי הוא הצדקה הנפשות שקיים להציל נפשו ממות · וכן הוא או׳ מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחיק חימה עזה : איסר אחד או לחם שאדם (120*a*) נותן אל יאמר בעצמו הוא יודע הסומא הזה מי נתן · או׳ המקום את הספרים אני משלם על ידיו : ר׳ עקיבא או׳ משלו אם יהי דניסכום לבעל הזמות הרי לבו גם הלווה להגמון כמה יהא לבו גם ומשתבח · ואם הלוה למושל הגדול על אחת כמה וכמה · אילולי שהדבר כתוב כל האומרן חייב מיתה : אומ׳ הקב"ה נפשך תהא דניקנום ויהא שמח בחיים טובים · תן לעני שכך הוא או׳ מלוה יי׳ חונן דל · או יכול שהוא משלם לו כדרך בשר ודם · הרי אנו מוצאים בבועז כמה נתן לרות מלא קומצו קמח קלי מה מצינו ששילם · מה או׳ בשלמה שלשים כור סולת וששים כור קמח בשכר הקומץ ההוא · הפועל הזה עושה מלאכה כל היום ובא לבית הכנסת ונתן משכר פעלו · המקום מעלה עליו כשנתן נפשו לעניים · שאין שכר הפועל אלא נפשו · שנ׳ ואיליו הוא נושא את נפשו : הגוזל שכר הפועל מעלין עליו כאילו גוזל נפשו · הא למדנו משכרו של בועז שאין סוף למתן הצדקה : ארבעה דברים שאתה אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיים לעולם הבא · כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והצדקה והבאת שלום שבין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם · ומה הוא שכרו לעולם הבא חלקו עם אברהם יצחק ויעקב · שנ׳ האדם הגדול בענקים כן אמרו לאברהם אבינו נשיא אלהים אתה בתוכינו שהיה גדול עליהם כאלהי ומה שכר נטלו על כך שכיבדו את אברהם נותרה מהם פליטה רחב וכל כתה מהם הלכו לאפריקי אף פלטו במלחמה הכל בזכות אברהם · שנ׳ האדם הגדול בענקים הוא והארץ שקטה ממלחמה : מה עניין זה אצל זה · מלמד שלא שקטה המלחמה אלא בזכותו של אברהם שנהגו בו כבוד : ומה אם הכנענים על שכיבדו אותו עמדה זכותו להם על אחת כמה וכמה לבניו שהן מכבדין עכשיו כאילו היה חי ביניהם · ומה זה שלא עשו כי אם מעט ולא עשו כמעשיו עמדה זכותו להם : בניו שהן הולכין בדרכיו (120*b*) על אחת כמה וכמה · ואוהבין את המקום ועושין צדקות וגמילות חסדים אם לרשעים עמדה זכותו לצדיקים לא כל שכן · ולמה נקרא שמו חברון קרית ארבע · קריה של ארבע גיבורים · ענר אשכול וממרא ואברהם יצחק ויעקב שנ׳ האדם הגדול · האדם זה אדם הראשון הגדול זה

אברהם · יצחק ויעקב שנקראו גדולים · באברהם כת׳ ויי׳ ברך את אדני מאד ויגדל · ביצחק כת׳ ויגדל האיש וילך הלוך וגדל · ביעקב כת׳ ויגדלו הנערים · הרי יעקב ועשו · כשם שחל השם על יעקב כך היה ראוי שיחול על עשו · עשו היה ראוי שיקרא יעקב ויעקב היה ראוי שיקרא ישר׳ : עשו היה ראוי להעמיד מלכים · יעקב היה ראוי להעמיד כהנים : הברכות ראשונות ראויות לעשו ואחרונות ליעקב · לאה וזלפה ראויות לעשו ורחל ובלהה ראויות ליעקב ונטלו ממנו כל המתנות האילו מכר בכורתו ליעקב · מיד נאמר עליו הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד : עשו פרק ממנו עול שמים · אף אלהים שנאו · שנ׳ ואת עשו שנאתי : נטל את השם וחל על יעקב פעמים : פעמים אלהי יעקב ופעמים אלהי ישר׳ · ניטלה ממנו בכורה וניתנה ליעקב · זכה במלכות · וזכה בכהונה · ניטלה ממנו לאה וזלפה · וזכה יעקב בארבעתן לפי שדבר בדרכי אבותיו · שהן נותנין צדקה וגמילות חסדים ואהבים את המקום · ואף הוא זכה בכל המתנות האילו : ד״א קריית ארבע שנקברו שם ארבע אמהות · חוה שרה רבקה לאה · ומניין שכל ההולך בדרכיהן הווה חלקו עמהם · שנ׳ מתן אדם מרחיב לו וגו׳ · ושרה אותו לעולם עם האבות שנקראו גדולים ומרחיב לו בעולם הזה · ומעכב הימנו את הפורענות : ר׳ עקיבא או׳ משל למה הדבר דומה לבני אדם שהיו חייבין למלך · ונתן להם זמן שיתנו לו חובו · ולא היו מקפידין לכבד את המלך ולהוליך לו דורון · והיה אחד מהן מכבד את המלך ושואל בשלומו בכל יום ומביא לו דורון (121a) והיה או׳ דרך ארץ הוא כבד הרופא לפני צריך · וכן יעקב או׳ כי אמר אכפרה פניו במנחה ואחרי כן אראה פניו : הגיע זמנו שלח המלך למשכן כל אותן החייבים לו · באו למשכן את האיש שכיבדו · אומ׳ להם משאתם ממשכנין אותי יש בידי לשלם · הלך לפני המלך הלכו עמו · כיון שראהו המלך נתן לו רוח עד שלא הגיע · פשט המלך ידו ושאל שלומו תחילה ואו׳ לו הכנס לכאן · אילו שהיו חייבין למלך עומדין ורואין אותו בצידו · ואומרין מה ראה המלך לכבד את זה והלא הוא חייב אל המלך לא די שלא נתמשכן אלא עוד שקיבל כל הכבוד הזה : או׳ להן מפני שהיה מכבד את המלך ומביא לו דורון ומשכים ושואל בשלומו · ואתם לא כבדתם אותו ולא שאלתם בשלומו הרי אילו שהלכו למשכנן רואין אותו יושב והן שמחין שלא משכנהו · והיו או׳ אילו משכננו את זה שכך הוא אהוב ומכובד על המלך היינו מתים שפרענו אוהבו על מלך · מי גרם לאיש הכבוד הזה הדורון שהיה מביא למלך · התחילו כל

אותן חייבין מטפחין על פניהם ואומרים למה לא עשינו כך : ומהו הדורון של הקב"ה צדקה · שכן אומ' עשה צדקה ומשפט נבחר ליי' מזבח · כן הנותן צדקה אפילו היה בידו עבירה ונחתם דינו לאובד ונתנה רשות למלאך הממונה על הפורענות לילך ויפרע ממנו אין וכו' · כדלעי"ל : והקב"ה אומר לו צדקה תציל ממות · יכול להיות מקבל פני שכינה בכל יום · שנ' חסד ואמת יקדמו פניך · והקב"ה או' למלאך של פורענות אל תיגע בו · מצאתי לו זכות למחול על כל עונותיו : וכן הוא או' על ידי אליהו ותקרב לשחת נפשו וחייתו לממיתם אם יש עליו מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם יושרו ויחוננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כופר · מי שיש בידו תשע מאות ותשעים ותשעה עברות וזכות אחד שעשה היה מעכבת ממנו את הפורענות בעולם הזה ומנחילו לעולם (121*b*) הבא · אם אין למי שיתן לו צדקה מניין שאם לא באין אצלו שילך אחריהן · שנ' צדק צדק תרדוף · רדוף אחר משפט וצדקה לעשותו · שנ' רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד : וכן מצינו באברהם אבינו שהיה מקדים לקבל את האורחים העוברים והשבים וזכה לקבל מלאכי השרת · ומה שכר זכה לקבל על הצדקה שהיה עושה שא' לו הקב"ה כי כל אשר רואה לך אתננה : עוד ערך שלחן לבניו ארבעים שנה : ועוד השיבו הקב"ה כי ידעתיו למען יצוה את בניו וגו' · וכן במשה : א"ל משה גדול כח הצדקה שבכל מעשיו של משה לא נשתבח אלא על הצדקה ועל הדין · וכן בדוד או' עשה משפט וצדקה לכל עמו · וכן מלכת שבה כשראת גדולתו של שלמה לא שבחתו אלא על הצדקה שנ' וישימך יי' למלך עליהם לעשות משפט וצדקה : וכל דור שיש בו צדקה וגמילות חסדים אף אילו כל מעשיהן רשעים אין גזר דינם ליאבד · מנלן ממיכה · שהרי מיכה עשה ע"ז · ויהי לו הלוי לכהן · ורצו מלאכי השרת לדוחפו · או' להן הניחו לו שפיתו מצויה לעוברי דרכים : אילו היה דור המבול ואנשי סדום עושין צדק לא היו אבודין · וכן מפורש על סדום · א'ע'פ' שהיה בידם כל עבירות לא נחתם גזר דינם אלא על שלא רוצין ליתן צדקה שנ' גאון שבעת לחם היה לה ולבנותיה : יד עני לא החזיקה · ומניין לאנשי המבול כסדום · בסדם הוא או' זעקת סדום ועמרה כי רבה · ובאנשי דור המבול כת' כי רבה רעת האדם בארץ · מה סדום יד עני לא החזיקה · אף אנשי דור המבול כן לא הכירן מי שבראם ולא רצו לעשות צדקה לפיכך אבדו מן העולם שכן אליהו או' מבלי משים' לנצח יאבדו כך היא מידת הרשעים א'ע'פ' שהמקום להם אין מכירי

אותו · שנ׳ לוה רשע ולא ישלם אפילו הצדיקים אין כל יגיען אלא צדקות · שנ׳ צדיק חונן ונותן : אינן שביעים מן המצות · ובפני הרשעים קשה מצות (122a) לעשות · שנ׳ ראמות לאויל חכמה · קשה בעיניהן ליתן צדקה ולגמול חסד · יריאים לחסר ממונם שהן תלמידיו של נבל · שאמ׳ ולקחתי את לחמי ואת מימיי ואת טבחתי אשר טבחתי לגוזזיי ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אי מזה המה · כך הרשעים או׳ מה טוב שאני נותן לעניים את שלי · אין הקב״ה יכול ליתן להם אלא לפי שהוא שונאן לא נתן להם · ואני אתן לשונאיו של הקב״ה · ואינן יודעין שהכניסן לניסיון נותנים לאדם : וכן הוא או׳ אפס כי יהיה בך אביון · לא יחדל מקרב הארץ · לכך נקראו נכסין · שהן נכנסין מזה ונותנין לזה · כיצד יתקיים שני כתובין אילו · אלא הקב״ה נותן לך נכסים אם אתה עושה מהן צדקה הרי נכסיך קיימין לך · אם יבא עני ויאמר תן לי צדקה ולא נתנה היכנס תחתיו כי לא יחדל אביון מקרב הארץ : וכן חנה אמרה שבעים בלחם נשכרו שלא רצו ליתן צדקה לעניים ממה שהיה להם : ורעבים חדלו שעשו צדקה מדוחק נתן להם המקום שעשו בריות : ר׳ יונתן או׳ העושה מצוה מדוחק סופו לעשותו מריוח · והמבטל מצוה מריוח סופה לבטלה מדוחק : פתח תפתח ליתן עד שלא תפתח ליטול : שתי ידות הן · הנותן צריך ליתן הודייה מן הנותנין ולא מן הנוטלין : שתי ידות הן · אחת מלמטה ואחת מלמעלה · יד העני מלמטה ויד בעל הבית מלמטה · צריך ליתן הודייה שהייתה ידו עליונה ולא תחתונה : ד״א פתוח תפתח · כל הנותן צדקה לא לעצמו בלבד הוא מטיב אלא לכל הבריות מסוף העולם ועד סופו · לכך נאמר פתח תפתח · אם פתחת ידך לעני את פותח מן השמים להוריד גשמים · שנ׳ יפתח יי׳ לך את אוצרו הטוב מן השמים וגו׳ · הא נמצא זה מטיב לעצמו ולכל הבריות · לא יאמר אדם מחסר אני נכסיי אם אתן לעניים · יסתכל אדם כל מה שאינו מחסר אינו מוסיף · שער הראש והזקן שהן מסתפרין (122b) לעולם מגדלין והגבינים אינם מסתפרין לעולם ואינן מגדלים · וכן נמשלו ישר׳ לרחל שגוזזין אותם והיא מגדלת צמר · בכל שנה ושנה · החזיר אינו נגזז ואינו מוסיף · אף נתת צדקה לא משלך נתת אלא משל הקב״ה · שנ׳ לי הכסף ולי הזהב · וכן הוא אומ׳ כי ממך הכל מידך נתנו לך : וכן היה ר׳ אליעזר אומ׳ כבדו למלך משלו שאתה שלו · וכן היה ר׳ מאיר או׳ תן לו משלו שאתה ושלך שלו : ומניין אתם אומרים שבזכות הצדקה הגאולה באה ובית המקדש נבנה שכן ישעיה אומר ציון במשפט תפדה

ושביה בצדקה · במשפט תפדה זה הגאולה ושביה בצדקה אילו הגליות · בזכות הצדקה הגליות מתכנסות · ומניין אתה או' שמתן צדקה שנותן שלום בעולם שנ' והיה מעשה הצדקה · שהרי הוא או' כי תמעול מעל שוה פרוטה · ופרוטה מן שמנה באיסר הוא אלף וחמש מאות · ושלשים ושש פרוטות מן שמנה באיסר מן ארבעים ושמנה פונדיונים בסלעים · ומה מרובה מידת הטוב או מדת הפורענות הוי אומר' זו מדת הטוב · ומה אם מי שמעל בקודש שוה פרוטה הרי הוא משלם אחד מאלף וחמש מאות וששה · הנוטל צדקה שאין סוף לשכרה על אחת כמה וכמה יטול · אחאב הרשע הוא שלא עשה מצוה ולא כלום · אלא מנע מפיו סעודה אחת · ולא מנעה לשם שמים אלא היה מתענה על עצמו · כמה סעודות נתן לו המקום · על אותה סעודה שמנע מפיו נתן לו ארכה · כל ישר' שמונערן מפיהן ומפי בניהן ונותנין לעניים על אחת כמה וכמה : ומניין אתה או' אדם שנפל ממנו פונדיון או עריסות ומצא עני ומפרנס אותו בה מעלין שקיים נפש המועל בקדשים בלא ידיעה משלם אלף וחמש מאות ושלשים וששה (123*a*) א'ע'פ' שלא היה יודע ומי שהוא זוכה בלא ידיעה אינו דין שיתן לו שבח יותר והזוכה בלא ידיעה שקבל שכר המכוון לזכות על אחת כמה וכמה שיטול שכר · וכן אתה מוצא כשחטאו ישר' לא היו ביניהם ובין הסדומיים אלא צדקה · שנ' ואחותך וגו' אילו המתן של צדקה שהייתם עושים · כמעט כסדם הייתם רעים מהן · שנ' לולי יי' צבאות הותיר לנו שריד וגו' · ולא עמד לישר' בימי המן · אלא צדקה שהיו עושין · שנ' ואהי להם למקדש מעט : ומניין ידענו שהיה הצדקה מעט שמה · שנ' לולי יי' צבאות הותיר לנו שריד כמעט שהייתם מחזיקים ידי עניים · אבל סדום ידענו ואביון לא החזיקה · וקטנה היא הצדקה בכל מקום הוא מפרש עליה שהיא גדולה · לא נאמר כמעט אלא שהיא קטנה מפני עושה איסר או דינר או סלע אינו דומה שנוטל עליו שכר · אבל לפני המקום אין גדולה שהיא נכנסת מפני השכינה · ומניין אתה או' צדקה שהגוים עושין תולין חטאיהן · שנ' צדקה תרומם וגו' · צדקה שעשה עשו היא גרמה לו שקיבל מלכות יותר · שכן הוא על חגי שהיו הנביאים מצטערים על ישר' ואומר' אימתי יגיע קיצנו · אמ' להם עוד אחת מעט · עד עכשיו יש להן שתי מלכיות שיעבדו אותן עול מלכות יון ועול מלכות אדום · ומה זכות היה ביון בזכותו של יפת שחס על כבוד אביו כמה שנ' ויקח שם ויפת את השמלה · ואין כלום טועה לפני האלהים ואינו מאבד שכר בריא · אמ' יעמד מדי מיפת ויקבל מלכות מאה

ושמנים שנה בזכותו של יפת אביהן שכיבד שעה אחת אביו · עמדה מלכות אבי : ועמד חגי ואומ׳ האלהים עוד קיים לה עוד אחת מעט היה מלכות של עשו שהיה בידו שתי מצות שהאמין באביו ואמ׳ לו הברכה אחת היא לך אבי · הוא מה (123*b*) לחגי עוד זכות אחר אני נותן לעשו שהיה בוכה ומבקש מאביו הברכה שהאמין באביו מעט היא צדקה · וכי עשה צדקה מימיו · אלא מה שנ׳ ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו · אמ׳ הקב״ה כדיי היא האמנה שעשה שאתן לו מלכות · הא אף לרשעים צדקה תולה · ומה עשו שעשה עם אביו א׳ע׳פ׳ שלא היה צריך שהיה יצחק עשיר ונתן לו הקב״ה המלכות בשכרו עלה עליו המקום שעשה צדקת · ישר׳ שהן מפרנסין עניים על אחת כמה וכמה הרי למדנו שאף לרשעים צדקה תולה : וכן דניאל או׳ לנבוכדנצר גזר דין נכתב עליו בשמים ואין מעכב לפורענות אלא צדקה שנ׳ וחטאך בצדקה פרוק · קיבל הימינו נבוכד נצר · ושלח אינרות ואמ׳ כל העניים יבאו ויתפרנסו מנסכי המלך · ותלה לו המקום שנים עשר חדש · אילולי שמנע עצמו מן הצדקה לא באת עליו הפורענות : לסוף שנים עשר חדש הגביה עצמו ורוחו · כיון שראה שנכנסו לפלטין שלו חיגרין וסומין אמ׳ לעבדיו מה הן עושין פמליא שהבאתם לי · א״ל הן עניים שאמ׳ לך דניאל לפרנס שתלה לך האלהים · אמ׳ להם מה הוא יכול לעשות לי שרפתי ביתו באש · עליו הכת׳ או׳ לפני שבר גאון · ומניין שנתלו לו שנים עשר חדש שכן הוא או׳ לקצת ירחין תרי עשר על היכל מלכות וגו׳ · אמ׳ לו הא בתוקפך עשית תעמוד לך גבורתך · ודע שכחה של צדקה גדול מן רוח הגבוה · וכן הוא או׳ טוב מעט בצדקה · ויפה לך הצדקה מכל ארצך ומכל כסף וזהב וכל גאונך לא יעמד לך עוד · וכל כך למה נתעסק בו המקום לא שהיה כלום · כל הגוים כאין נגדו אלא להודיע כחה של צדקה : ד״א תרומם : צדקה שישר׳ עושין מרוממת אותך על כל אומות העולם · שכן הוא או׳ ונתנך יי׳ עליון על כל הארץ : ד״א צדקה תרומם וגו׳ · היא גורמת להקב״ה שהיו כל האומות מרוממין ומנטלין אותן ומביאין נקרונות וכפרימין · שנ׳ והביאו מכל אחיכם (124*a*) מכל הגוים מנחה וגו׳ · ד״א צדקה תרומם וגו׳ · שהיו ישר׳ מקלסין פני שכינה והוא שרוי עמהם בארץ · שנ׳ והתהלכתי בתוככם · וחסד לאומים · החסד והצדקה שהגוים עושים חט הוא להם בוני׳ דימוסיאות ומרחצאות שירחצו בהם עניים ועשירים הרי גומל׳ חסדים הרבה · ומה חטא יש להם בכאן אלא בזמן שהן גומרין את הביניין אומ׳ נעשה מקום לע״ז ונמצאת זכותן חובה ·

אילולי כן שכר גדול היה להם ואמ׳ אם בזכותן הן חוטאים כשהם חוטאין על אחת כמה וכמה · ד״א צדקה תרומם גוי · כמה שנ׳ וגם את הגוי אשר יעבודו דן. אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לבא לקחת לו גוי מקרב גוי · רשעתן של גוים עליהן · כמה שנ׳ וברשעת הגוים האלה · וחסד לאומים חטאת · החסד שעשה יצחק הוא הזכיר רשעתן של גוים עליהם · ואיה החסד שעשה יצחק שפשט צוארו לסכין שנ׳ מצא חן במדבר עם שרידי חרב : ד״א צדקה תרומם גוי · צדקה שעושה ישר׳ היא עומדת להם לעתיד לבא · וחסד לאומים חסד שישר׳ עושין היא עומדת להם · ומביא את הגאולה · שנ׳ וזכרתי לך חסד נעורייך : ד״א החסד שעשה דוד הוא מזכיר על אומות העולם עונותיהן שנ׳ ואכרות להם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים · ואו׳ והוכן בחסד כסאו · שהצדקה וגמילות חסדים היא גורמת לשכינה שתשרה ביניהם : ד״א וחסד לאומים חטאת · החסד שעשה יוסף לאומות שיזכרו עונותם שיבא עליהם רעב שקיבל יוסף את המלכות · ואיזה חסד עשה יוסף בבית שנ׳ ויוסף היה רועה את אחיו · וכי רועה היה והלא בבית המדרש היה שנ׳ כי בן זקונים הוא לו · אלא בשביל שהיה עתיד לפרנס את אחיו קראו רועה עד שהוא אצל אביו : ד״א וחסד לאומים · צדקה שעשה אברהם היא גרמה לבניו שהיו מתגדלין בין האומות · שנ׳ ומי גוי גדול · ומי גרם להם הצדקה (124b) שעשה אברהם · וחסד שעשה אברהם הוא גרם להביא פורענות על האומות · הלא עשרים דור היו עם אברהם ולא היה עליהם רעב וכשעמד אברהם מיד ויהי רעב בארץ : ד״א וחסד לאומים חטאת · החסד שעשה בן הדד ונעמן הוא חזאל גרם להם שיגלו · אמ׳ להם הקב״ה אילו עובדי ע״ז וכבדו אותי ואתם מכעיסין אותי וכן מצינו בבלדן החסד שעשה היה קצף על חזקיהו ונזכרו עונותיהם של ישר׳ שנ׳ הנה ימים באים ונשא את כל אשר בביתיך · וכן כשעשו אנשי נינוה תשובה נפקדו עונותיהם של ישר׳ · וכן מיכה אומ׳ שמעו עמים שהגוים עושין וישר׳ אינן עושים : ד״א וחסד לאומים החסד שהגוים עושים לישר׳ שיזכרו עונותיהם · שכן או׳ במלך מואב ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו על ויהי קצף גדול על ישר׳ : ד״א צדקה תרומם גוי אילו ישר׳ שהן מרוממין בעולם הזה ומביאה אותם לעולם הבא · וכן משה או׳ וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות וגו׳ · ובכל מקום הוא מלמד על הצדקה · שכחה גדול מכל המצות : וכן מפר׳ בכתובים וצדקה תציל ממות · ומהו עונשן של מונעי עשרים וארבע קללות כנגד עשרים וארבע ברכות הרי הן מפורשות

על ידי דוד עשרים וארבעה קללות שנ׳ הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו בהשפטו יצא רשע וגו׳ · יהי ימיו מעטים וגו׳ · יהיו בניו יתומים וגו׳ · ינקש נושה וגו׳ · יבוזו זרים יגיעו וגו׳ · אל יהי לו מושך חסד וגו׳ · תהי אחריתם להכרית · יזכר עון אבותיו אל יי׳ וגו׳ · יהיו נגד יי׳ תמיד ויכרת מארץ זכרם : וילבש קללה במדיו : ותבא כמים בקרבו · תהי לו כבגד יעטה ולמזח תמיד יחגרה : הרי עשרים וארבעה קללות : על מי הקללות באות על מי שנ׳ עליו יען אשר לא זכר : רואה יתומים לא נתן כלום היה לו להזכיר שלא ימות ויהיו בניו יתומים ויתבזה נכסיו וכל מה (*125a*) שיש לו · ויהיו אף הם מבקשים צדקה ולא יהא אדם נותן כלום ומרחם עליהם : וכן הוא או׳ וכי תראה ערום וכיסיתו · אם ראית צריך להתכסות אל תסתכל בו אלא הסתכל בבשרך ואו׳ מה אנו ומה הוא אני והוא בשר ודם אכסנו אם אצטרך ויכס אותי : באים עניים רעבים אכסנ׳ אל תהפוך מהן · אם הכסת פניך מהם חשוב שאתה בשר ודם · ומבשרך אל תתעלם · וכן הוא או׳ כל אלמנה ויתום לא תענון · אם תענה אותו שומע אני לראשונות ופורע על האחרונות : לא רציתם לעשות צדקה על היתומים ועל האלמנות אני אראה אתכם שאין אדם שאין לו יתומים ואלמנות וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב : נותני צדקה מביאין שלום לעולם · שנ׳ והיה מעשה הצדקה שלום · ובעבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם : מונעי הצדקה מביאים חרב לעולם · וכמה עונשן של מונעי צדקה עשרים וארבעה קללות : ושכר נותני צדקה עשרים וארבע ברכות · שכן הוא או׳ על ידי ישעיה אז יבקע כשחר אורך וגו׳ · אז תקרא ויי׳ יענה · וזרח בחשך אורך · ונחך יי׳ תמיד · ובנו ממך חרבות עולם · אז תתענג על יי׳ · יכול בטירוף · ת״ל והיה מעשה הצדקה שלום · יכול לשעה ת״ל ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם · ומניין בשבוע׳ ת״ל כי פי יי דבר · הרי עשרים וארבעה ברכות לנותני צדקה כנגד עשרים וארבעה קללות למונעי צדקה · והמונע עצמו מן הצדיקים מפסיד ארבעים ושמנה חלקים מרחיק ממנו עשרים וארבעה ברכות ומדבק בו עשרים ארבע קללות : הנותנין צדקה נקראים פרנסין להקב״ה · שנ׳ הנך יפה רעייתי במתן הצדקה הנך יפה בגמלות חסדים ואין רעייתי אלא פרנסים · מעלה אני עליכם כשאתם מפרנסין את העניים · כביכול לי אתם מפרנסין : ד״א הנך יפה רעייתי · הקב״ה אומ׳ לישר׳ אתם מפרנסין אותי · שנ׳ את קרבני לחמי · יכול יש לפניו אכילה (*125b*) ושתיה · ת״ל לאישי · לאישים אתם נותנים ·

א"כ למה נאמר לחמי · אלא אמ' א'ע'פ' שאתם נותנים לאישים מעלה אני עליכם כבני' מפרנסין לאביהן : ד"א את רעייתי אתה מרצין אותי לכל האומות · בשבילכם אני מטיב לכל באי עולם : ד"א הנך יפה רעייתי · וכנסת ישר' אף היא להקב"ה :

טז) **הנך יפה דודי** כשאתה נפרע מן האומות אף נעים כשאתה נותן ידידיך ליריאיך : ד"א הנך יפה דודי · כשאתה תולה לכל באי עולם · אף נעים שהיו הצדיקים מקבלין מעשיהן לפי מעשיו : אף ערשינו רעננה · אילו עשרת השבטים שגלו לפנים מנהר סמבטיון · כמה שנאמ' בפאת מטה · שלא שייר המקום מהם אלא אחד משבעה ואחד משמנה · כמה שנ' בפאת מטה · והפיאה של מטה אחד · הרי לך שתי פיאות : ושתי יריכים וארבע רגלים · והמטה כולה להיכן הלכה לה לפנים מדמשק :

יז) **קורות בתינו ארזים רהיטנו ברותים** · למד הקב"ה שבחו של שלמה · שבנה בית המקדש לשבע שנים · ובנה לשלש עשרה שנה : קורות בתינו ארזים · אילו הקורות שהביא חירום משה לשלמה : ד"א קורות בתינו ארזים אילו שערי ניקנור · שהביא אותן בים · ואבד אחד מהן ועשה המקום נס . כיון שהגיע ניקנור לנמל של יפו הקציפה הגל · וי"א אחת מן החיות שבים בלעה אותם · כיון שהגיע ניקנור לנמל פלטה אותה · ועמדה בים שלשה ימים עד שלא עבר את כולה : ד"א קורות בתינו ארזים · זה קבורת משה · שנ' וירא ראשית לו · כי שם חלקת מחוקק צפון · אין צפון אלא ארזים · שנ' וצפון בארז · רהיטנו ברותים · זה היה בית השכינה :

[פרשה ב']

א) **אני חבצלת השרון** · שהיא נאה כך ישראל נאים במעשיהם מכל האומות ד"א אני חבצלת השרון אין השרון אלא שהיא שרה למקום · למי שברא את העולם · שושנת העמקים · שאין שושנה בעולם נאה אלא שושנת העמקים · כדרך שהשושנה נאה כך ישר' נאים בזמן הבכורים שהיה שבט יהודה מביא והשיר בראשם ועטרה של זהב (126*a*) בראשן · הגיעו למקדש היו השלוחין מעטרין את בכוריהן הקריבו · היו מביאים ענבים ותאינים ותמרים והשיר היה מכה לפניהם והיו הסגנים והפחות והגיזברין עומדין מפניהם · הגיעו לעזרה היו הלוים מכין בשיר ואומר' אודך יי' כי דיליתני מאד · לכך נאמר אני חבצלת השרון שושנת העמקים

שממנו שבח למי שברא העולם : ד"א אני חבצלת השרון · אימתי שרו ישר' למקום כיון שעלו ישר' מן הים אמרו שירה · ויש או' שושנת עמקים · זה היה נחשון שירד לתוך הים והיה מהלך במים עד שהגיעו המים בחוטמו · שנ' הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש : ויש או' שושנת העמקים בשעה שירדו ישר' לתוך הים בעימקי הים נכפפו מי בראשיהם עליהם והיו הימים בימינם ובשמאלם על גביהו · התחילו ישר' בוכים ומצטערין · ואו' מה מתונים והטעה כל הקהל הזה · או' הקב"ה עשיתי נסים לעמי ולא ידעו קח המטה אשר בידך והכה את הים וקרב הכיפין של מים ויחזרו המים למקומן וכך עשה משה · ומניין לך שכך היה הרי חבקוק מפרשה נקבת במטיו ראש פרזיו ישערו להפיצני · אותה שעה העלה עליהם המקום וימרו על ים סוף ולא עשו אלא נותנין אחת מרגליהן ביבשה ואחת על הים והיו אומר' שירה · לכך נאמר אני חבצלת השרון : ד"א זה אברהם ששר למקום כשעלה מן כבשן האש · לכך נאמר חבצלת השרון : ד"א זה חנניה מישאל ועזריה ששרו למקום בשעה שעלו מתוך כבשן האש : ד"א זה דניאל בשעה שעלה מגוב אריות :

ב) **כשושנה בין החוחים** כדרך שהשושנה נאה בין החוחים · כך ישר' נאים בין האומות · אימתי נאים בשעה שעלו וצהלו ממצר' כחבצלת : ד"א כשושנה בין החוחים אימתי השושנה נאה כשהיא נראית למעלה מן החוחים אם נתחייבה (*126b*) השושנה הרוח נשבת בחוחים והן מכים אתה :

ג) **כתפוח בעצי היער** וג' · מה התפוח הזה כשאדם רואה אותו בסתיו אינו מכירו כיון שהוא מוציא עליו הנץ קודם את העלין · כך היו ישר' עד שלא עמדו לפני הר סיני · כך קדמו ישר' המעשה לשמיעה ואמרו כל אשר דבר יי' נעשה ונשמע : ד"א כתפוח בעצי היער וגו' הרי ישר' אמרו למקום כדרך שהתפוח הזה נאה בתוך אילני סרק כך ברקונו של ע"ז לא היה מואב ועמון וצידון · לקיים מה שנ' בצילו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחיכי · אני חמדתי לדברי תורתך לא אתה כפפת אותי לא דומה בא לו מנום לבא מעצמו · נחמדנו לישב בצילך · ופריו מתוק לחכי · אלו דברי תורה לקיים מה שנ' ממני פריך נמצא :

ד) **הביאני אל בית היין** זה דורו של משיח ודגלו עלי אהבה אילו האבות :

ה) **סמכוני באשישות** וג' · מה החולה הזה מצפה להרווחה כך

ישר׳ מצפין לגאולה: ד"א למה נמשלו ישר׳ לחולה מה החולה אינו אוכל לא דבילה ולא פת בריא אלא פת חמה מיני · כך הדור הזה אינו מבקש מסכות ולא קולין וחמורין אלא טעמי האגדות ושיחת חכמים:

ו) **שמאלו תחת לראשי** · וימינו תחבקיני · זה משה כמה שנ׳ מוליך לימין משה זרוע תפארתו: ד"א שמאלו תחת לראשי שבח לפני הקב"ה · השמאל מרחקת והימין מקרבת: ד"א שמאלי תחת לראשי אילו ענני כבוד שהיו מקיפין ישר׳ מלמעלה ומלמטה:

ז) **השבעתי אתכם בנות ירושלם** · איזה אהבה זה ירושלם שאמר הקב"ה לישר׳ בניתם את בית המקדש וחרב לא תבנו עוד עד שתשמעו קול מן השמים · לקיים מה שנ׳ כנשוא נס הרים וכתקוע שופר תשמעו: אם תעירו אם תעוררו וגו׳ השבי׳ הקב"ה שלא לעמוד כנגד מלכות · כך נאמר בצבאות · במי שהוציא את צבאותי ממצר׳ · ד"א במה משביע אותן בצבאות בישר׳ שנקראו צבאות כמלך שהוא נודר בחיי בנו: בו (127*a*) באיילות השדה במי שהוא מזדעזע את המדברות · כמה שנ׳ קול יי׳ יחול מדבר קול יי׳ יחולל איילות: ד"א בצבאות או באיילות השדה · אם מרדתם על המלכיות הרי דמיכם כצבי וכאייל:

ח) **קול דודי הנה זה בא** אילו הקולו׳ שעתידין לבא קודם למשיח: ד"א קול דודי הנה זה בא: כיון ששמע קול השופר עשרה זועות עתידין לבא ועשרה מקומות נהפכין ועשרה נשרפין · מלמד שאין הפתח נפתח כולו כאחד אלא אליהו בא לו לעיר אחת ונעלם מחבירתה ומדבר עם האיש ונעלם מחבירו:

ט) **דומה דודי לצבי** וגו׳ · יכול לצבי זקן · אמר׳ לעופר האילים שאין מגדלין לעולם זכר זקן · ועושה אותו אומרה: ד"א או לעופר · אין לעופר אלא עולם · כמה שנ׳ מי מנה עפר יעקב · מלמד שנראה המקום לישר׳ בעולם · כך משל המקום את השכינה שהיא חוזרת למקומה: הנה זה עומד אחר כותלינו · מלמד המקום נראה מציל ומפיע: ד"א משגיח מן החלונות זה המשיח · שכיון שיבא שערי מזרח נפתחות לו · כמה שנ׳ מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו · ולמה הוא בא ממזרח · מהיכן שהיום עולה · זה משיח מבני בניו של דוד שהוא משול כחמה · שנ׳ כסאו כשמש נגדו: וכמה שאמ׳ עליו הכת׳ שהוא נעור כשהוא כולו ישן · אף הקב"ה כיון שהגיע את הקץ אמ׳ הכת׳ העירותי מצפון מאת המזרח שמש יקרא בשמי: ולמה הוא בא מן הצפון · אלא שגלו ישר׳ לצפון כביכול גלה עמהם הכבוד לצפון · בשביל כך נאמר העירותי

מצפון · וכן אמ׳ יחזקאל והנה רוח גדולה בא מן הצפון · להיכן הוא הולך לדרום · למקום ישיבתו · לכך נאמר לפתוח לפניו דלתים אילו שערי מזרח · ושערים לא יסגרו אלו שערי הדרום :

י) **ענה דודי ואמר לי** וגו׳ · זו היא הגאולה · אין או׳ לאדם קום אלא שהוא יושב · שהמשיח עתיד לחזק ידיהן של ישׂ׳ שנתרפו במעשה הטוב :

יא) **כי הנה הסתיו עבר** (*127b*) העינוי · הגשם חלף והלך לו אילו ימי השיעבוד :

יב) **הנצנים נראו בארץ** · אילו מעשה הצדיקין · עת הזמיר הגיע · זמנו של מלכות כמה שנ׳ זמיר עריצים יענה : ד״א ענה דודי ואמר לי קומי לך רעייתי · כיון שיבאו למדבר שיגיע זכרן של מלכיות מלאכי המרום עונין עליהן · לקיים מה שנ׳ הידד כדרכים יענה : ד״א אמ׳ רב נחמן קומי לך רעייתי ביום שאו׳ הקב״ה ליהושע עשה לך חרבות צורים :

יד) **יונתי בחגוי הסלע** · אילו ישר׳ שהיה פרעה רודף אחריהן והגיעו לים אין המקום מדבר עם שליח ציבור · אלא בזמן הציבור תחילה · שכן הוא או׳ במשה מה תצעק אלי וגו׳ · וכן הוא או׳ ויתפלל שמואל על ישר׳ לפני יי׳ · כיון שהשלימו עמו ענה אותו האלהים : ד״א יונתי בחגוי הסלע זו כנסת ישר׳ שנמשלו כיונה · כשראתה רץ אחריה הים סוגר מלפניה ושונא רודף אחריה · יצא פרעה כגיבור · והקב״ה יצא כנגד פרעה כגיבור ולא הודיע שהוא איש מלחמה עד שיעשה מלחמה כנגד פרעה · כמה שנ׳ יי׳ איש מלחמה יי׳ שמו : יצא פרעה בשריון · והקב״ה יצא בצדקה · שנ׳ לובש צדקה כשריון · יצא פרעה בכובע וקשת וחיצים · והקב״ה יצא בצדקה ככובע · שנ׳ וכובע ישועה בראשו : בחיצים לנוגה ברק חניתך לאור חיציך יהלכו · וצלח פרעה על הסוס · והקב״ה צלח כנגדו · שנ׳ והדרך צלח ורחב : ד״א בחגוי הסלע זו עמידתן לפני הר סיני · כמה שנ׳ ויתיצבו בתחתית ההר · משל למה הדבר דומה למלך שהוא מבקש אשה שלח שתינשא לו · קיבלה עליה · אמ׳ המלך לראותה · ראה אותה · אומ׳ לי דברי ואני שומע דבריך באזני המלך · והיה קולה ערב · לאחר כך הקב״ה לישר׳ הראיני מראיך זה הגאולה שהביא הקב״ה לישר׳ בימי ר׳ שמעון ור׳ ישמעאל שהיה מעשה בשבעה אנשים שהיו עולין לירושלם · מצא הראשון תמרה אחת · ואמ׳ יעלה חבירי (*128a*) וכן השני כך עשו כולם עד שהגיע השביעי · וניטלה עד שהגיעו לבור · וחילקוה ביניהם · עד עכשיו היה קורא כור תמרה · כיון

שהגיע המעשה לפניהם אמ׳ כדיי הוא שתבוא הגאולה על ידיהן · על אלה נאמר הראני מראיך במעשים טובים השמיעי קולך במצות : ד״א השמיעיני קולך : אמ׳ ר׳ אלעזר נותן כח לישר׳ בקולו של משה שהיה במער׳ יושב ודורש וכל ישר׳ עד שנים עשר מיל · כמה שנ׳ משה ידבר והאלהים יעננו בקול : ד״א השמיעני את קולך כל שאתם מתפללים לפני בקול גבוה כי קולך ערב בתפילתם :

טז) **דודי לי ואני לו** וגו׳ · דודי לי בשעה שאמ׳ אנכי יי׳ אלהיך ואני לו כשאמ׳ והייתם לי סגולה מכל העמים : הרועה בשושנים · כשירעה את ישר׳ שנ׳ רועה ישר׳ האזינה וגו׳ · ידוע תדע פני צאנך · אילו עם הארץ ושית לבך לעדרים , אילו הנשיאים :

יז) **עד שיפוח היום ונסו הצללים** · כשתעבור פורענות מישר׳ : ד״א עד שיפוח היום כשתעברו ליתן גבול בני עשו · ונסו הצללים אילו בני לוט : סוב דמה לך דודי וגו׳ · זכור אני להם מעשה אברהם בין הבתרים :

טו) **אחזו לנו שועלים** אילו המצריים הזקינים · קטנים אילו בניהם שהיו רעין לישר׳ יותר מן הגדולים · שהיה נכנס לתוך ביתו של ישר׳ ורואה יונק ומייסרו · מחבלים כרמים אילו ישר׳ הגדולים : וכרמינו סמדר · אילו היונקים שכך כוונתם של מצריים אמרו הרי אנו הורגים קטנים והגדולים מתים והנקבות נושאות למצריים ונמצא זרעו של אברהם כלה מן העולם :

[פרשה ג׳]

א) **על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי** · בשעה שהקריבו ישר׳ בחנוכה היו סבורין שהיא בית הבחירה · אמ׳ להן הקב״ה בקשתיו ולא מצאתיו · אין אתם מקריבין בו מעתה אין קדושה אלא במקום שעקד אברהם את יצחק בנו אחזתיו ולא ארפנו · זאת מנוחתי (168*b*) עדי עד וגו׳ :

ב) **אקומה נא ואסובבה בעיר** · כשאמ׳ הקב״ה לישר׳ רב לכם סוב לכם את ההר הזה : אבקשה את שאהבה נפשי · במזבח שבנה משה ברפידים : ד״א על משכבי בלילות · א״ר יהודה בשעה שהיה דוד בורח מלפני שאול · בקשתיו ולא מצאתיו בשעה שירד אחריו שאול למדבר : ד״א אקומה נא ואסובבה בעיר ששלח שאול רוכלין לארץ ישר׳ שאמרו לו הרי דוד מסתתר עמנו בין הבתולות :

ד) **אחזתיו ולא ארפנו** · בשעה שהורידה מיכל בת שאול כביר העיזים על המטה והיה שאול סבור שהוא תפוס : ד"א אחזתיו ולא ארפנו זה היה דוד שתפס את הגרזן מיד ארונה היבוסי ואמ׳ זהו בית הבחירה עד שהבאתיו אל בית אמי אל חדר הורתי בשעה שעלו בני ישר׳ להוסיף על המזבח ומצאו גולגלתו של ארונה נתונה תחת המזבח ולא פסל הקב"ה את הקורבנות של ישר׳ :

ו) **מי זאת עולה מן המדבר** · וכי מן המדבר העלה אותן · והלא ממצר׳ העלה אותן · אלא מלמד על ישר׳ שהן חביבין לפני המקום כמציאה שבני אדם מוצאין במדבר לקיים מה שנ׳ ימצאהו בארץ מדבר : ד"א מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן · וכי כעשן היו · אלא מה העשן הזה כל מקום שהוא הולך מיצר · כך כל האומות מכירין בשעה שעלו ישר׳ ממצר׳ : מקטרת מר ולבונה מכל אבקת רוכל · מלמד שלא היו חסירים כלום : ד"א מקטרת מר · זה אברהם · מה המר הזה ראש לכל הבשמים · כך אברהם ראש לכל הצדיקים · וכך אמ׳ לו הקב"ה להקריב לו את יצחק בנו בהר המוריה · ולבונה זה יצחק כדרך שמקטרין את הלבונה על גבי המזבח כך נעקד יצחק על גבי המזבח כלבונה · מכל אבקת רוכל זה יעקב כמה שנ׳ ויאבק איש עמו : ד"א מקטרת מר ולבונה זה היה משה ואהרן מכל אבקת רוכל זה שבעים זקינים :

ז) **הנה מטתו ששים גיבורים סביב לה** · (129a) עשרים וארבע משמרות הכהנים · ועשרים וארבע משמרות ללוים · ושנים עשר שבטים :

ח) **כולם אחוזי חרב** · מעשה הטוב כמה שנ׳ ביעקב אשר לקחתי ביד האמורי בחרבי ובקשתי : וכי היכן מצינו שעשה יעקב מלחמה · ומה ליוסף יותר על אחיו · הבכורה אשר לקחתי מיד האמורי זה עשו שעשה מעשה האמרי · בחרבי זה מעשה הטוב ובקשתי זו תפילה : ד"א כולם אחוזי חרב זה חרבו של אברהם שנ׳ ויקח את המאכלת לשחוט את בנו · מלומדי שהם מלמדים בניהם · מלחמה · זה תורה · שנ׳ על כן יאמר בספר מלחמות יי׳ : הנה מטתו שלשלמה זה המשכן ששים גיבורים סביב לה ד"א מגיבורי ישר׳ אילו השבטים · שנ׳ והחונים לפני המשכן קדמה · וגו׳ : ד"א הנה שלשלמה מירושלם · מה מיטה זו שהיא מאהבת אדם ואשתו כך היו אוהבין זה את בירושלם : ד"א הנה מטתו שלשלמה זה שלמה ודאי ללמד על שלמה שהיה רודה בכל העולם · חזר ונתמעטה מלכותו ולא היה שולט אלא על תדמור · שנ׳ ויבן את תדמור במדבר ·

חזר להיות שולט על ישר' בלבד · חזר שלא שלט על ישר' בלבד · חזר שלא שלט אלא על מטתו · ואף על מטתו לא היה יכול לנוח בתוכה מפני רוחות רעות · כולם אחוזי חרב ביום שישב ר' אליעזר בן הורקנוס שבו ביום שמו איש חרבו על ירכו · מפחד בלילות שהיו מעבירין פורענות מישר' :

ט) **אפריון עשה לו המלך שלמה** · שהשלום שלום · שלו זה הארון · מעצי הלבנון · אילו הקרשים לקיים מה שנ' שני אדנים תחת הקרש האחד :

י) **עמודיו עשה כסף** · אילו העמודים מחושקים כסף · רפידתו זהב זה הכפורת · ועשית כפורת זהב טהור : מרכבו ארגמן זו הפרוכת של ארגמן · ועשית פרוכת תכלת וארגמן · תוכו רצוף אהבה אילו הלוחות · מבנות ירושלם אילו האומות מה שעשו ישר' הן גרמו להם : ד"א אפיריון (129*b*) זו ברית העולם מבראשית מבית המקדש נברא · שנ' דבר ויקרא ארץ מציון מכלל יופי · עמודיו עשה כסף אילו ההרים שהן עומדין על גבי הארץ כעמודים · רפידתו זהב זה הרקיע · פעלילו של עולם · מרכבו ארגמן זה כסא הכבוד · תוכו רצוף אהבה · אילו נפשות של צדיקים · שהן נתונות עמו במרום · שלשה הן שנכנסו לה לפנים מזה · ומשה נגש אל הערפל · ולפנים ממנו צדק ומשפט · שנ' צדק ומשפט מכון כסאו ולפנים ממנו נפשות הצדיקים · שנ' אשר בידו נפש כל חי וגו' · והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את יי' אלהיך · רצוף אהבה · נפשות הצדיקים שאהבו את הקב"ה שנ' זרע אברהם אוהבי · וכן הוא או' להנחיל אוהבי יש · מבנות ישראל והפרשות הן נפשות מישראל מלאומות · ואין נפשות צדיקים מתערבות עם רשעים :

יא) **צאינה וראינה בנות ציון** · צאו וראו כל האומות יום שמחה שעשה המלך שהשלום שלו · בעטרה שעיטרה לו אמו · על הים כמה שנ' יי' ימלוך לעולם ועד · אמ' להם הקב"ה · כביכול אתם קשרתם קשר מלכות בראשי · ביום חתונתו זו עמידת הר סיני · שמחת לבו ימי המלואים : ד"א צאינה וראינה כל האומות ניסי פלאים שהוא עושה לבניו · והכבוד והעטרה שהוא מתעטר ביום כינוס גליות · שנ' ימלוך יי' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם · והלא שלו היא המלכות · שנ' יי' ימלוך לעולם ועד · יי' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו אלא שאמ' לישר' כביכול אין לי מלכות ולא חיילות עד שהעמדתם והמלכתם אותי · אין אתה מוצא צבאות בספר יחזקאל לומר כל ימים שאתם בגולה אין

לי חיילות ומלכות עד שתחזור מלכותכם · שנ׳ ועלו מושיעים בהר ציון וגו׳ · ואו׳ והיתה לײ׳ המלוכה : ד״א ביום חתונתו אילו ימי המשיח · שנמשל הקב״ה לחתן שכן הוא או׳ ומשוש חתן על כלה וגו׳ · וביום (130*a*) שמחת לבו · בבניין בית המקדש · שנ׳ וגלתי בירושלם וששתי בעמי : ד״א בעטרה שעיטרה לו אמו ביום חתונתו שירדה שכינה לבית המקדש : שנ׳ וכל העם רואים כרדת האש והכבוד על הבית · וביום שמחת לבו · יום שחינך שלמה את הבית :

[פרשה ד׳]

א, ב) **הנך יפה רעייתי** · אילו הזקינים · הנך יפה עינייך יונים · מה העיניים הללו נתונות בגובה של ראש · כך דברי חכמים גבוהים בעיני האדם · מה העינים שהן מאירות כך דבריהן מאירין לישר׳ · מבעד לצמתך · אימתי הם משובחים כשאתם מצמיתין לפני לא עושין אגודות אגודות : ד״א מבעד לצמתך כשאתם עושין דברי תורה כצמתה : שערך כעדר העיזים · זה היה מעשה ניסים במשכן · שגלשו מהר הגלעד · אילו ישר׳ שהלכו למדין : שערך כעדר הרחלים בביאתן של מדין זכין מעריות ומע״ז בשלום : ולמה משל הקב״ה **כעדר הקצובות** שלא היה נבחר לקרבן אלא הקצובות כך לא נבחרו במדין שכולם מתאימות ושכולה אין בהם · שלא נשתכלו במדין לא בהליכתן ולא בביאתן · תני ר׳ מאיר לא נבחר מהם אלא ממאה אלף לכך שכולם מתאימות ושכולה אין בהם :

ג) **כחוט השני שפתותיך** זה הפרוכת שהיה מבדיל בין כהן גדול : ד״א כחוט השני · זה כניסתו של משה למשכן שנ׳ וישמע את הקול מדבר אליו מעל הפרוכת מבין שני הכרובים : לכך נאמר ומדברך נאוה : ד״א ומדברך נאוה אילו הנביא׳ : כפלח הרימון רקתך אילו יושבי המדרשות · מבעד לצמתך · זה הציץ שהיה בין עיניו של אהרן :

ד) **כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות** במקום שהיו ישר׳ נותנין הזיות למקום אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגיבורים · זה היה אברהם שאמ׳ לו המקום אנכי מגן לך · ונתן לשלמה בנו אלף המגן :

ה) **שני שדייך כשני עפרים** זה משה (130*b*) ואהרן · הרועים בשושנים זה יהושע וכלב :

ו) **אלך לי אל הר המור** · זה היה אברהם · אל גבעת הלבונה זה היה יצחק :

ז) כולך יפה רעייתי ומום אין בך · זה היה יעקב : ד"א אלך אל הר המור זה אברהם ושרה שנ' ויקח אברהם את שרה אשתו · כולך יפה רעייתי ומום אין בך זה היה יעקב שלא היה בהן רשעים ובעלי מומין :

ח) אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי איזהו לבנון זהו בית המקדש שנקרא שמו לבנון · ולמה נקרא שמו לבנון · אלא שכל מי שהיה עולה לשם ובידו עון לא היה זז משם עד שיהיו עונותיו מתלבנות כשלג לקיים מה שנ' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו : ד"א אתי מלבנון כלה כשהגליתי את השכינה מבית המקדש הגליתי אתכם עמה : תשורי מראש אמנה · שהאמנתם בי בתחילה : מראש שניר וחרמון · זה הליכתן במדבר ארבעים וחמש מסעות · אריות מהררי נמרים · אילו מלכים · שהעבדת ביניהן שהיו רעים מאריות ונמרים :

ט) לבבתיני אחותי כלה · לבבתיני באחת מעינייך · משל למה הדבר דומה לתינוקת בת מלכים ששלח המלך אחריה ראה אותה באחת מעיניה ושבחה אילו ראה כל הגוף על אחת כמה וכמה · לכך נאמ' לבבתיני אחותי כלה : ד"א לבבתיני אחותי כלה · את נתת לי את הלב שאהיה מלך על הבריות :

י) מה יפו דודיך אחותי כלה · ביום שהקריבו ישר' בשילה ובנוב ובגבעון : וריח שמניך מכל בשמים ביום שנמרו מלאתן מהבמות :

יא) נופת תטופנה שפתותיך כלה · זה משיח הצדיק שהוא עומד מיהודה : ד"א זה משוח מלחמה שהוא עומד מיוסף ואינן מקנין זה לזה לקיים מה שנ' אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יקנא את אפרים : דבש וחלב תחת לשונך זה יעקב שבירך (131*a*) את השבטים : וריח שלמותיך כריח לבנון :

יב) גן נעול אחותי כלה · זה הקץ שהיה נעול מישר' : ד"א גן נעול אחותי כלה אילו קיצי דניאל הספר החתום :

יג) שלחיך פרדס רימונים זה הפרדס של רימונים שהוא כך היו ישר' נאים ומעשיהם הולכין חוץ מהן · ולמה נמשלו כפרדס רימונ' · מה הרימון הזה גודעו פורעו · כך ישר' כובשין עצמן במצרים וכשהגיע הקץ פרעו עצמו ויצאו : ד"א פרדס רימונים זה הקטרת · כפרים עם נרדים שהיה כפרה עליהם :

יד) נרד וכרכום קנה וקנמון · זה היה בצלאל זה הליוב שעשה להר סיני והראה אותו מעשה המשכן כאלו עשוי למעלה : וייש או'

המקום הראה למשה וירד והראה לבצלאל והסכים בצלאל לדעת האלהים :
ד"א קנה וקנמון זה היה אהרן וחור · כמה שנ' ואהרן וחור תמכו ידיו מזה אחד ומזה אחד :

טו) מעיין גנים באר מים חיים · זה מעיין שהמקום עתיד לטהר את הצדיקים בו לקיים מה שנ' ואת דמי ידיחו מקרבה : ד"א מעיין גנים באר מים חיים נוזלים מן לבנון מה הטובה הזה שהוא נותן טיפה אחת בכוס או בקדירה ונוזלה · כך המקום עתיד לטהר את ישר' מע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים · או יכול יאמרו הצדיקים על הקלות הוא מוחל אבל על החמורות לא הוא אומ' אל ההרים לא אכל ועיניו לא נשא אל גילולי בית ישר' · ואו' לישר' כטומאת הנידה היתה דרכם לפני אילו אמ' כטומאת נבילה או כטומאת הארץ לא היה להם טהרה לעולם :
ד"א ונוזלים מן לבנון אילו הנביאים שעמדו בבית המקדש :

טז) עורי צפון ובואי תימן · מיכאן אתה או' הצדיקים לעתיד לבא אינן צריכין לא אפרסמון ולא כל מיני בשמים רוח צפון מכבדתו וזוחלת לפניהם כל בוסמני גן עדן : ד"א עורי צפון ובואי תימן שהרוחות עתידות להכנים ובאה זו עם זו · הדרום או' אני מביאה גלות תימן וכל הגדר וכל הדרום · (131*b*) והצפון או' אני מביאה גלות צפון וכל הצפון והמקום נותן שלום ביניהן והן נכנסין בפתח אחד לקיים מה שנ' באתי לגני אחותי כלה :

[פרשה ה']

א) אריתי מרי עם בשמי וגו' · אריתי מורי עם בשמי אילו הן שער הקרבנות · אכלו רעים שתו ושכרו דודים · אילו הן אוהבי המקום :

ב) אני ישינה ולבי ער אילו הן גלות בבל · מי זאת הנשקפה כמו שחר זה גלות משיח : יונתי בחגוי הסלע זו גלות מצרים : ד"א אני ישינה ולבי ער · זה היה העולם נדמה לישן הזה והדחוק עליו המקום ועוררי : רבי עקיבא היה או' למה היה העולם דומה לבעל הבית שעשה כלים ולא פתחן שהיו בריאים כבר · חזר ופתחן · אני ישינה ולבי ער · זה הגאולה שהוא דומה לישן והמקום מעוררו · כמה שנ' הערותי מצפון ליאתי ואחר ממזרח שמש וגו' · והמקום מעורר הגאולה מן הדרום תחילה ואחר כך מן המזרח ומן הצפון הרי רוח צפון לדרום והדרום לצפון כל זה לייבש את המעיינות המים חוץ משבעה נהרות : כל עץ פרי שיזבחו שם לע"ז ויבשו · ד"א אני ישנה ולבי ער זה

גאולת מרדכי ואסתר : ד"א אני ישינה ולבי ער המקום או' לישר' אני ישינה ולבי ער פתחי לי אחותי רעייתי : א"ר אלעזר ביום שאו' מלך בבל כל בית שיהא פתוח היו נכנסין ובוזזין אותו · וכל בית שהוא נעול אל תכנסו בתוכו ונעלו ישר' בתיהן · לפיכך שילח המקום נביאים לישראל ואמ' להם פתחו בתיכם עד מתי אתם יושבים באפילה · ד"א פתחי לי אחותי הרי זו לימי גוג שישר' עתידין להיות טמונים במערות ובמחילות והקב"ה מרתיק עליהן : שמעון בן שטח היה אומר שהקב"ה או' לישר' פתחי לי אחותי והן מסתכלין והמקום עושה להם ניסים והם רואים את המשיח עומד בראש מדבר מואב ועמו ארבע מאות איש והמקום נותן להם גאולה לקיים מה שנ' ונתתי להן (132*a*) את כרמיה משם · והמחילה נפרדת להם משם ממדבר מואב לחורב וישר' נוטלין והולכין את הזיין ממדבר חורב שהשם כתוב בו · ובאין ונוטלין עמון ומואב לקיים מה שנ' אדום ומואב משלוח ידם · ובני עמון משמעתם : א"ר יוסי כדרך שהלגינו עושי' להם בית חמדה כך חורב עשוי לישר' בית חמדה הרי מלכי צפון שומעין שנהרג עמון ומואב וכולן מתכנסין ובאין וקובעין המלוכה בדמשק ומלכי המערב והדרום מתכנסין אף הן באין ונוטלין עיצה במדין וישר' מצירין להניח את החכמים שבמדין אי איפשר ולהניח את אחיהן שבירושלם · ומה אליהו עושה כל המדבר שהוא הולך מירושלם למדין שכל מי שנכנס חיה רעה עושה לו המקום ניסים · והוא בא ועומד לפני משיח במדין · והמשיח נפטר משם · ואליהו עומד · באותה שעה הוא מוציא את ספר הישר שכל התורה הזאת אינה אלא שירה אחת מתוכו הארץ נפתחה מתחתיהן ושורפין ונעשה להם שם גדול · נמצאת מקיים פתחי לי אחותי רעייתי והמשיח בא לו ממדין ונוטל כל ביזתה וכן לדמשק ונוטל ביזתה · לקיים מה שנ' ישא את חיל דמשק · עד שלא תפול מלכות אדום · והפתח נפתח שם לרומי לקיים מה שנ' שם ירעה עגל : שראשי נמלא טל · אמ' להם הקב"ה אדם דומה לישן הזה ואני עוררה הרי מלכי מזרח מתכנסין לתדמור וישר' באין מרומי ומקריבין לירושלם שבעת ימים · והקב"ה משיב הרוח ואמ' לישראל חזרו לתדמור כנגד מלכי המזרח · ומלכי הגוים או' נותן לישר' לבנות בית המקדש והן באין לשורפו והקב"ה יוצא ונלחם עמהם · לקיים מה שנ' ויצא יי ונלחם בגוים ההם והמשיח בא לו לצור ולצידון ולתדמור ולבירי · לקיים מה שנ' אדום ומואב משלוח ······ ובני עמון משמעתם · (132*b*) וכל האומות היו עתידות לשמוע והן מתכנסות ובאות על פוגה

ועל עכו והן בוכין על סביבות עכו פרוסות וכל הירדן וכל ישר׳ מראין לחבוש הזה שבאפילה והמקום קורע את הרקיעים ומראה לישר׳ כסא הכבוד · לקיים מה שנ׳ ומעיי המו עלי והיו מתפללין והוא מקבלן · לקיים מה שנ׳ פתחי לי אחותי רעייתי :

ו) **אני לדודי** בפתח שיראה לי והן מתפללין והקב״ה מעמיד להם חמה כדרך שהעמיד ליהושע בן נון שהשביע ביום ההוא לפניו ואחרי זה משיח : דודי חמק עבר נפשי יצאה בדברו שהוא מוציא קרח וכל עדתו : בקשתיו ולא מצאתיו הרי השכינה מסתלקת לשמים וישר׳ סבורים שהוא מחיה להם את המתים · לכך נאמר קראתיו ולא ענני · ד״א קראתיו ולא ענני · בשעה שנסתלקה השכינה בימי ישעיה עשרה פעמים עד שלא נסתלקה השכינה מן הכרוב האחד לכרוב השיני מן הכרוב השיני למפתן הבית כמה שנ׳ וירם כבוד ה׳ מעל הכרובים על מפתן הבית וממפתן הבית למזבח · כמה שנ׳ וראיתי יי׳ עומד על המזבח · וממזבח לחומה · שנ׳ ראיתי את יי׳ עומד על החומה ומחומה לגג · כמה שנ׳ טוב לשבת על פנת גג ונו׳ · ומפנת גג להר הזיתים · כמה שנ׳ ויעמד כבוד יי׳ על ההר אשר מקדם לעיר : מהר הזיתים למדבר · כמה שנ׳ טוב לשבת בארץ מדבר · מן המדבר לשמים · כמה שנ׳ השמים שמים ליי׳ : הרי ישר׳ מבקשין את השכינה והיא לא חוזרת עד שיגיע הקץ · לכך נאמר קראתיו ולא ענני :

ז) **מצאוני השומרים הסובבים בעיר** · כיון שנסתלקה השכינה באו מלכיות · ושרפו בית המקדש שהוא משול כבתובת : ד״א מצאוני השומר׳ הסובבים בעיר ביום שניתנה רשות למלאכי השרת שיהו עמהן על החומה ביום · שנ׳ על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים · (133a) אמ׳ ר׳ חנינא בנו של ר׳ יוסי הגלילי בו ביום נתנה רשות לגבריאל ליפרע מן המלכיות לקיים מה שנ׳ מקול המון נדדו עמים וכן הוא אומר קול המון בהמון דמות עם רב זה הקב״ה הוא דמות עם רב יי׳ וכלי זעמו לחבל כל הארץ · ואחר כך יריע אף יצריח על אויביו יתגבר :

ט) **מה דודך מדוד היפה בנשים** הכשרים שבאומות אומרים לישראל למי שאתם עובדים נלך עמכם · כמה שנ׳ אז אהפוך את כל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם יי ולעבדו שכם אחד : למה נאמר שככה השבעתנו · אלא שעתידין לישבע להקב״ה ולישר׳ שלא לילך אחר ע״ז מעתה : א״ר אלעזר הרי אתה למד שאברהם יום שהכה את

המלכים כמה שנ' אל עמק שוה שנשבעו לו כל האומות שלו לילך אחר ע"ז מעתה ובמקום שנשבעו לו לאברהם כך הן עתידים לישבע למקום ולמשיח שלא לילך אחר ע"ז מעתה · לכך נאמר שככה השבעתנו :

י) **דודי צח ואדום** דודי צח שאני נותן את התורה · ואדום שהוא נפרע מן האומות :

יא) **ראשו כתם פז** · בשעה שהוא מביא את היסורין על ישר' לנקותם מעון קווצותיו תלתלים זה היה המזבח :

יב) **רוחצות בחלב** · אילו המדרשות :

יג) **לחיו כערוגת הבושם** אילו הלוחות · שפתותיו שושנים · אילו האגדות :

טו) **שוקיו עמודי שש** · ביום שנכנס משה ועמד לפני הכבוד :

[פרשה ו']

א) **אנה הלך דודך** · ביום שנ' ויתן מזבח תחת ההר שהיה ישר' סבורים סיני קדושת עולם ולא יהיה אלא קדושת שעה :

ב) **דודי ירד לגני** · ביום שירדה האש לקרבנו של הבל ולקרבנו של נח · וכן בנדב ואביהוא וכן בקרבן מנוח ושלמה ואליהו לכך נאמר דודי ירד לגנו : עוד אחת הוא עתיד לירד כמה שנ' כן ירד יי' צבאות לצבא על הרי ציון ועל גבע · מכאן הן או' בעלייה שברא הקב"ה כשברא את העולם כן ירד על הר סיני וכן הוא עתיד לבא לקיים מה שנ' כן ירד יי' צבאות לצבוא על הר (133*b*) ציון :

ג) **אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים** · כביכול אין הקב"ה מקרבן באהבה · אמ' אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים · כבני אדם שלא טעמו עבירה מימיהם :

ד) **יפה את רעייתי כתרצה** · כשאדם משבח את אשתו או' לה נאה קומתך ותרצה : שערך כעדר העיזים · כבר אמרנו :

ו) **שינייך כעדר הרחלים** · מה הרחל הזו שכולה קדושה · כך ישר' קדושים : עדר הרחלים לאהל מועד הצמר לפעמונים והקרבים לשופרות · והרשעים נמשלו לכלבים שאין הנייה מהן · שנ' כולם כלבים אילמים · מה הכלב הזה שהוא את האדם ביקש ממנו אדם נדמה למרוט אינו יכול לכך נמשלו לכלבים שאין בידם מעשה טוב :

ח) **ששים המה מלכות** · זה היה אברהם ויוצאי יריכו · ושמנים

פילגשים אילו יוצאי התיבה · ועלמות אין מספר · אילו המשפחות שאין להם מספר :

ט) **אחת היא יונתי תמתי** וגו׳ · אימתי כששלח משה מרגלים · מת ראו בשעה שהגיעו לחמרת · אמ׳ משה אל תכנסו כגנבים אלא והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ · התחילו האמוריים אין כאן לא באו אילו אלא לקצץ את האילנות ולשרוף את הערים · יצאו השלוחין אחריהן ונכנסו האמוריין אליהם היו אחימן ששי ותלמי רודפין אחריהן עד שהגיעו למישר צל חמת שביהודה · וכלב נפל לו אחורי הגדר וכיון שמצאן שהגיען בישר׳ עמד וצוח צווחה אחת ונפלו כולם לפניו וטפת לפניהם · או׳ להם מפני מה באתם בשביל חמשה רימונים ואשכל אחת · אמרו לו לא בנו שאמרתם הערים אנו שורפין · כשבאו לפני משה הוציאו דבת הארץ רעה · אמרו שם ראינו את הנפילים בני ענק · אמ׳ להם כלב סם תסם שמטה כנסת ישר׳ שנים עשר · לכך נאמר ראוה בנות ויהללוה :

י) **מי זאת הנשקפה כמו שחר** זו גלות משיח כדרך שהשחר יוצא ואפילה בורחת לפניו · כך האפילה בורחת על המלכיות כשיבא משיח : (134*a*) ד״א מי זאת הנשקפה כמו שחר · יפה כלבנה ברה כחמה · מה גלגל חמה והלבנה שהן באין בפרהסיא · כך כשתגלה מלכות המשיח תגלה בפרהסיא לעולם : ד״א מי זאת הנשקפה כמו שחר · כשהקב״ה מביא טובה לעולם בהשקפה הוא מביאה · שנ׳ וישקף יי׳ אל מחנה מצר׳ : ד״א מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה : מה השחר הלבנה והחמה לא מאורו של זה דומה לזה ולא הליכתו של זה כהליכתו של זה כך אין הצדיקין שוין לעתיד לבא אלא אדם מקבל לפי מעשיו מה החמה והלבנה שהן מבררין את הפירות כך המקום מברר את הצדיקים :

יא) **אל גינת אגוז ירדתי** · לראות באיבי הנחל זה אברהם · לראות הפרחה הגפן זה יצחק הנצו הרימונים זה יעקב ושבטיו שנכרתה ברית לאבות כמה שנ׳ שבועות מטות או׳ סלה : ד״א אל גינת אגוז ירדתי · הם ישר׳ שנתקדשו לפני הר סיני שנמשלו כאגוז : ....הזה אם הקשתי כולן מפעפע כך ישר׳ נוחים אגוז : א״ר יוסי בר׳ יהודה מי שלא ראה אגוז ואינו יודע מה · סבור שמא כלין הוא עצים פעפע הרי אותו אגודות של אוכלין · כך ישר׳ האומות שאין מכירין אותו או׳ בעוונותיהן הן לוקין בדקו אותו והן מוציאין אותן אגודות של מצות ·

יב) **לא ידעתי נפשי שמתני** · יעקב שהלך לחרן שנ׳ וישא יעקב

רגליו : א"ר יהודה בן בבא מניין אתה או' שהראה לו הקב"ה מלכיות שהן עתידות לשעבד את בניו · שנ' וירא והנה באר בשדה זו כנסת ישר' · והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה זו מלכיות בבל ומדי ויוון · ונאספו שמה כל העדרים זו מלכות הרשעה שהייתה מכתבת טרוניא מכל לשון : ד"א לא ידעתי נפשי שמתני אילו ישר' שהיו במצר' שהיו מצפין לגאולה · וכשנאלו המקום הושיבן בענני כבוד · אמרו ישר' הרי אנו (134b) יושבין עם המלך ברכב שלו · לכך נאמר מרכבות עמי נדב : ד"א למה ידעתי נפשי שמתני אילו ישר' בימי ברק ודבורה שבאת גאולה על ידיהן · ד"א עמי נדב זה היום שנתרבו ישר' למשכן : ד"א ואף לעתיד לבא אהבם נדבה :

[פרשה ז']

א) **שובי שובי השולמית** שכל באי עולם עתידין להשלים להקב"ה והוא נותן להם הימין כדרך שנתן להם במתן תורה : ר' אלעזר שובי שובי השולמית שהם המתים עתידין להחיות ולעמד זה אחר זה כדרך שמלכו דורות כך הן באין דורות דורות : ר' אליעזר או' כולם באין כאחת מלך ומלך בדורו על כסאו · נשיא ונשיא בדורו : כמחולת המחנים זה דורו של אלישע שהיה ממחולה ודוד ממחנים : א"ר יהודה יכול כי מה מנהגו לעולם הבא כרשעים · אמ' לאו אלא שעתידין לעמד מחנים מחנים מחולות מחולות · ומושיבן למקומן : רור הולך ודור בא · זה דור של אליהו ושל אלישע שיעצו ברעב · ודורו של אבשלום שנהרג במחנים :

ב) **מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב** · מה הן פעמים · אילו הרגלים שנקראו רגלים פעמים ואשורים · כמה שנ' תמוך אשוריי במעגלותיך בל נמטו פעמי · אימתי כשהיו ישר' נאות · כשהיו עולין לרגל בירושלם בזמני המועדות כמה שנ' שלש פעמים בשנה וגו' · ונאמר שלש רגלים תחוג לי בשנה : ד"א מה יפו פעמיך בנעלים · כשאדם רואה ברגלו של חבירו היו או' להם כמה נאה רגלך במנעל · כך כשיטלו ישר' את הכבוד כל האומות היו או' להם לא היה הכבוד נאה אלא לכם · לכך נאמר בת נדיב כמה שנ' בהתנדב עם וגו' · ד"א מה יפו פעמיך אמ' הקב"ה לישראל בת נדיב בת אברהם : מעשה ידי אמן למעשה הדיוט :

ג) **שררך אגן הסהר** זה השית שלא חסר נסכים ………… בטנך ערימת חיטין סוגה בשושנים ·

ה) **צוארך כמגדל** · זו סנהדרין : עינייך בריכות בחשב' (135*a*) אילו החכמים כשהן מתכנסין לעיצה ואין אדם יודע מה הן יוצאין והדבר נודע לרבים : אפך כמגדל צופה פני דמשק · זה היה בית יער הלבנון · שהיה אדם בראשו ומונה כמה בתים יש בדמשק :

ו) **ודלת ראשך כארגמן** הם הדלים שבישר' שהן עתידין לבושין כמלכים האילו שהן לבושין כארגמן : ד"א ראשך עלייך ככרמל · כדרך שעלה אליהו בהר הכרמל ונוזר על הקב"ה וקיים · כך העניים והדלים שבישר' כל שיש בידו מצוה אחת עתיד להיות גוזר על המקום והוא מקיים · מלך אסור ברהטים זה היה יעקב · ויצג את המקלות אשר פיצל ברהטים : ד"א מלך אסור ברהטים · זה משה שנטל שלו על המים · שנ' עלה אל הר המוריה הזה הר נבו :

י) **וחכך כיין הטוב** זה היה שאול שהזכיר ליהונתן בנו בן נעות המרדות : דובב שפתי ישינים · אבא יודן איש גזר היה או' אילו היו קין והבל שהיו תחילת העולם והיה קין בעל דובב להבל · או' קין להבל כך העולם נוהג במי שהמקום אוהב לו נותן אלא מה שעשה אדם אבינו שהשליטו על בריותיו כדרך שברא את העולם תחילה · כך נתן לו חנם · אבל מיכאן ואילך אינו נותן אלא למי שהוא אוהב · מתוך כך נפלה קטטה ביניהן · נתנו הבל תחתיו · א"ל המקום אל תחמול עליו על זה הרשע · חס עליו הבל · אמ' לו המקום אתה חסתה עליו והוא יהרגך · לכך נאמר ויקם קין שהיה למטה · מניין אתה או' שגילה לו המקום מקום שהרגו והוא נובך שנשפך דמו ולא עלו צמחין עד עכשיו · לכך נאמר דובב שפתי ישינים · ראה כמה גדולה חיבת קין והבל וגביע של בנימן :

יא) **אני לדודי ועלי תשוקתו** · כדרך שאמרתי לחוה אמכם · ואל אישך תשוקתך · כשתהיו חוטאים אתם ועלי תשוקתכם · שכן מתחמדין וחוזרין למקומן · ואין תשוקה אלא (135*b*) תחמודות · הרי אתה אומר עלה שישק מלך מצר' ויקח את מגיני הזהב אשר עשה שלמה · והלא זבוב היה שמו ששק אלא שהיה מתחמד מתי ימות שלמה שהיה יודע שאין בנו שלים כמותו · כיון ששמע שלמה מיד ויקח את כל אוצרות בית יי' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את מגיני הזהב :

יב) **לכה דודי נצא השדה** נלינה בכפרים · הרי משיח בא לעולם

ואו׳ להם לישר׳ הגאולה בא לעולם׃ והן מתכנסין ובאין כיתות כיתות כת ראשונה כיתות זקינים שאינן יכולין לילך · שנייה נשים וטף · עליהם הכת׳ או׳׃

יג) נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן וגו׳ אילו עושה המלחמה׃

יד) הדודאים ניתנו ריח אילו בני אדם של מעשה הצדקה כשם שדודאים נותנין ריח בעולם הזה · כך בני אדם של מעשה ושל צדקה נותנין כבוד בעולם׃ על פתחינו כל מגדים · א״ר יוסי זה אליהו בא ואמ׳ להם לישר׳ אני אליהו · והם אומרים לו אם אתה אליהו החיה לנו מתים · ולא מתים שאין אנו מזכירין · אלא מתים שאנו מזכירין׃ ועוד א״ר יוסי אם יבא אליהו ואני או׳ לו פירש לי פרשת נדרים שנדרת לי אתה · חדשים וגם ישנים׃

[פרשה ח׳]

א) מי יתנך כאח לי יונק משדי אמי · זה רוח הקדש של משה׃ אנהיגך אביאך אל בית אמי תלמדני · אילו שבעה דברים שהמשיח עומד ומראה לישר׳ בראשון מראה להן גן עדן · בשיני מראה להן כסא הכבוד · בשלישי מראה להם קרח וכל עדתו׃ ברביעי מראה להן גיהנם · בחמישי מראה להם רשעים · בששי מראה להם צדיקים · בשביעי מראה להם צדיק עתיד להחיות׃

ה) מי זאת עולה מן המדבר מתרפקת אל דודה · משל למה הדבר דומה למי שנשא אשה ואמ׳ לה צאי התקדשי לי במדבר · כיון שיצאת למדבר אמ׳ לו שאוני על גבך · מי האשה הזאת כנסת ישר׳ ומי הוא המלך מלך מלכי המלכים (136*a*) הקב״ה · כיון שיצאת למדבר אמרה לו שאיני ישאנו על אבירתו׃ תחת התפוח עוררתיך · ר׳ חנינה היה או׳ צוה לנו משה למעון לסוכות והיה הענן מתקרב אצל ישר׳ והן טוענין עליו נשיהם ובניהם עבדיהם ואמהותיהם וכלותיהם אף סוסים פרשים ופרדים והיה הענן מקיף את ארץ מצרים שהוא מהלך ארבעים יום כהרף עין · ולכך נאמר שמה חבלתך אמך ושמה חבלה ילדתך · שהיתה הארץ מתחבלת כחבלי יולדה׃

ו) שימני כחותם על לבך · בשעה שנ׳ ויקרא אליו מלאך יי׳ מן

השמים ויאמר אברהם · כחותם על לבך כחותם על זרועך · כדרך התפילין הללו שנותנין על זרועותיהם של אדם ואין בהם מום · כך אין ביצחק מום : כי עזה כמות אהבה · עזה הייתה האהבה שהקב"ה אהב את ישר' בימי סנחריב · שנ' הוי היורדים למצר' לעזרה ועל סוסים וגו' · אמ' עשר מכות שהביא הקב"ה עליהם כדרך שהביא על פרעה ועל מצר' · שנ' ומטהו על הים ונשאו בדרך מצר' : ר' נתן או' הרים במטה יד על השירים · שנ' הוי אשור שבט אפי ומטהו בידם זעמי : קשה כשאול קנאה · קשה הייתה הקנאה שהכנים אליהו כנגד ישראל שנ' קנא קנאתי ליי' אלהי ישר' צבאות כי עזבו בריתך בני ישר' וגו' · היה לו לאליהו לילך למקום שעמדו אבותיו ויבקש רחמים על ישר' ולא עשה כן · אמ' לו הקב"ה צורכך בקשת לך שוב לדמשק · וכן הוא או' ביחזקיהו יהיה שלום ואמת בימיי · א"ל הקב"ה צורכך בקשת · נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם · ואין אתם צריכין לתפילתו של אליהו · רשפיה רשפי אש שלהבת יה · עתיד זיוון של ישר' להיות יוצא כאש מתחת כסא הכבוד · שנ' והיה אור ישר' לאש וקדושו ללהבה וגו' · א"ר חנינא בן אחיו של ר' יהושע יש נהרות של אש שהן עוברין לפני השכינה כנהרות של מים ומעורבין באש וכשנתנה רשות (163*b*) לגבריאל לשרוף את כל חיל סנחריב ניתנה רשות ללויתן לחבל את כל הנהרות · לכך נאמר רשפיה רשפי אש שלהבת יה :

ז) **מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה** · איזו היא אהבה זו האש שהיא מגדלת על גבי האישים · שנ' ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד · ד"א מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה · עבירה מכבה את המצוה ואינה עבירה מכבה. את התורה : ד"א מים רבים וגו' אילו בני אדם שבוטחין בעושרן ובממונם · שנ' בוטח בעושרו בו יפול : אם יתן איש את הון ביתו באהבה שאהבתי אתכם אי איפשר את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו : שנ' ביתאל מים והעי מקדם שעתידין כהנים מבני בניו של אברהם להיות עומדין ונושאין כפיהן על הקהל ומברכין אותן בשם המפורש..........

ח) **אחות לנו קטנה** · זה הייתה סדום ובנותיה שהיה לה שדים ואינה נותנת צדקה לעניים ואינה מפרנסת את האביונים · מה נעשה לאחותינו ביום שידובר בה לפורענות · ואילו הן חמשה כרכים · ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' · ד"א אחות לנו קטנה וגו' זה דורו של חזקייהו שהין דומין לאשה נאה שאין לה שדים כך היו נאים ולא היו

מעשיהן טובים: מה נעשה לאחותי ביום שידובר בה לפורענות · זה דורו של אחיקם:

ט) אם חומה נבנה עליה טירת כסף וגו׳ · משל למה · הדבר דומה לאחד שאמ׳ לחבירו על מה ימחול לך המקום על ע״ז שבידך או על גילוי עריות הרי זבולו: אבא אלעזר בן גיני איש ברק אומר למה הדבר דומה לאחד שהיו אומרים עליו איש פל׳ חכם ואין ענווה בידי · איש פל׳ עניו ואין חכמה בידו · א״ל הכת׳ הריני נותן חכמה וענוה:

י) אני חומה ושדי כמדגלות · אמרה כנסת ישר׳ אני איני כדורות הראשונות לא כאנשי דור המבול ולא כאנשי דור הפלגה ולא כאנשי סדם · אבל אנו חכמים יש צדיקים יש בי מכלכלין ומפרנסין יש בי · (137*a*) שנ׳ אני הייתי בעיניו כמוצאת שלום:

יא) כרם היה לשלמה בבעל המון · אילו עשרת השבטים שבאו עליה גוים המונים שנ׳ הוי המון עמים רבים וגו׳ · נתן הכרם לנוטרים · זה נבוכדנצר שעמד והחריב את ירושלם ושרף את ביתו באש והגלה את ישר׳ לבבל שנקראו כרם שנ׳ כי כרם יי׳ צבאות בית ישר׳ וגו׳ · איש יביא בפריו וגו׳:

יג) היושבת בגנים זו כנסת ישר׳ שהיא דמוה לגינה בן גנות אחרות · לפיכך אין הקב״ה מוסר את גנתו ביד אחרים · חברים מקשיבים לקולך השמיעיני אילו חכמים ותלמידיהן שהן מפרשין מקרא בפני עצמה ומשנה בפני עצמה והלכות בפני עצמן אגדות בפני עצמן אמ׳ להן הקב״ה חברים חברים לקולך השמיעוני:

יד) ברח דודי · כבוד ישראל אימתי יום ששכר בלק את בלעם לקלל את ישר׳ שנ׳ אדום מקדם ופלשתים מאחור ויאכל׳ וגו׳ · זה עמלק · ויאכלו את ישר׳ בכל פה · אילו החמסנין והגזלנין: א״ר הגדול באותה שעה שלח עמלק ולקח את כל אלופי אדום ונתן להם אלף אלפים דינרים לכל אחד ואחד מאותן החיילים שהיו מאלופי עשו · לפיכך היה יושב ודורש את כל התיבה למפרע: ד״א האלף לך שלמה · למלך מלכי המלכים שהשלום שלו ומאתים לנוטרים את פריו אימתי יום שעמדו עליו עמון ומואב נתן להם מאתים דינ׳ ואמ׳ להם שמרו לי שלא למרוד עלי לפיכך נהגו המלכה שכיון שנהרג אחד מהן את חבירו ובא וישב על כסאו היה בוחן דינסטם: ד״א ברח דודי · ברח כבוד ישר׳ אימתי יום שאמר בלעם לבלק בנה לי בזה שבעה מזבחות וגו׳ · כשם שבנה שלמה בטהרה והעלה בטהרה כדי שתהא תפילתו נשמעת: ד״א ברח דודי

אימתי יום שכריתי ברית עם ארחומו והעלו שני טלאים אחד לצפון המזבח לשם ארחומו ואחד לדרום למזבח לשם ירושלם : ד"א ברח דודי אימתי בימי אחז בן יותם בן עוזייהו שלא (*137b*) קיים את התורה וגזר על ישר' שלא יתעסקו בתורה · שנ' צור תעודה חתום תורה בלימודיי : ד"א ברח דודי · אימתי · בימי מנחם והילל שנפל מחלוקת ביניהם ויצא מנחם הוא ושמנה מאות תלמידים מלובשים סריקונין של זהב ובא חנן בן מטרון ובעינן בו ביהודה אחיו של מנחם והרגו ועלה אלעזר והתלמירים עמו וחתכו מניות אותה שעה שלחו אנשי אורחמו והושיבו קסתרא על ירושלם והיו מטמאין כל הנשים שהיו בתוכה · ועלה אלעזר והתלמידים עמו והכו כל אנשי קסתרא אותה שעה נפלה מחלוקת בירושלם · על אותה שעה אמרו ברח דודי ודמי לך לצבי או לעופר האילים :

סליק מדרש שיר השירים

CORRECTIONS AND NOTES TO AGADATH SHIR HASHIRIM.

In the corrections and notes to the text of the *Agadath Shir Hashirim*, which has appeared in this Review (Vol. VI., pp. 673-697, and Vol. VII. pp. 145-163), frequent use was made of the following works, which therefore it will be convenient to quote by initials. They are:—

1. MS. De Rossi (in Parma), No. 626, the first five leaves of which contain fragments of our text which have been copied for me by M. Alberto Orvieto, the present Rabbi of Parma. The variations which this MS. offers are marked with F.

2. The *Yalkut Shimoni*, who in his compilations to the *Song of Songs* often made use of the *Agadath Shir Hashirim*. That this *Yalkut* does not always refer to the editions was already recognised by R. Meir Benveniste in his אות אמת. I shall quote this *Yalkut* with the initials YS., giving, when referring to *Shir Hashirim*, the number of the paragraph and the page (of the Frankfort edition). Of course, all these references refer to the second part. To references to other parts of this *Yalkut* the numbers I. or II. will be added, the former including the whole of the Pentateuch, the latter extending over the *Prophets* and the *Hagiographa*.

3. *Yalkut Machiri*, of which we have now the *Yalkut* on Isaiah = YM.Is., printed by Mr. J. Spira (Berlin, 1894); the *Yalkut Machiri* on the Minor Prophets (MS. in the British Museum Harl., 5705) = YM.MP., and the *Yalkut on Psalms* (Oxford MS., Cat. Neubauer, 167) = YM.Ps.

4. The *Midrash Haggadol* to the Pentateuch, MS. in my possession = MH.

5. The Commentary on *Song of Songs* by R. Moses b. Samuel Ibn Tabbon (Lyck, 1874) = MT. In this Commentary passages are occasionally given from בראשית רבה פ' ויצא, which are only to be found in our *Agadath Shir Hashirim*. I must, however, state that the Oxford MS. of this commentary (Cat. Neub. 1278) omits all those passages. They are indeed strange to the whole tendency of this philosophic author.

6. The Midrashim to the Pentateuch, namely, *Genesis Rabbah*

= GR., *Exodus Rabbah* = ER., *Leviticus Rabbah* = LR., *Numbers Rabbah* = NR., and *Deuteronomy Rabbah* = DR. To the *Shir Hashirim Rabbah*, which is also called *Midrash Chazitha* I shall refer with CH., giving always chapter and verse and the paragraph within the latter, as in the Wilna edition.

7. *Aboth d'Rabbi Nathan* (ed. Schechter) = ARN.

8. The *Pesikta d'R. Kahana*, ed. Buber = Pesikta K. (or PK.), and the *Pesikta Rabbathi*, ed. Friedmann = Pesikta R. (or PR.).

All the other Midrashim as well as the various tractates of the Babylonian and Jerusalemic Talmudim will be quoted with their full title. The parallels from MSS. will be given in full; with regard to those to be found in printed works, I shall mostly confine myself to the mere reference which the reader is expected to look up. In the effort to be brief I left it to the student to supply the references to the quotations from the Scriptures, which can be done easily enough with the aid of a concordance and a Bible. Of those verses from the Bible which have been corrupted in the quotation, a corrected list will be found in the *Addenda*. On the other hand I spared no labour and no trouble to furnish him with ample extracts from MSS. and rare prints which either form parallels to the *Agadath Shir Hashirim*, or may in some way throw light on the nature and the date of this strange composition. I hope that in many cases these parallels will prove helpful towards elucidating our corrupt text, though many a riddle still remains.

L. 1-5. ר"נ—בריותיו, R. Moses Tako, in *Ozar Nechmad*, III. 74, בריש מדרש שה"ש ר' נתן אומ' אף שיר השירים מה"ש אמרוהו המשוררים לפני מ"ה הקב"ה ואומרים ק'ק'ק'. Cp. also below, l. 264. See also יין הרקח The Commentary of R. Eleazar of Worms, ג' שירות כאן כנגד ק'ק'ק'.

L. 5-15. החמה—במרומיו, see CH., III. 11, § 2 and YS., § 980, p. 175 *a*. L. 10 read במכות for במרכבות

L. 15-17. ד"א—ובמלחמה, YS. *ibid*. Cp. CH., II. 2, § 2.

L. 19-18. כנגדן—להקב"ה. See *Sifre*, 134*b*. Cp. below.

L. 20-28. ד"א—לשלמה. For parallels see *Mishna Yadayim*, III. 5; *Aboth*, III. 17; *Pesikta R.* 59*a*; but mainly *Midrash Mishle* I, beg. R. Isaak סהולה, in his commentary in MS. (Cat. Neubauer, No. 343), ואמר ר"ע אלו לא נתנה תורה דיים היה לישראל בשה"ש וכדי לנהוג את העולם.

L. 29-40. אחד—וגו'. See GR., LVI. 2. The *Midrash Haggadol* has a passage, נלכה עד כה. ר' אליעזר אומר לראות מה יהיה בסוף כה שנ' לו כה יהיה זרעך מלמד שהראהו הקב"ה לאברהם מזלו של יצחק ושמו כה שנ' כה יהיה זרעך ויש אומרין מקום מקדש הראהו שנ' ויאמר לו כה אמר לו עתידין כהנים לעמוד מבניך והן פורשין את כפיהן במקום הזה ומברכין את ישראל · ואמ' כה יהיה זרעך ואמ' בברכת כהנים כה תברכו. Cp. also GR., XLIII. 8.

L. 41-50. משיח—עולמות. See *Midrash Tillim*, XXI. ; cp. *Sukkah*, 52*a*. The passage is corrupt. Perhaps we ought to read in l. 49 ואינן instead of והוא.

L. 50-54. אמר לשלמה—ג' שירים. CH. I. 1, § 9 and 11, and also *Pesikta R.*, 58*b*, *seq*. See in particular אותיות דר"ע וכן שיר אחד השירים שנים הרי שיר משולש, after which, as it seemed, followed ע' שמות. See P. Matatyah Delakrut's Commentary to the שערי אורה, where we read ע' שמות יש לו להק"בה וכנגדן ע' שעות למטטרון...... ונתבארו כולם באלפא ביתא הארוך דר"ע ובמדרש שה"ש. Cp. Brüll's Jahrb. I. 224.

L. 55-56. היאך—להקב"ה, see below, l. 82.

L. 57. לאור—הטוב. See GR., III. 6. Cp. *Pesikta R.*, 118*a*, text and notes.

L. 58. המים והרוח וכו'. See Chapters of R. Eliezer, III., and note 31 of Loria's Commentary. Cp. ER., XV. 22.

L. 59-60. שלשה ספרים—משהזקין. CH. I. 1, § 10.

L. 61-77. שלש מעלות—הרוחות, CH., *ibid.* Cp. *Synhedrin*, 20*b*.

L. 77-81. שלשה שירים—עו' הבא, see *Pesikta R.*, 99*a*, and *Midrash Tillim*, LXXXI., and parallels. YS., 175*a*, § 980. See also commentary to *Song of Songs*, attributed to R. Saadyah, in the שלשה פירושים (ed. Constantinople, see Steinschneider's Catalog. Col. 1287).

L. 82. With regard to the literature about שבעים שמות, see Zunz's *Gottesdienstliche Vorträge*, p. 273 (second ed.), note *h*, to which references there are still to be added: R. Tobyah b. Eliezer (see Salfeld p. 137 *seq.*); Barzilai in his commentary to the ספר יצירה, p. 128:—ומצאנו בקצת נוסחי דאגדתא דשה"ש דמפרש בהוא שבעים שמות של שבח שקרא בהן המקום את ישראל. Cp. *ibid.*, p. 307; YM.Is., 253; YM.Ps. (MS.), 74*a* and 97*a*, MH. I., ויגש, beg. תניא שבעים שמות להקב"ה וכנגדן שבעים שמות לישראל ·

ר' חיים מוסא and ,שבעים שמות לתורה וכנגדן שבעים שמות לירושלים in the *Beth. Talmud*, II. 124 (edited by Prof. Dr. Kaufmann.) Cp. Epstein in his edition of the Midrash תדשא, XXVI., note 4.

All these parallels should be employed for the emendation of the corrupt text. We reproduce here only those from the MSS.

L. 82-125. ישורון—ובדרכיהם. In the MH.: לשבעים שמות ישראל נער בכור רך יחיד ילד אח ריע בן אהוב עבד לעם לאום בת רעיתי בתולה כלה אשת נעורים פרדס מעין ידידים גאולים קדושים ממלכת כהנים משרתים צבאות אלים אדונים עליונים ארץ אישים אדם עדה קהל אילי הצדק יחידים עברים אפרחים אריה נחש אילת זאב שור רם (ראם?) כרם נמע שעשועים אגוז תמרה תפוחים ענבים תאינה רמון זית נחל סגולה יונה צפור בני אל חי עגלה פרה אישון תולעת אם חכמים גבורים צדיקים חסידים ישרים קרובים עמים תמימים. L. 98, 99, read נתפרשו for נתפשרו. Cp. בעל הטורים to Num. xi. 6. See also *Sifre* 68*a* (פיסקא מ"ו), especially the note of Herr Lector Friedmann: בכ"תי ר' הלל נ' שנקראו אחים ורעים כרם נחלה צאן וכו' וכל לשון חבה מפרש להו באגדת שה"ש דע' שמות נקראו ישראל בכור נער בן יחיד כלה וכו' כדאיתא התם

L. 125-157. שבעים שמות—בתוכה. See YM.Is., p. 253. MH.: שבעים שמות לירושלים· ירושלים שלם מוריה ה' יראה יבוס גלעד לבנון ציון כסא ה' עיר ה' יפה נוף ירכתי צפון קרית מלך רב כלילת יופי משוש לכל הארץ בעולה חפצי בה אבן מעמסה אפרתה שדה יער מנוחה אריאל הר מועד סף רעל בתולה כלה אשת נעורים רבתי עם שרתי במדינות רבתי בגוים בית תפלה עיר שחוברה לה יחריו מגדל עדר שגל מְצודה גולה וסורה עדן גן אלהים הר דרום מקודשת ידידות דרושה עיר לא נעזבה עקרה מוראה העיר היונה הר גבוה עיר צדק קריה נאמנה גי חזיון דלתות העמים במות נחלה בשן כרמל ה' שמה רמה הר הקודש הר חמוד גבעת הלבנון רחל ארמון מבור הארץ חדרך יער הנגב בהר מרום ישראל שם חדש אשר פי ה' יקבנו. The lines in brackets, 136-8, are on the margin. See *Sifre* 75*a* with regard to חדרך.

L. 157-165. ושבעים—תבואה. MH.: שבעים שמות לתורה תורה ראשית קנין חכמה מוסר בינה ערמה דעת מזימה משל מליצה חידה צדק משפט מישרים לקח תחבולות ספר הברית ספר מלחמות ה' יראת ה' מהורה תמימה משיבת נפש נאמנה מחכימת פתי מצדת ישרים משמחי לב מאירת עינים זהב זכוכית כלילת יופי כסף טובה פנינים לוית חן ענקים אש דת דבש חלב נופת צופים שמן תורק מגדנים שעשועים שלישים מועצות מתוקים תורי זהב אמת נעימים נחלה עצה עמוקה ארוכה רחבה

עטרה בתולה כלה אשת נעורים ששון שמחה תאינה חסד תושיה אילת אהבים יעלת חן דדים לחם מים יין עץ חיים יקרה חרוץ תבואה YM.Ps. (74*a*) gives the same passage in the name of מדרש, agreeing with our text, except the following variations:—l. 159, reading תחבולה and omitting חידה; l. 160, ספר מלחמות and מחכימת פתי; l. 161, נוצרת and חמוד מזהב; l. 162, וכסף ונזית; l. 163, שעשועים שלישים; ll. 164 and 165, דדים לחם מים חלב עץ חיים ירקרק חרוץ תבואה.

L. 165-195. שבעים—שמות. MH.: שבעים שמות להק"בה עליון ה' אדון אלוה אל אהיה יה שדי צבאות חי אלהים רם ונשא ונשגב ונפלא גדול ועזוז וגבור הוד והדר אדיר נורא ונאמן הצור תמים אמת אש קנא ונוקם ונוטר ובעל חמה צדיק וחסיד טוב וטהור איש שומר קרוב רחוק ראשון אחרון אח גיאה אב אריה רועה נשר תפוח גואל חזק עד שופט גואל חזק עד שופט מלך מסתתר מושיע יוצר קורא בורא רונע אשכל הכופר עיר קדיש מגדל עז ישר ידיד עתיק צח ואדום חנון רחום צבי עופר האיילים. YM. Ps. (97*a*): שבעים שמות נקראו להקב"ה עליון נשא נשגב נפלא גדול גבור עזוז הוד והדר נורא ישר אריה הצור תמים נאמן וכו' (so in the MS.) עליון שהוא עליון במרומים · נקרא רם ונשא ונקרא נשגב כי כה אמר ה' רם ונשא · נקרא נשגב שנ' ונשגב ה' לבדו ביום ההוא · נקרא נפלא שנ' לעושה נפלאות גדולות לבדו · נקרא גדול שנאמר גדול אדונינו ורב כח · נקרא גבור שנ' ה' עזוז וגבור · נקרא הוד שנ' הוד והדר לפניו · נקרא נורא שנ' נורא אלהים ממקדשך · נקרא ישר שנ' פקודי ה' ישרים משמחי לב · נקרא אריה שנ' אריה שאג מי לא ירא · נקרא הצור שנ' הצור תמים פעלו ואומ' צורי ולא עולתה בו · נקרא תמים שנ' תורת ה' תמימה · נקרא נאמן שכן הוא אומ' האל הנאמן · נקרא טוב שנא' טוב ה' לכל · נקרא אלהים שבדין ברא שמיא וארעא · ה' מרי שמיא ומרי ארעא · נקרא אדון שהוא אדון על כל ברואיו · נקרא אלוה שהוא אלוה על כל ישראל שהוא תקיף על הכל · נקרא אהיה אשר אהיה שהוא ואין חוץ ממנו · שדי שאין העולם כדאי כיום שברא אותו · נקרא אדיר שנ' אדיר במרום ה' · נקרא בעל מלחמה שנ' ה' איש מלחמה וגו'. Cp. בעל המורים, *ibid.* L. 193, read שבעים for שבעה, and insert after the word התורה in l. 194, שנקראת. See also ARN., 50*b* and 51*a*, as well as 53*a* and 54*a* (version II.) and notes.

L. 195-201. ד"א שה"ש—שבח. With regard to these עשר שירות see Epstein's admirable essay in the periodical ממזרח וממערב (pp. 85-89), who, indeed, exhausts the subject. I only add here

that the MH. to בשלח agrees with the *Mechilta*, except in the ד"א שירת שלמה דכת' שיר השירים אשר שירה שמינית, where he adds לשלמה (perhaps after the Targum of the *Song of Songs*). In an anonymous commentary to שה"ש MS (Cat. Neubauer, 268) השירים לית ומלא יו"ד כי יו"ד שירות הן והוזכרו במכילתי' גם במדרש ויכולו לשיר זה למעלה מכולם. Cp. also צרור המור, 152*c*. YM.Ps., p. 276*b*, gives also this passage of עשר שירות in the name of Midrash שה"ש, agreeing fully with YM. Is., p. 37, in the whole passage. The גנאי in the שיר חבאר is perhaps on account of Moses' death being indicated there, according to the Midrashim. See NR. XIX. 33, and Pseud-Jonathan to Num. xxi. 20. See also the Post Scriptum at the end of these notes.

L. 201-203. שיר השירים—נתנה. See CH. I. 1, § 5: אבל שלמה מלך בן מלך, etc., וחכמ' או' מהר סיני=CH. I. 2, § 1, תני משום ר' נתן, etc.

L. 203-206. ד"א—שיר חדש. See CH. I. 5, § 3. *Mechilta*, 34*b* and parallels.

L. 206-210. ד"א נסלתה—מכולם. See CH. I. 1, § 11. Cp. *Midrash Agadah*, ed. Buber, I., p. 170, which forms the nearest parallel.

L. 210-213. ד"א—לבניו. The meaning of the passage is not clear. At any rate we must insert the word ישראל after היו in l. 211. See CH. *ibid.*, והוא מקלסן.

L. 213-224. מנין—ויונקים. See *Tosephtha Sota*, VI. 3, and commentaries (מנחת בכורים). Cp. B. T. *Sotah* 30*b*, and the Tosaphoth, beg. ר' מאיר about the end, and ER. XXIII. 7; YM. Ps. 24*b*, from a Midrash: מנין אתה אומר ששתי שירות אמרו מלאכי המרום אחת בעקירת יצחק······ כבודו אלא אמר הב"ה אין לי כבוד בארץ ואין לי כבוד בשמי מרום אם אין עמי ממליכין אותי בארץ אין לי מלכות כביכול בשמי המרומהרי ישראל אומרים שמע······ למלאכי השרת והן מקבלין מהם ואומ' בשכמ"לו הרי לנו שירה בעקירת יצחק ואחת על הים במה שנ'······ השירות הללו אמרו מֹ הֹ ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ.

L. 225-229. ישקני—מראיך. See CH. I. 2, § 3.

L. 229-231. ד"א—התורה. YS., § 981 (175*b*), in the name of a Midrash.

L. 231-235. ד"א—פיהו. YS., *ibid.*, R. Tobya b. Eliezer, in his commentary to the *Song of Songs* (MS. Cambridge, Add. 378): ומרוב אהבת ישראל זכר בנשיקה הזאת לפיהו לפי שדרך מלכי

מזרח ומערב להיות נושקין על היד. Cp. Rashi to this verse. Cp. *Berachoth*, 8*b*.

L. 235-236. אבא—שונאיהם. See *Berachoth*, 54*a* & *b*, and *Tanchuma*, חוקת, § 20.

L. 237. ד"א—הירדן. The blank is in the MS. Perhaps he alludes to the proximity of Israel with the ארון.

L. 237-240. ד"א=וחייתם. YS., *ibid.*, but shortened.

L. 240-248. כי טובים—דכא. See YS. *ibid.*, in the name of a Midrash. The ד"א in l. 243-4 (כיון שנגמל מדרי, etc.) suggests the reading דדיך. Cp. R. Eleasar of Worms in the יין הרקח to this verse: כי טובים דודיך מיין קרי ביה דדיך להניק ד"ת. See also *Taanith* 7*a*.

L. 248-251. שאל—דודיך, *Mishneh Abodah Zarah*, II. 5, etc. See CH. to this part of the verse and parallels.

L. 251-260. ד"א כי—מה שהוא. L. 260 insert הכנים after מלא חכמה. YS., *ibid.* (end of p. 175*b* and begin. of 175*c*). Some of these explanations in CH., *ibid.*, § 3.

L. 261, 262. ד"א לריח—סנחריב. YS., *ibid.*, Ch. I. 3, § 2, after which our text is to be corrected.

L. 262-264. ר' דוסתאי—טובים. See Jonathan to 1 Kings xviii. 16, וקליף. Cp. *Berachoth*, 10*b*. Perhaps this was also one of the various Derashoth of the words אל הקיר. The last five words in l. 263 seem to be a clerical error.

L. 265-270. ד"א—עשו. YS. *ibid.*, shortened. Cp. the פרק ר' יאשיהו (in Jellinek's *Beth Hamidrash*, V., pp. 112, 113), where this דרשה, as well as the preceding one of R. דוסתאי, are to be found in a much enlarged form. In the יחוסי תנאים ואמוראים (MS. Oxford Cat., Neubauer, No. 2199), I., 140*b*, we read:—ובמדרש שה"ש קורא לר' חדקא הינדקה וכן עשה רב סעדיה החכם זל"ע בתשובות חרוזיו לרשעים כשהזכיר החכמים לשבח הזכיר ר' חדקא כך שם חכם קרופאי והנדקי ברחש לבי לחוקקי וכל' ושמעתי מרבנא שמואל דוד אמי זל"ע כי זה הנבון הוא ר' חרקא וכך הוא במדרש שה"ש שמתחיל ר' נתן אומ' מלאכי השרת אמרוהו לריח שמניך טובים היה ר' הינדקה אומר הרי את למד שריחן של צדיקים יפה שכך מצאתי כתוב שהכיר משה לעצמות יוסף בריח לפיכך הכניסן במחיצתן ואל תתמה שהרי יש בני אדם שמבחין עצמות לאדם ולבהמה ובין עצמות ישראל וכן אתה מוצא ביצחק כשנשק ליעקב. Cp. Steinschneider, *Ozar Nechmad* II. 31, MS. Cambridge, Add. 394, in the Commentary to the אור ישע (Zunz, *Literaturgeschichte der Synagogalen Poesie*, p. 103):—ר' חדקא א' וכו' שריח הצדיקים ניכר משל רשעים שהכיר משה וכו'

שהרי בעוה"ז יש בני אדם מבדילין בין עצמות ישראל לעצמות או"ה וכן ר' מאיר אומ' : MH. IV. ביצחק כשנשק וכו' שהיה ריח ניכר משל עשו טוב ריחן של צדיקים מריח ארון הברית שריח ארון הברית אינו הולך אלא דרך ג' ימים · אבל ריחן שלצדיקים הולך מסוף העולם ועד סופו וכין הוא אומ' וירח את ריח בגדיו ויברכהו מלמד שריחן של צדיקים נודף בחייהן ומנין אפי' במיתתן שנ' ויקח משה את עצמות יוסף עמו · זה תימה גדול · יש לך אדם שהוא מכיר את עצמות אדם מעצמות בהמה עצמות גוי מעצמות ישראל · אמור מעתה כשנכנס משה לקפליטין שלמלכים היה משה מריח ריח ארונו של יוסף כריח העו"הב ואומ' בוודאי אלו עצמות יוסף.

L. 270-273. ד"א—תורה. YS. *ibid.*, offering better readings.

L. 273-282. ד"א—הלקש, meaning obscure. See *Midrash Tillim*, CXVI. 3, with regard to מלכיות and *Midrash Mishle*, XXX. 27. L. 277, read שהיו המלכיות.

L. 283-288. ד"א—עולמות. See YS., *ibid.*; CH., *ibid.*, about the end of the paragraph, פ' ר' יאשיהו (as above), p. 113.

L. 289-294. משכני — מעתה. L. 293-4, read ומשתנאלו for ומי שתנאלו, YS., *ibid.* at the end of § 981.

L. 294-298. ד"א—נרוצה. YS. § 982. See also CH., I. 3, § 3.

L. 298-310. הביאני—לגלגל חמה. See YS., *ibid.* This passage, or part of it, is quoted from the מדרש שה"ש by the following authors: Nachmanides in his שער הגמול (cp. his commentary to Genesis i. 3); R. Simon Duran in his *Magen Aboth* (Leghorn, 1785), 88*b*, and in the commentary to the *Song of Songs*, attributed to Naçhmanides (supposed to belong to R. Azriel) I. 3. Cp. R. Menachem of Recanati's *Commentary to the Pentateuch* (Venice, 1523), p. 41*b*, as ואמרו רבותינו. R. Bachaye b. Asher, in כד הקמח, *s. v.* לולב, has also a parallel in the name of the Chapters of R. Eliezer. MT., p. 9*a* and *b*, בראשית רבה ויצא הביאנו המלך חדריו אלו חדרי המרכבה. For אל in l. 203, read אומ'. For the rest MH. offers the best emendations. : ויטע אלהים גן בעדן ······ועליו הוא אומ' הביאני המלך חדריו אלו חדרי גן עדן שהן שקולין לחדרי רקיע ונ"ע נבראו במאמר אחד וכשם שהרקיע עשוי שורות שורות של כוכבים כך ג"ע עשויה שורות של צדיקים והן מאירין בה ככוכבים ······ועץ החיים בתוך הגן ר' יהודה אומ' כדרך שהקיטונות האלו פתוחין לטרקלין כך עץ החיים באמצע ג"ע · וכמה הוא עביו ר"מ אומ' ארבע מאות שנה מהלך עץ החיים ר' יהודה אומ' מהלך שבע מאות שנה אחרים אומ' מהלך חמש מאות שנה עץ החיים ומכוין לגלגל חמה מהלך חמש מאות שנה וכל פילוג מימי בראשית אינן יוצאין אלא מתחתיו. See

also Jellinek's *Beth Hammidrash*, III. 194, and Horowitz, הוספה to the *Beth Talmud*, I. Cp. GR., XV. 5, and חרא"ר, c. II.

L. 310-319. לכך—וכסף. YS., *ibid.*, 176*d*. CH. to this part of the verse, § 2.

L. 319-338. וכן—הר הזיתים. Insert פנויה after הרביעית in line 330. See *Pesikta R.*, 102*b* and 103*a* and *b* and parallels. Our text seems to be a combination of the view of R. Levi and that of R. Jochanan R. Joshua b. Levi, and R. Eleasar (בירוה = הנאין והמשובחין). See also *Sifre*, 135*a* and 142*b*. The words from אימתי—הזיתים (l. 337, 338) ought perhaps to be placed after the word ים, in l. 344. YM.MP. 172*a*: נגילה אימתי······ הזיתים כמ"ש ועמדו רגליו על הר הזיתים. Cp. Raimundus, *Pugio Fidei*, 848 (or 661), the same passage from ב"ר ויגש.

L. 338-340. ד"א—בראשם. YS., *ibid.*, 175*d*.

L. 340, 341. ד"א—קש, urging נגילה.

L. 341-344. ד"א—ים. Meaning obscure. I can only guess that we have here some corrupt translation of Jonathan to Ezekiel xxxix. 11.

L. 344-350. נזכירה—אחריך. See YS., *ibid.*, shortened. CH., *ibid.*, on this part of the verse. Perhaps we should insert before כשאנו (l. 346) the words ד"א. The first דרשה would then be that the patriarchs are to be preferred to Noah, etc. See also ER., VI. 4. See Gen. ix. 20 יין נח.

L. 351-352. יהושוע—אהבוך. There can hardly be any doubt that the sentence refers to R. Akiba. See *Jerushalmi Sotah*, 21*a*, and *Lament. Rabbah* III. (letter ס). Perhaps this ר' ב' י' is identical with יהושע הגרסי. In passing the following from the יחוסי התנאים ואמוראים, III., p. 40*b*, לר"ע יהושע הגרסי שהיה משרת כדאיתא בפ' עושין פסין ובריתא זו עקרה בדרשה דאגדה דעשרת הדברות והתם מסיק דבעיו"הכ הוציאוהו, etc., cp. *Midrash Mishle*, XI. 1, and parallels.

L. 352-355. ד"א—בו. F., ד"א······שהוא מושך······ חכמה שהן אומרין עליו לנ' לילות שעלה משה וכו'. YS., *ibid.* MT. 8*a*, from the בראשית רבה. See *Temura*,16*a*, *Beth Hammidrash* I. 125.

L. 356-361. ד"א—ובניו. F., ד"א······ שמואל בשעה שנ'······ שיהיה ספק למשה ויודע שלא היו בניו כשרים והיה ממנה בניו לשופטים לישראל··· אבל זרים היו במעשה ובשמואל לכך נא' ט' ד' מ' זה היה משה מישרים אהבוך זה היה שמואל ובניו.

L. 361-364. ד"א—וחבריו. F., זה היה בן עזאי. YS., *ibid.*, MT., *ibid.*, who reads ופירש (instead of ופילש), see in the פיוט, beginning מה יפית the phrase כאיש עניו בדת פלש. Cp. also *Beth Hammidrash*, V. 97. Cp. מנן אבות II. 18*a*, וכמו שאמרו על ר"ע שנ' עליו הביאני אל בית היין.

L. 365-371. שחורה—המשכן. F., משל······ אביה וניאפה ויצאת והיתה······ התחילו חברותיה מחסות (l. מחסדות) אותה מ' ה' אומרת ······השמש לא דומה······ אמו כאיור ולא דומה לשהוא יוצא ונתנול ינוח לו במהרה יחזור להיות נאה······ לאומות שחורים אנו במ' הע' ונאים אנו במ' אבותינו דמשכן. YS., *ibid.* See CH., I. 5, § 1, and I. 6, § 3.

L. 371-375. ד"א—בכסף. F., ד"א······ ישראל כשהיו עושין בטיט ובלבנים במצרים······ ר"א בן פלח······ היה עליו במיעוטה. See YS. *ibid.* (on שחורה אני). The passage is also cited in MS. Oxford (Cat. Neubauer, No. 268), p. 267*b*.

L. 375-379. ד"א—מצות. F., ד"א······ כאהלי קדר שאתם רואים אותם שסלק (? שחור) מבחוץ וכי כעורים הם אהלי קדר אלא מה אהלי קדר שהם שסלק (שחור) אדם נכנס בתוכו והרי ······כך הם ישׂ' ······ואינן יודעין. See CH. *ibid.* to these words.

L. 379-385. ד"א—מתנאה. F., ד"א······ האוהל הזה כך מתח המקום את הרקיעים האלו או יכול כדרך שאוהל זה אין אדם······ אלא הרבה מותחין אותו יכול כך היה המקום ת"ל הנוטה······ הרקיעים האלו ולא סייעוהו בריה······שאין יוצא מן האדם מכל המעינות שבו אלא מים סרוחין··· אילו היו יוצאין, etc. YM., p. 113. Cp. for the last lines ARN., 35*b*, I. and notes.

L. 387-392. בני—יום. F., ד"א······ והנביאים של שקר מנין אתם או'······ שאין המקום נפרע אלא מן הגדול שכן המקום אמר למשה קח······ חשבון עם האיסטרטיות שהיו אפסונותיו כלום אלא דבר קל אלא אני אהרוג את הנר'. See R. Menachem of Recanati's commentary on the Pentateuch, p. 262, where this passage is quoted from the מדרש שה"ש, reading: כשישראל חוט' אין הק"בה נפרע אלא מגדוליה שכן א' הק"בה למ' קח······ מלה"ד למלך······ חשבון עם האסטרטיוטות שאין אפסנותיו כלום אלא דבר קל אלא אהדוף את הגדולים······ שלשים דינר······ MH., V. ויאמר ה' אל משה קח לך ראשי העם את מוצא בזמן שישראל חוטאין אין הק"בה נפרע אלא מן הראשים שבהן שהרי הק"בה אומ' למשה קח את כל ראשי העם והוקע אותם מושלו משל

למלך בשר ודם שמרד עליו לגיון אחד וכי מה הנאה לי עם הטורסום הזה שאין אפסנותו מיקל אלא אעביר את כל הנגידים שהן נוטלין ששים ששים דינר בכל יום. Perhaps we should read הטורנוס instead of הטורסום. See *Aruch, s. v.* מירן, 2.

L. 392-397. שמוני—הגזילה. F., ד"א בני אמי נחרו בי וגו' לא היה נפשיכם להיות כותבין······ מצרים והיו כותבים לשני יושבי הקברים וחזרו ישראל להיות כותבין לחמישים ושתים שנה למל' של אגושטום······ למלכותו של אדריאנוס··· למלכותו של אס'··· והיו שומרין בבורגני הגולה The passage is very corrupt. See *Mechilta*, 61 *a b* and parallels, and also *Seder Olam*, c. XXX. MH., יתרו has: לא זכו למנות לעצמן ימנו למלכיות אחירות שנ' בשנת שתים לדריוש · בשנת שלש למלכות נבוכדנצר וכן לשטרות. Perhaps in our text also the words לשני הקברות ought to be corrected into לשני השטרות. The last five words must be corrected after the *Mechilta*, לא רציתם לתקן הדרכים וכו' הרי אתם מתקנין את הבורגסין, for which YS. reads הבורגנין. The word כנאן is perhaps a corruption of באי· See also CH., I. 6, § 4, לא הייתי משמר משמרת כהונה ולויה.

L. 398-403. הגידה—בעקב. F., היפה בנשים וג' מה הוציאה אתה יודע מה אני עתיד ליתן בעקב, etc. (l. 403). See CH., I. 7, § 2, and parallels. Cp. also *Sifre*, *52b*, note 15, the passage given from מדרש שה"ש by R. Hillel II. (in his commentary in MS.), which is not to be found in the editions. The knowledge of this fact I owe to the kindness of my friend Professor Dr. Badt, who communicated it to me in the name of Dr. Israel Lewy of Breslau.

L. 403-409. אמ̇ל̇—הרועים. F., אמר לו······ ארבעים שנה לקיים מה שנ' ובני ישראל······ ואף לע"ל המ' עושה להם כן לקיים מה שנ' וענתה (F. omits the words שהיתה······נשבת, l. 405, 6). See ER. III. 4, CH. *ibid.* § 3, and parallels, *Seder Olam* V. and X., and Pseud-Jonathan Exod. XII. 39, and YS., which form some parallel to our passage. The quotation וענתה שמה וגו' (Hosea ii. 17) suggests some Messianic *Derasha* here which is now missing, Cp. CH., II. 9, §, 3.

L. 410-417. לסוסתי—רבים. F., לסוסתי······ זה היתה המריה שנסה אותם ויבש המים והטיט לא יבש התחילו······ ליבש והטיט אינו יכול ליבש אמ' להם המקום······ שאבדו סוסיו ורכבו של פרעה כך הייתם אתם חייבים ליאבד אלא אני אעשה.....שמו להודיע. YS., § 983 (176*b*). See CH., I. 9, § 4, ARN., p. 49*b*, and parallels. YM.Ps. 307*a*, מד"רש לססתי ברכבי פרעה דמיתך רעייתי זו היה הטראה שהמרו ישראל על

הים ואיזה היא המראה אלא ניסה אותם המקום יבש את המים והטיט לא יבש התחילו וכו' סוסיו של פרעה ורוכביו וכו' אתם ליאבד אלא בשביל שמו הגדול שלא יתחלל לכך נאמר וימרו מניין לנו שיבש המקום את המים והטיט לא יבש לקיים מה שנ' דרכת סוסיך בים מים רבים.

L. 416-427. ד"א—רוח. F., ד"א לסוסתי ברכבי פרעה מכאן היה ר' מאיר אומ' כשם שיצא פרעה בסוס נקיבה כך הקב"ה הראה אותו בכסא הכבוד בדמות סוסה נקבה שנ' לסוסתי ברכבי פרעה ולמה יצא פרעה בסוסה נקבה אמר פרעה לחיילותיו מי בכל הבהמה שלי קל ארכוב וארדוף אחרי ישראל א"ל אין בכל הבהמה קל אלא הסוסה שלך מפני שה' כולה צבעונין ולא היה כיוצא בה בעולם לפיכך כל הסוסים הזכרים רצים······ ורכב עליה וירד לים······ כך אמ' הב"ה למלאכי מרום מי בכל המשמשין לפניך קל אלא הרוח שהיא יוצאת מתחת כנפי הכרובים אף הב"ה נגלה, etc. See CH., I. 9, § 4, *Mechilta*, 33*a*, and parallels (especially Tanchuma, שופטים, § 14.

L. 427-429. ד"א—עמו. F., מלמד שהיה המקום······ לאבד שונאי ישראל עמו. CH. and *Mechilta* ibid. Cp. *ibid*. Targum.

L. 429-435. ד"א—רעייתי. F., in quite a different order, as follows:—יהודה בן שמעי או' לפי שיצאו ממצרים בסוסים לכך העמיד המקום עליהם סוסים של אש בים לכך נאמ' לססתי ברכבי פרעה מלמד שנתן המקום אימתן של ישראל על המצרים והיו מכין הפרדות שיחזרו אותן למצרים והגלגלים מושכין אותן בים לכך נאמ' לסוסתי ברכבי פרעה דימיתיך רעייתי ואין דמיתיך אלא דמויות מלמד שבדמיונים נגלה המקום על ישראל כאדם שמדמה את חבירו · ואו' אין זה איש פלוני · כך היו ישראל מסתכלין בהקב"ה ומדמין אותו לכך נאמר דימיתיך רעייתי. See *Mechilta*, 37*a*. Cp. Nachmanides (or Azriel), and R. Eleazar of Worms in the יין הרקח to this verse, both of whom have this last *Derasha* (433-435) דימיתך רעייתי. Bachaye, to Gen. ix. 4, cites it from a מדרש, whilst סהולה (MS. Oxford) has: וכן אמרו במדרש מכאן היה ר' מאיר אומ' אע"פי שבא פרעה בסוסיא נקיבה אף המקום הראה אותו בסוסיא (margin בדמות) נקבה בכסא הכבוד לקיים מה שנ' לסוסתי ברכבי פרעה ואין דימיתך אלא דמות מלמד שבדמיונים נגלה המקום על ישראל כאדם שמראה את חבירו לכך נא' דימיתך רעייתי. Cp. CH. *ibid*., § 4 and פירוש מהרז"ו.

L. 436-441. תורי—העם. F., תורי זהב : זו עמידתן לפני הר סיני נעשה לך אימתי······ בני ישראל וגו' ויקח משה חצי הדם······ את העולם הנה······ ר' חייא היה או' תורי זהב נעשה לך עם נקו' הכסף כמו שנ' ויעש האותות לעיני העם. See *Mechilta*, 63*b* with regard to the

דם הברית and LR., VI. 5, especially the saying of R. Nathan there. Perhaps in the second part of the verse the words נקודות הכסף were interpreted to mean the revelation on Mount Sinai, which came afterwards. See Targum. The לקח טוב has here ד"א זו נתינת התורה הנחמדים מזהב ומפז רב. Cp. MT., p. 10*a* : במדרש שה"ש בילמדנו תורי זהב נעשה לך אלו ד"ת וכו'. See also CH., I. 10, § 1, זה משה ואהרן, to which our text (ר' חייא וכו') perhaps refers. See the commentary attributed to R. Saadyah as above. עתה אחי דע כי פירוש נאוו לחייך ותורי זהב ועד שהמלך וצרור המור ואשכול הכופר דודי הם סמוכים בפירוש אלו הפסוקים הוא מספר עבודת העגל ואח"כ שומעם ספר הברית ואמרו ישראל למשה נשמע באזנינו ונפשום צוארינו לשמוע זה הברית כמו החרוזים או העגולים לאזנים שנ' ויקח ספר הברית. Cp. Targum.

L. 442-445. עד—הר סיני. F., עד שהמלך...... רוחו עד שהשכינה בשמי המרום נתנה רשות (read ריחו for רשות?). There is a blank in the MS.. Probably we must complete here the opinion of R. Meir in the CH. I. 12, § 1. (Cp. also MT. 10*a* who quotes both opinions לגנאי ולשבח from בראשית רבה פ' ויצא). YS., § 983, 176*b*., at the end. In l. 444 F. reads כבר הקיף הענן את הר סיני. See CH. *ibid.* § 2, after which our text is to be completed and corrected.

L. 445-455. צרור—ויעף. F., צ' ה' ד' לי ר' יהודה היה או' זה היה הל' שלקו הבכורות ד"א בין שדי ילין זו הייתה השכינה...... המור דודי לי...... לבין מלחמת...... ולבין תחיית המתים ומנין אתם אומרים שהשכינה עתידה לחזור למקומה מצינו שהיה המקום מדבר...... הכרובים כשעלה שכינה למרום עלתה על גבי כרוב אחד לקיים מה שנאמר וירכב על כרוב ויעף...... להחזירה נ י ה ג אחד מן התינוקות...... אצלה כדי שתהא יודעת שהוא עתיד לחזור אצלה כך עשה המקום לפי שהיה גלוי לפניו שהשכינה עתידה לחזור למקומה לא עלתה אלא ע"ג כרוב אחד לקיים מה שנ' וירכב. YS. 167*c*, § 984, beg. YM.Ps. 58*a*, quotes this passage (448-455) in the name of a מדרש, and agrees with F. only, וניהג אחד מן התינוקות עמה. See CH., I. 14, § 1, with regard to לקו הבכורות, which our text has rather shortened. Perhaps we ought to supply here the passage quoted by לקח טוב to Exod. from מדרש שה"ש (ed. Buber, 25*b*), which is missing in the editions.

L. 456-463. אשכול—בשנה. F., אשכול הכופר דודי לי זו עמידתן של יש' בנחלי ארנון ר' חילפי...... זו ביאתן של ישראל בקדש

ברנע ד"א אשכול······ לי זו ביאתן של ישראל בשעה שחנו ישראל בנחל זרד י"ט שנה בנחל זרד וי"ט שנה חנו בקדש הרי ל"ח שנה ר' שמעי היה או' בשעה שקברו אהרן הכ"הג אשכול הכופר דודי לי······ מה כרמי עין גדי עושין ארבעה וחמשה פעמים בשנה כך צדיקים עתידים להיות מולידין ד' וה' פעמים בשנה וי"א על כל בעילה ובעילה. YS. *ibid.* (ר"י—ובע' l. 459-463). Rashi to this verse quotes something similar from an אגדה. With regard to the נחלי ארנון, see above l. 235 reading perhaps דדי instead of דודי. For the Darasha of חילפוי, see *Seder Olam*, c. 8, end. Perhaps he means in general the stay of Israel in the desert, tending to the same explanation as the Targum of this verse, so that the real point of the Derashah is missing in our text. For אהרן הכה"ג compare *Tanchuma* תצוה, § 15.

L. 464-473. חביבה—נדיב. F., הנך יפה רעייתי בכל מקום שישראל משבחין את הקב"ה אף הקב"ה משבחן · הרי מצינו בשני מקומות ישראל אמרו מי כ' ב' ה' א"ל הקב"ה א' י' מ' כ' ישראל אמר ה' י' ל' ו' אף אני הכתבתי בתורה ו' ת' לי מ' כ' וגוי קדוש אמרו ישראל אין כאל ישורון ר' שלמיא היה א' כ' י' משל לבני אדם שהיו משבחין (את .l) אם המלך ונענה אחד וא' להם אף אתם כיוצא בו כך א' המקום לישראל אף אתם כיוצא בו אין כאלי ומי כאל ישורון וכנ"י אומרת דודי צח ואדום והמקום אומר לישראל מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב ד"א הנך יפה רעייתי כאדם שאומר לחבירו מה נאה איש זה בעל עינים נאות. R. Eliezer of Worms' commentary הנך יפה דודי בלשון אחד מקלסים זה את הקב"ה נקרא אחד וישראל ג"כ אחד וכן את ה' האמרת Cp. CH., I. 16, § 1, and *Mechilta*, 36*b*.

L. 473-481. ד"א—וישר הוא. F., ד"א··· במתנת הצדקה וג"ח······ כשאתם הולכין בדרכי אתם אוהבי ורעי מה הם דרכי המקום ת"ל ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט נותן מתנת חנם לכל באי עולם · כי צדיק ה' צדקות אהב······ מאכיל רעבים מכסה ערומים פודה······ חסדים תקן נפשך שתהא אהוב להק"בה היה גומל חסדים ונותן צדקה אבל איני יודע מה הוא שכר לנותני צדקה ישר יחזו את פנימו ישר זה הקב"ה שנ' צדיק וישר הוא. See *Shabbath*, 133, and *Tanchuma* וישלח, § 10.

L. 481-493. ונאמר—בחכמתו. F., ונאמר אל···אם אין חכם מכיר למי שבראו······ יש חכמים · מי בכל מלכי הגוים · הוי חכמים בעיניהם בני אדם שהכירו דרכי חמה······ ומה חמה······ וחילקו אותה על החדשים · והתקינו השנה על הקופות החמה והשנים נוהגות ובאות כמה שהתקינו לא חסר ולא יתר······ להתקין התקנה הגדולה······ להכיר למי שבראם ואת כל העם חכמו הם לבנות מדינות וכרכים······ זיין וכלי חמדה ולכבש את הים

בלי······ לא דרך ולא שביל ומהלכין······ המים ולא החכימו לומר מי עשה הים ומי משיב את הרוח הזה · חכמתם לתקן את אחרים······ טפשין · כאחד איבדו את חכמתן······ ויכסלו מוסר הבלים בגיהנם ודלקו ביהרותם היא בלפדנים יאיר (הוי אומר?) מה שבח לאלו בחכמתן. The meaning of בלפדנים is not clear to me. Dr. Frazer of Trinity College, however, suggested to me that we should read ליברנין (Lat. *liburnia*), meaning a sort of galleys. See Levy's *Dictionary*, II. 471.

L. 493-497. אל—לתקלה. F., אל······ נקראין גיבורים שנ׳ הוי גבורים לשתות יין מי הם הגיבורים······ הצדיקים הכובשין······ מלוכד עיר שהם מושלין ביצרם······ במה שהוא רצונו · רוצה.

L. 498-507. אל—מזבח. F., אל······ חסד מנכסים שלו אין לו אלא תקלה······ שעינו רע······ א״ל תן לשבוים תן לעניים תן להברות אבלים לקבור מתים והוא נוזף בהם ומקללם אומר להם מלאכה לעמול לפיכך אין עשרו מתקיים בעניין רע שעונה את גבאי צדקה······ אדם הזה השכל וירוע אותי עשה כמו שאני עושה······ כי אני ה׳······ נאום ה׳······ כיוצא בי רצונך שתקרב לי כראוי עשה צדקה שהיא חביבה לפני הקב״ה הרבה מן כל הקרבנות. Cp. *Koheleth R.*, V. 13; cp. *Sukka*, 49*b*.

L. 507-19. חטא—ידיו. F., חטא אדם······ אם יש לו לאדם אלף רבואות זהב······ לו לאדם בשעת צרתו שכן הוא אומר······ ונותן הקבה רשות עליו למשחית לשלום בו שכר אותה הצדקה שנתן מקדים למלאך המשחית······ אלא שדוחפו והופכו וכופתו על פניו ומפייס עליו לבית דין ואומרת אע״פי שחטא זה ונתנה······ קדמתי · ורשותי קדמה את רשותו כדיי היא הצדקה······ שהאכילן מתים היו · כיסה ערומים כדי הם הנפשות שקיים להציל את נפשו וכן הוא אומר ומתן······ או לחם אחד שנותן לאדם ליד העני מעביר ממנו את הכעם · ואיזו היא הצדקה עני אחד סומא בשתי עיניו ואין לו מה יאכל נתן לו אדם דינר אחד או לוגמא אחת לפי מה שהוא אדם אל יאמר בעצמו יודע הוא הסומא מי נתן לו אמר המקום אני רואה את הסתרים אני משלם על ידיו. YM.Ps. 257*b*: מדרש הנותן צדקה אפי׳ היתה ונתחתם גזר דינו ליאבד וניתנה רשות למלאך הממונה על הפורענות לילך וליפרע ממנו אין המלאך הממונה על הצדקה מניחו אלא רץ ובא לו בין מלאכי המרום ומלאכי המרום נותנין לו ריוח והוא או׳ להק״בה לפניו פלוני שנתת רשות עליו לאבדו זכות גדולה בידו והממונה על הפורענות עבירה אחת בידו בלבד הלא אלף עבירות בשביל זכות אחד ימחל לו כל עבירותיו וזה אומ׳ זכות זה שעשה שקולה בנגד הכל צדקה היה נותן ומאכיל עניים אינה מצוה של מכון נפשות קיים אלולי כן מתים היו כדאי הן נפשות עניים שהשיב שימחל לו על כל חטאיו

והקב"ה אומ' וצדקה תציל ממות והנותן צדקה כביכול מקבל פני שכינה בכל יום שנ' חסד ואמת יקדמו פניך והקב"ה אומ' למלאך הפורענות אל תינע בו מצאתי זכות לו מחול על כל עונותיו שכן הוא אומ' ע"י אליהו ותקרב לשחת נפשו מצאתי כופר. See below l. 563-93.

L. 519-530. ר"ע—הצדקה. F., ר' עקיבא מושלו משל אם יהיה אדם דנסתוס לבעל הזמורה הרי לבו גס אם ילוה להגמון אחד······ הלוה למושיע הגדול······ אמר הקב"ה אם כנפשך שתהא מלוה דניסטס ויהיה לבך שמח תן לעני שכ"הא מ'ה'ח'ד' וגמול אדם ישלם לו או יכול······ קמח קלי ומה מצינו ששילם לו מה אמר בשלמה······הקומץ ההוא הפועל אלא נפשו שנ' ואליו··· מעלה עליו כאילו הוא גוזל את נפשו. See *Aruch, s. v.* דנסתסס and בעל הזמורה. See *Baba Bathra,* 10*a*. Cp. *Ruth R.* V. 6, ר"א נשי הלום מדבר בשלמה.

L. 530-33. ארבעה—כולם. F., ד' דברים······ מפירותיהם······ והקרן קיימת לו······ הם וג"ח היא הצדקה והבאת. See ARN. V. 1., c. 40, p. 60*a*, and parallels.

L. 533-44. ומה הוא—לא כל שכן. F., מהו שכרם בעולם חלקם עם אב' יצ' ויעקב שנ' מתן בסתר ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו ואין גדולים אלא האבות שנ' האדם הג' בע' וכן אמרו לו לאברהם······ גדול עליהם כאלהים ומה שכר נטלו על שכיבדו את אברהם······ רחב היא וכל ביתה ומהם הלכו לאפריקי ואף פלטו במלחמה בזכות אברהם שנ' בו האדם······ מה ענין זה לזה מלמד שלא שככה המלחמה מבין הכנענים אלא······מכבדין אותו עכשיו כאילו שהוא חי ביניהם ומה אם לכנענים שלא הלכו במעשיו עמדה זכותו להם· בניו שהולכין בדרכיו ואוהבין את המקום ועושין צדקות וג"ח על אחת כמה וכמה· ואם לרשעים עמדה זכותו לישראל צדיקים עאכ"וכ. Of course, we must read מתן אדם, as in Proverbs xviii. 16. Cp. *Torath Kohanim* 85*c*. In YS. II. 6*c*, this passage is quoted from the שה"ש רבה. See ER. XXXII. 2. See also LR. XVII. 6, and parallels with regard to the emigration of גרגשי.

L. 544-63. ולמה—הפורענות. F., ולמה נקרא חברון קרית ארבע שהיא קרית של ארבעת גבורים ענר אשכול וממרא ואברהם· ד"א שנקברו בו ד' אבות אדם הראשון אברהם יצחק ויעקב שנ' האדם זה אדם הראשון· הגדול זה אברהם יצ' ויע' שנ' בהם גדולים· באברהם כת'······ עשו היה ראוי שיקרא יעקב ויעקב היה ראוי להעמיד בהנים······ ורחל ובלהה ליעקב קלקל עשו נטלו ממנו כל המתנות האלו ומכר את בכורתו ······בנוים וגו' פרק ממנו עול שמים וה' שנאו······ ניטל את השם······

ניטלה הימנו הבכורה······ זכה במלכיות······ וזכה יעקב בארבעתן לפי שדבק בדרכי אבותיו שהן נותנין צדקות וג"ח······ אף הוא זוכה בכל······ ד"א······ שנקברו ב ה······ המהלך בדרכיהן של אבות שיהא חלקו עמהן שנ' מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו משרה אותו לעולם הבא עו"ד כשם שחל השם על יעקב כך היה YM.MP. 176*b*, .עם האבות ראוי לחול על עשו······ עשו היו ראוי שיעמיד מלכים ויעקב כהנים · הברכות הראשונות היו ראויות לעשו והאחרונות ליעקב······ קלקל עשו בטלו הימנו······ אף הב"ה שנאו שנ' וארת עשו שנאתי נטל ממנו השם······ נטלה בכורה ממנו······ ואוהבים את המקום ברוך הוא. In the rest it agrees with F. See GR. LVIII. 4. Perhaps we ought to read in l. 545 ארבע צדיקים instead of גיבורים.

L. 563-93. ר"ע—צדקה וכבוד. F., ר"ע משלו משל לה"ד לבני אדם שהיו חייבין למלך ונתן להם זמן שיתנו לו חובו · ולא היו מכבדין המלך בדורון ולא שואלים בשלומו והיה אחד מהם מכבד המלך בדורון ושואל בשלומו בכל יום ואומרין דרך ארץ הוא לכבד את הרופא לפני צורך · וכן יעקב אבינו אמר כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפניו · הגיע זמנם שלח המלך כל אותן שהיו חייבין לו באו למשכן האיש ההוא שהיה מכבד את המלך · אמר להם למה אתם ממשכנים אותו יש בידו לשלם לכו עמי לפני המלך · הלכו עמו כיון שראהו המלך נתן לו ריוח · עד שלא הגיע פשט המלך את ידו לו ושאל בשלומו תחלה ואמר הכנס לכאן · הן שהיו חייבין למלך עומדין ורואין אותו יושב בצידו · אמרו מה ראה המלך לכבד את זה והלא אף הוא חייב למלך · לא דיו שלא נתמשכן אלא שקיבל עוד את כל הכבוד הזה · אמרו להם שהיה הוא מכבד את המלך ומביא לו דורון ומשכים ושואל לו בשלומו ואתם לא כבדתם אותו · אף לא לשאל בשלומו · הרי אילו שהלכו למשכנו רואין אותו יושב בצידן והם שמחין שלא משכנוהו · והיו אומרין אלו משכננו את זה שכך הוא אוהב מכובד על המלך היינו מתים שצערנו אוהבו של מלך מי גרם לאיש הזה לבא לכל הכבוד הזה הדורון שהיה מקריב למלך · התחילו כל אותן החייבין למלך מטפחין על פניהם ואומרין למה לא עשינו כך · ומה הוא דורון של מקום צדקה שנ' עושה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח · כך הנותן צדקה אפילו היה בידו עבירה ונתחתם גזר דינו לאוביו וניתנה רשות למלאך הממונה על הפורענות לילך וליפרע ממנו · אין המלאך הממונה על הצדקה מניחו אלא הולך בין מלאכי המרום · ומלאכי המרום נותנין לו ריוח · והם אומרין לפני הקב"ה פלוני שנתנה רשות עליו לאבדו זכות גדולה בידו שהצלתו · והממונה על הפורענות אומר וכי עבירה אחת בידו בלבד · והלא אלף עבירות בידו · ובשביל זכות אחת ימחול לו כל עוונותיו · וזה זכות שעשה שקולה בנגד הכל · צדקה שהיה נותן ושהוא מאכיל את

העניים אינה מצוה של ממון נפשות קיים אילולי כן היו מתים כדיי הם נפשות העניים שהשיב שתמחול לו על חטאיו · והקב"ה אומר וצדקה תציל ממות · והנותן צדקה כביכול מקבל פני שכינה בכל יום שנ חסד ואמת יקדמו פניך · והקב"ה אומר למלאך הפורענות אל תיגע בו כי מצאתי לו זכות למחול לו על כל עוונותיו שכן הוא אומר על ידי אליהו ותקרב לשחת נפשו וגו' כופר מי שעשה עבירות תשע מאות ותשעים וזכות אחת שעשה היא מעכברת ממנו הפורענות בעולם ומניח לו לעו"הב אם אין לו למי יתן צדקה אלא א"כ רודפו מנין שאם לא באו אצלו שילך אחריהם ת"ל צדק צדק תרדוף רדוף אחר הצדקה ואחר המצוה לעשותם שנ' רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. See the quotations from the YM.Ps. above, ll. 507-19. The word כדלע"יל in the text, (l. 583), would suggest that our present text in ll. 507-19 is incomplete. See *Pesikta Rabbathi*, 127*a* : כבד את ה' מהונך אמר ר"א כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו, and cp. parallels.

L. 593-601. וכן מצינו—משפט הצדקה. F., וכן מצינו באברהם ······לקבל את העוברים······ השרת ומה שכר קבל על הצדקה······ שא"ל המקום כי את כל הארץ אשר······ וערך השולחן לפני בניו ארבעים שנה · ועוד שיבחו האלהים כי ידעתיו וגו' וכן הקב"ה משבח את משה וגדול כחה של צדקה שכל מעשה של משה לא נשתבח אלא על הצדקה ועל הדין שנ' צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל······ ועל הדין שנ' צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל וכן בדוד ויהי דוד······ וכן מלכת שבא לא שיבחו אלא על הצדקה ועל הדין וישימך למלך עליהם לעשות משפט וצדקה (see 1 Kings x. 9). Cp. *Midrash Mishle* XIV. and תד"אז I.

L. 601-21. וכל דור—לאדם. F., וכל דור······ וג"ח אפילו כל מעשיהם רעים אין גזר דינם נתחת' לאבד · אילו היו דור המבול ואנשי סדום עושין צדקה······ שהיה בידם כל העבירות לא נתחתם גז"ד אלא על שלא היו נותנין צדקה שנ' גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה · מניין לאנשי המבול כסדום · בסדום ה"א זעקת רבה ולהלן ה"א כי רבה······ מה רבה האמור בסדום כי ויד......עני ואביון לא החזיקה לא הכירו את מי שבראן ולא רצו לעשות צדקה לפיכך אבדו מן העולם שכן הוא אומר מבלי משים לנצח יאבדו······ אע"פ שהמקום מטיב להן אינן מכירין אותו שנ' לוה רשע ולא ישלם · אפי' הקב"ה רואן אינן נותנין אבל הצדיקים אין כל יגיעם אלא צדקות שנ' צדיק חונן ונותן ואינן שבעים מן הצדקה ומן המצות ובפני הרשעים קשה המצוה לעשותה שנ' ראמות לאויל חכמות······ חסד אלא הן יריאין······ מזה המה · וכן אומרין הרשעים מה טובי שאני נותן את שלי לעניים וכי אין אלהים

יכול ליתן להם...... ואני נותן להם לשונאיו של אלהים ואינן יודעין שהנכסין לניסיון ניתנין לאדם. See *Synhedrin*, 103*b*, with regard to מיכה (which passage is omitted in F.), and NR., IX. 24; GR. XXVII. 3, ת"ל רבה רבה לגז"ש, inferring however another Derasha from it.

L. 621-27. וכן הוא אומר—בריוח. F., וכה"א אפס כי לא יהיה בך אביון וכתיב כי לא יחדל אביון מקרב הארץ כיצד אתה מקיים את שני כתובים אלא אם נותן לך נכסים ואתה עושה מתן צדקות הרי נכסיך קיימין לך ואם יבא עני ויאמר לך תן לי צדקה ולא נתת לו הכנס תחתיו שנ' כי לא יחדל אביון מקרב הארץ לכך נקרא נכסי'. Here is a long *lacuna* in F., some page being wanting in the MS. Cp. NR. XXII. 8, and *Tanchuma* מטת, § 6.

L. 627-44. ר' יונתן—ושלך שלו The MS. תלמוד תורה (in the Bodleian in Oxford) 175*b*, to Deut. xv. 11, has the following passage: א"ר יונתן ב"ר יוסי העושה מצוה א̇ בדוחק סופו לעשותה בריוח והמבטל מצוה אחת מריוח סופה לבטלה מדוחק וכ"הא כי פתוח תפתח את ידך פתח ליתן כדי שלא תפתח ליטול · ב' ידות הן בצדקה א̇ פתוחה ליתן וא̇ פתוחה ליטול כמ̇ה בין זו לזו · לפי' הנותן צריך ליתן שבח והודאה להב̇ה̇ שעשאו מן הנותנין ולא מן הלוקחין ושתי ידות אלו א̇ למעלה וא̇ למטה יד של עני למטה ויד בעל הבית למעלה לפי' צריך אדם ליתן שבח והודאה להב̇ה̇ שעשה ידו עליונה ולא תחתונה · ד"א פתוח תפתח כל הנותן צדקה לא לעצמו בלבד הוא מטיב אלא לכל העולם כולו דכתי' כי פתוח תפתח אמר הב̇ה̇ אם פתחת ידך לעני אני פותח לך השמים ומוריד גשמים ומרחם לכל העולם בשבילך שנ' יפתח לך את אוצרו הטוב וגו' ואם יאמר לך אדם אם אתן צדקה אני מחסר ממוני ונכסי יסתכל בעצמו שהרי דבר שאינו חסר אינו מוסיף ודבר המתחסר מוסיף שער הראש והזקן שמתחסרין מוסיפין שער העפעפים שאינן מתחסרין אינן מוסיפין וכתי' שה פזורה ישראל וכתי' יכרסמנה חזיר מיער ישראל נמשלו לשה שגוזזין אותה ומגדלת יותר והאומות לחזיר שאינו נגזז מוסיף. ילמדנו. YM.MP. 123*a*, מדרששיר השירים פתוח תפתח כל הנותן צדקה לא לעצמו הוא מטיב אלא לכל הבריות מסוף העולם ועד סופו לכך נאמ' פתוח תפתח אם פתחת ידך לעני אתה פותח את השמים להוריד גשמים שנ' יפתח ה' לך את אוצרו הטוב נמצא זה מטיב לכל העולם כולו ולעצמו · ואל יאמר אדם מחסר אני את נכסי אם נותן אני לעניים · יסתכל אדם שכל מה שחסר אינו מוסיף שער הראש והזקן שהן

מסתפרין לעולם גדלים והגבינים שאינן מסתפרין אינן מגדלין כלום כך נמשלו ישראל ברחל שגוזזין אותה והיא מגדלת צמר בכל שנה ושנה החזיר הזה שאינו נגזז אינו מוסיף כך נמשלו ישראל לאו"ה · ראה כמה יתרון לנותני צדקה ממי שאינו נותן כרחל וחזיר אם נתת צדקה לא משלך נתת כי אם משלו שנ׳ לי הכסף והזהב אמר ה׳ צבאות וכן דוד אומ כי ממך הכל ומידך נתננו לך. MHG. V., ר׳ שמעון בן אלעזר אומר כל שאינו מוסיף ליתן צדקה ילמד מגופו בכל מקום שמסתפר הרי הוא מחליף וכל מקום שאינו מסתפר אינו מחליף שער הראש והזקן לפי שהן מסתפרין הן מחליפין הגבינין לא מסתפרין ולא מחליפין הרחילה הזו לפי שהיא נגזרת היא מחלפת והחזיר אינו נגזז ואינו מחליף כך רשעים לא נגזזין ולא מחליפין וכך היה רש"בא אומ׳ עשה עד שאתה מוצא מצוי לך ומוצא אתה מה שתתן שבעבור צדקה שאתה עושה בניך יושבין בשלום ומרבה אתה שלום בעולם שנ׳ והיה מעשה הצדקה שלום. See CH. VI. 11, § 1. See also מבוא to *Tanchuma*, B. 62*a* and *b*, where the same passage (with some variants) is given from a *Tanchuma* MS. in Oxford. See *Aboth* III. 7 and IV. 9, ARN. 41*b* and *Shabbath* 151*b*.

L. 644-47. ומנין—מתכנסות YM.Is. 18. See *Synhedrin*, 139*a*.

L. 647-48. ומניין—הצדקה. After הצדקה the word שלום must be supplied after Is. xxxii. 17. See NR. XI., about the end, גדול השלום שניתן לעושי צדקה.

L. 648-702. שהרי הוא—צדקה. See YS., I. 130*b*, (§474), the quotation from מדרש שה"ש. We give here the following extracts from the MH., which will not only show us the verbal emendations to be made in our text, but also the proper arrangement of the various Derashoth which are, as will be seen, misplaced in the MS.

הרי הוא אומ׳ במועל נפש כי תמעל מעל וחטאה בשגגה מקדשי ה׳ כמה מעל בקודש בשוה פרוטה וכמה הוא פרוטה אחד משמונה באיסר האיטלקי והוא מביא תחתיה איל בשתי סלעים שהן אלף וחמש מאות שלושים ושש פרוטות והלא דברים קל וחומר ומה אם מועל בקודש בשוה פרוטה בלא יודע משלם אלף וחמש מאות שלושים וששה במה שמעל המתכוין למועל על אחת כמה וכמה · הרי אדם שלא היה בידו לעשות צדקה אלא שאבד סלעו מתוך ידו ומצאה עני והלך ונתפרנס בה מעלין עליו כאלו נתנה בידו אמרת מה זה המועל בשוה פרוטה בלא יודע משלם אלף וחמש מאות ושלושים וששה במה שמעל המתכוון למעל על אחת כמה וכמה הזוכה בלא יודע מעלין עליו כאלו זכה המתכוין לזכות על אחת כמה וכמה······ גדולה

צדקה שהיא דוחה את הגזירה ונותנת ארכא לרשעים ממי את למד מיהונתן בן גרשם דכת׳ ויהונתן בן גרשם בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני נון תלוי למה אם זכה בן משה ואם לאו בן מנשה...... למה מתן צדקה דומה למלך בשר ודם שנכנס למדינה ולא כיבדוהו בני המדינה ולא נתנו לו דרון לאחר זמן נצטרכו לו נתקבצו כולן ובאו אצל המלך יצא הפרכס שלו ואמ׳ להן אחד מכם לא כיבד את המלך ולא נתן לו דרון עכשו אתם באים אצלו אין אתם יודעין שדרון של אדם גורם לו להיות אהוב אצל המלך · וכך מתן צדקה דומה אדם שיש בידו מתן צדקה ובא לידו עבירה חמורה וגזרו עליו מלאך שהוא ממונה על הפורענות ליפרע ממנו שמע מלאך שהוא ממונה על הצדקה ובא ועמד לפני הגבורה נתנו לו מלאכי השרת רוח נכנס ועמד ביניהם אמ׳ לפניו רבונו של עולם אותו האיש שגזרת עליו פורענות יש לו מתן צדקה בידי שמע מלאך שהוא ממונה על הפורענות אמ׳ וכי יש צדקה שעשה תולה על העבירה שעשה שמע מלאך שהוא ממונה על הצדקה אמ׳ וכי צדקה שעשה של ממון היא והלא נפש פדה נפש החיה כדאי הוא שתתלה לו שמע הקב״ה דברי שניהם ונזר על המלאך שממונה על הפורענות שלא יגע בו כל עיקר שנ׳ ויחננו ויאמר פרעהו מרדת שחת מצאתי כפר אפלו אדם שיש בידו תתקצט עבירות ויש לו מתן צדקה ביניהן תולה לו על כולן שנ׳ אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחננו ויאמר פדעהו · וכל דור ודור שלא היה בידו מתן צדקה גזר דין מתחתם עליהם לאבדן דור המבול שלא היתה בידו מתן צדקה לפיכך אברו מן העולם הזה ומן העולם הבא שני וירא כי רבה רעת האדם בארץ וכן הסדומיים לא אבדו אלא על שלא היתה בידן מתן צדקה שנ׳ ויד עני ואביון לא החזיקה וכן המצרים וכן סיסרה אף גוג כולן לא אבדו אלא בשביל שלא היה בידן מתן צדקה שני מבלי משים לנצח יאבדו שכך דרך הרשעים לומר מה היא הצדקה ומה הן עניים לפיכך אבדו מן העולם אחאב מלך ישראל לא עשה צדקה מימיו בעין יפה אלא שמנע סעודתו מבין שלוש שעות לפיכך נתנו לו שלש שנים כננד שלש שעות ולא מנעה ליתנה לעניים אלא לבקש על עצמו וכן את מוצא כשחטאו ישראל לא היה בינם לבין חסדומיים אלא מתן צדקה בלבד שנ׳ לולי ה׳ צב׳ הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו ואין מעט אלא צדקה שנ׳ טוב מעט בצדקה ואומ׳ חי אני נאם ה׳ אלהים אם עשתה סדום אחותך היא ובנותיה כאשר עשית את ובנותיך ואומ׳ כמעט קט ותשחיתי מהם בכל דרכיך ואין מעט אלא צדקה שנ׳ טוב מעט בצדקה וכן את מוצא שלא עמדה להן בגולה בימי המן אלא צדקה שנ׳ ואהי להם למקדש מעט ואין מעט אלא צדקה שנ׳ טוב מעט עם צדקה וכי קטנה היא הצדקה והלא הכת׳ משבחה שהיא גדולה אלא קטנה היא בעיני נותנה כאיזה צד אדם נותן לחבירו סלע או איסר או פרוטה או שתים או שלושה ואינו מדמה

שיטול עליהם שכר · וכי מה דימה בועז ליטול שכר על מלא קומץ שנתן
ומה 'שכר נטל שנטל את המלכות וכן את מוצא בנבוכדנצר הרשע כשראה
אותו החלום ושמע פתרונו התחיל אומר לדניאל מה אתה יועצני אמר לו
עניים אלו שהגליתם מארצם רעיבים צמאים ערומים פתח להן אוצרתיך
ופרנס אותן אולי תרפא את החלום שנ' להן מלכא מלכי ישפר עלך וחטאך
בצדקה פרוק וכי תעלה על דעתך שדניאל הצדיק היה משיא עצה לנבוכדנצר
הרשע שונאו של מקום אלא לפי שראה ישראל שבגולה מטולטלין ברעב
השיאו עצה זו בשביל לרחם על ישראל מיד פתח אתו רשע אוצרותיו וחילק
להן שנים עשר חדש · לאחר שנים עשר חדש שכח אתו רשע החלום והתחיל
מיטייל על פלטורין שלו שמע קול צעקת המון העניים לפני אוצרותיו אמ'
מה זה הקול שאני שומע אמרו לו קול המון עניים שהגלית תובעין פרנסתן
נכנסה בו עין רעה אמ' מה היא צדקה ומה הן עניים ענה מלכא ואמ' הלא
דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו בתקוף חסני וליקר הדרי
אמ' אלולי החמון (הממון ?) שלי מהיכן אני בונה המדינה הזאת מיד צוה
ופסק הפרנסה מהן עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל לך אמרין נבוכדנצר
מלכא מלכותא עדת מוך אמ' לו הקב"ה רשע מי גרם לך כל אותו שנים
עשר חדש שלוה הלא צדקה שעשית והלא דברים קל וחמ' ומה רשעי אומות
העולם נתלה להן בשביל צדקה ישראל שעושין צדקה בכל שעה על אחת
כמה וכמה וכן את מוצא במלכות אדום הרשעה שלא שעבדה בישראל אלא
בזכות צדקה שעשה עשו וכן חגי מתנבא ואומ' עוד אחת מעט היא אמ' להן
עוד מצוה קלה אחת שיש לו לעשו בידו היא שהעמידה בידו את המלכות ·
אחת זו ברכה שבירכו אביו ויאמר עשו אל אביו הברכה אחת היא לך
אבי מעט זו צדקה שעשה תאמ' שהיה יצחק צריך לו והלא מצינו שהיה
גדול מאביו באברהם הוא אומ' וה' ברך את אדני מאד ויגדל אבל ביצחק
הוא אומ' ויגדל האיש וילך הלוך וגדול עד כי גדל מאוד הרי שלש גדולות
והרי הדברים קל וחמ' ומה אם זה שעשה לאביו והוא חייב לאביו ולא
היה אביו צריך לו גרם לו ליטול מלכות העולם הזה המאכיל את העניים
הרעבים ואת הצריכן על אחת כמה וכמה לכך הנביא מזהיר שמרו משפט
ועשו צדקה.

The way in which the various clerical errors are to be corrected is easily seen, and there is no need to dwell on them. We shall now try to give parallels and extracts from other MS. to each Derasha by itself. L. 648-62, שהרי—שכר. See *Torath Kohanim* 27*a*, for a parallel. The sentence relating to אחאב (l. 653-58, אחאב—כמה וכמה) is misplaced here, and must, according to MH., be transposed after the words מפני השכינה, l. 671. Cp. CH. I. 5, § 2, *Pesikta* K. 160*b*, *Synhedrin* 102*b*, אחאב וותרן היה וכו'. L. 662-71, וכן אתה מוצא—השכינה. This passage is quoted in

YM.Is., p. 9, from which we give here the most important correction. L. 670, בפני עושה הנותן איסר ; l. 170, אינו מדמה ; l. 671, (אין גדולה) היא גדולה; ll. 671-689, — ומניין צדקה תולה. YM.MP. 121*a*, מדרש צדקה תרומם גוי צדקה שעשה עשו היא גרמה לו שקבל מלכות יתר שכן הוא אומ' ע"י חגי שהיו הנביאים מצטערים על ישראל ואומ' עד מתי יגיע קצינו אמר להם עוד אחת מעט היא עד עכשו יש להם שתי מלכיות שיעבדו אותן מלכות יון ומלכות עשו ומה זכות היתה ביד יון בזכותו של יפת שחס······ השמלה ואין המקום מאבד שכר כל בריה· אמ' יעמד מדי ופרס מיפת ויקבל מלכות וישעבד את ישראל שנה ויעמוד וקיבל אחריו מאה ושמונים שנה בזכותו שכבד את אביו שנה אחת במלכות מדי עמד חגי אמר הבה עוד קיים לה עוד אחת מעט זו מלכות עשו שהיו בידו שתי מצות שהאמין באביו ואמ' לו הברכה אחת לך אבי זו האמנה שהאמין באביו מעט זו הצדקה שעשה וכי עשה בצדקה מימיו אלא מה שנ' ויאהב יצחק את עשו אמ' הבה כדי היא האמונה שעשה שאתן לו המלכות הא אף לרשעים צדקה תולה. See *Abodah Zarah*, 8*b* and 9*a*, סע"ר XXX. and LR. XXIX. 2. We shall accordingly read in l. 678, יעמד יון אחריו מיפת; see also GR. LXV. 16, with regard to the merits of עשו. See CH. II. 7, about the end, ר' יודן אמ' אהבה שאהב יצחק, etc. L. 689-702, וכן דניאל··· של צדקה. See ER. XXX. 24; In l. 680, we should perhaps read ארום for אבי ; *ibid.* היא for היה ; l. 691, read מנכסי instead of מנסבי.

L. 702-3. ד"א—הארץ. See YS. II. 138*a*, quoted there from מדרש שיר השירים ; cp. NR. I. 9. Perhaps it was one of the Derashoth in *Pesikta* K. פ' שקלים.

L. 704-706. ד"א—מנחה. YS. *ibid.*, omitting the words ומביאים נקרונות וכפרימין. Perhaps we should read קרונות וכמריסין. See *Sifre* 14*a*, PK. 9*a* and *Aruch*, *s.v.* כמרוסא and קמר, or, perhaps, דורונות וכלדיקים ; cp. CH. IV. 8, § 2.

L. 707-13. ד"א - כמה וכמה. YS. *ibid.*, in a shorter form ; l. 707 read מקבלין instead of מקלסין; cp. *Shabbath* 33*b*.

L. 713-18. ד"א—חרב. YS. *ibid.*

L. 718-23. ד"א—ביניהם. Omitted in the YS.; l. 719, read לאומים חטאת (instead of ל' חסד).

L. 723-42. ד"א—לעשות וגו'. YS. *ibid.*, in a very shortened and defective form. For the better understanding of those lines

as well as of some of the preceding Derashoth, we give here also the following abstract from MH.:—ד"א ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד זה חסד שניתן לאברהם אבינו שנ' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם ולא נתחייבו או"ה כלייה אלא בזכות חסד שעשה אבינו אברהם ועליו הוא אומ' וחסד לאומים חטאת חסד שעשה אברהם אבי' הוא היה כעם על האומות א"ל הקב"ה לאו"ה הרי עשרים דור משנברא אדם הראשון ועד שבא אברהם לעולם ולא עמד אחד מהם ובנה מזבח עד שבא אברהם ובנה מזבח לשמי שנ' ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה' · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שעשה יצחק הוא עמד לבניו במדבר שנ' כה אמ' ה' מצא חן במדבר · ד"א חסד שעשה יעקב הוא עמד לבניו להתגבר בין האומות שיהיו אומות ומלכיות מביאין אותן בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שעשה יוסף הוא גרם לו ליטול מלכות במצרים שנ' אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה · והלא הוא משמש את יעקב אביו בבית המדרש אלא מלמד שאפילו בחיי אביו הוא היה מפרנס את אחיו · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שעשה מרודך הוא היה כעם על חזקיהו שנ' בעת ההיא שלח מראדך בלאדן ספרים ומנחה אל חזקיה · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שעשה בן הדד הוא היה כעם על אחזיהו שבן הדד כשחלה שלח מלאכים אל אלישע ואמר לו האחיה מחולי זה ואחזהו נפל לתוך גזוזטרא שלו והלך לדרוש בבעל זבוב ואלהי עקרון באותה שעה ניטלה מלכות משומרון ונתנה למצרים שנ' כה אמר ה' כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או אזן כן ינצלו וגו' · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שעשו אנשי נינוה הוא היה כעם על או"ה א"ל הקב"ה לאו"ה מפני מה לא עשיתם תשובה לפני כדרך שעשו אנשי נינוה תשובה שלימה לפני · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שאו"ה עושין הוא היה חטאת להם ומהוא חסד שהן עושין בונין דימסאות ומרחצאות שירחצו בהם עניים ועשירים וכי מה בכך אלא בשעה שהן בונין אותן אומרן הניחו מקום שנעבוד בו ע"ז הניחו מקום שבו נחביא את הזונות נמצאת זכותן היא חובתן · והרי דברים ק"ו ומה דבר שהן סוברין שיזכו בו הן חייבין בו חטאיהם על אחת כמה וכמה · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שעשה משה הוא גרם לשכינה לירד למצרים להציל את ישראל ממצרים · ד"א וחסד לאומים חטאת חסד שעשו ישראל הוא גרם להן להידבק בשכינה שנ' ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום. See PK., pp. 12, 13 and 14; *Baba Bathra*, 10*b*; *Tanchuma* כי תשא, § 8, and עקב, § 3, and אור זרוע, 3*d*, the passage quoted there from the ילמדנו (cp. Jellinek's *Beth Hammidrash* V. 162). See also *Mechilta* 1*b*, with regard to נינוה and הנוים. Cp. also Rashi to Amos iii. 12: ד"א מצאתי בדברי קרובי תשובה.

ר' מאיר זצ"ל בפאת מטה בעון אחזיה בן אחאב ששלח לדרוש בבעל זבוב אלהי עקרון האחיה מחלי זה ובדמשק ערש בן הדד מלך ארם שלח לדרוש באלהי ישראל.

L. 742-43. וכן משה—ממות. Here, probably some proof from נביאים is missing. See תד"אז I.; cp. YS. I. 24*a*; see also *Jerushalmi Peah* 15*a*, צדקה וג"ח שוקלת כנגד כל מצותיה של תורה.

L. 743-72. ומהו—קללות. See for the whole passage LR. XXXIV. 11, and YM.Is., pp. 229 and 237, from מדרש or הגדת *שה"ש*. The most important corrections are, according to the latter, l. 756, ומה אני (אנו); *ibid.*, אכסנו (ויכם), and l. 757, תהפוך פנים מהן. L. 744, ברכות לנותני צדקה...... מונעי צדקה. Read also, in l. 771, מן הצדקה (הצדיקים).

L. 772-80. הנותנין—באי עולם. YS. 176*d*, § 985 (omitting, however, from ד"א—לאביהן). (For Derashoth of an opposite tendency see NR. XXI. 16.)

L. 780-83. ד"א—ליריאיך. YS. *ibid.*, according to which we have to supply the word שכר after נותן, l. 783, and so we have to supply אומרת after the word ישראל, l. 781.

L. 783-84. ד"א—לפי מעשיו. Omitted in YS. See CH. I. 16, § 1. רבש"ע אף שאת מבא עלי, etc.

L. 784-88. אף ערשנו—מדמשק. YS. *ibid.*, YM.MP. 29*b*, מד"רש אף ערשנו רעננה אלו עשרת השבטים שגלו לפנים מסמבטיון כמה שנ' בפאת מטה מלמד שלא שייר הב"ה אלא אחד משמונה בהם וי"א אחד משבעה ר' אליעזר אומ' אחד משמנה של מטה ממה שנ' בפאת מטה והפאה של מטה אחד משמונה של מטה הרי לך שתי פאות ושתי ירכים וארבע רגלים והמטה כולה להיכן הלכה לפנים מדמשק. See סע"ר XXII. Cp. Rashi, Amos iii. 12, ושמעתי משמו של רבי מנחם זצל שהידה מפרש זו אחד משמונה וכו'. The passage is also quoted by R. Abraham b. Moses Maimon from the מדרש שה"ש. See Epstein's אלדד הדני, p. 71, and especially his important note, pp. 79 and 80.

L. 789-91. קורות—לשלמה. Supply in l. 790 ביתו after ובנה; instead of משה in l. 791, read מצור. See CH. I. 1, § 5.

L. 791-95. ד"א—כולה. See *Yoma* 38*a*.

L. 795-98. ד"א—השכינה. In Deut. xxxiii. 21 and 1 Kings vii. 3, we read ספון וספון instead of צפון. See YS. I. 263*a*. Cp. CH. I. 17, § 3, at the end.

L. 801–802. אני . . . האומות. YS. 177 a, § 985.

L. 802–803. ד"א . . . העולם. Quoted in the Commentary attributed to Nachmanides as אמרו רז"ל. So also Recanati, 38 c.

L. 803–804. שושנת . . . העמקים. CH. II, 1, § 3.

L. 804–10. כדרך . . . העולם. YS. 177 a, b. See also *Mishneh Bikkurim*, III, §§ 2, 3, 4. According to these parallels we might correct our text in the following way: ... ד"א כדרך שהשושנה מביא והשור בראשו ועטרה של זית בראשו... בכוריהן ענבים וכו' הקרובים היו מביאין והחליל היה מכה לפניהם.

L. 810–22. ד"א . . . השרון. See *Mechilta*, 30 a, 31 b, and parallels (especially *Midrash Tillim*, cxiv, אמרו לו האיך נעבור בין החומות הללו). In l. 816 we must correct ואו' מה ממתינים אנחנו שמא הטעה כל. Perhaps we should also correct in l. 820 י"א לא עשו כן containing a Derasha of an opposite tendency on וימרו. See *Sifre*, 64 b, and Chapters of R. Eliezer, c. 42 and note 36.

L. 822–25. ד"א . . . אריות. See above, l. 195, with regard to Abraham. See also Apocrypha to the O. T., The Song of the Three Holy Children, who are חמ"וע. Perhaps the שירה of Daniel has some connexion with the well-known legend of Habakkuk's visit to Daniel in the lion's den. Cp. Neubauer's ed. *Book of Tobit*, 39; Brüll's *Jahrbücher*, VIII, 29, note 1; and Epstein, *Bereschith Rabbathi*, pp. 14, 15.

L. 826–30. כשושנה...מכים אתה. See CH. II, 1, § 1; and 2, § 5. The MS. Commentary to the *Machzor:* ד"א . . . יתנני רן מצהלת ראיתי באגדת ש"הש אני חבצלת השרון כיון שעלו ישראל מן הים אמרו שירה ועל דבר זה יסד הפייטן יתנני רן מצהלת וראיתי מדרש כשושנה בין החוחים כדרך שהשושנה נאה בין החוחים כך ישראל נאים בין האומות אימתי הם נאים בשעה שעלו ממצרים כחבצלת והוא שיסד נאים עריבי ניחוחים ד"א אימתי השושנה נאה כשהיא למעלה מן החוחים ואם נתחייב' השושנה הרוח מנשבת בחוחים ומנקרין אותה.

L. 831–34. כתפוח . . . ונשמע. See CH. II, 3, § 1; VIII, 5, § 1.

L. 834–39. ד"א . . . נמצא. See Rashi to this verse: הדוגמא כך הק"בה מכל האלהים נבחר. Something like this Derasha must have been in our text, but it is difficult to say what the exact

words were in l. 836 (ברקוני . . . וצידון). L. 838 read מאונם instead of מונם.

L. 840–41. הביאני . . . האבות. See above, l. 345, and cp. GR. XCVIII, 8, 9. The ל״ט to this verse: בזמן שישא הק״בה נס לגוים ונפוצות יהודה יקבץ. See also CH. II, 4, § 1, א״ר ברכיה the reference to יעקב, to which perhaps the האבות in our text alludes.

L. 842–45. סמכוני . . . חכמים. Perhaps we should correct l. 844 ריכוכים or מיני תענוגים. Cp. CH. II, 5, § 1; *Pesikta K.*, 101 b, and parallels. See also the quotation from the ל״ט, given by Salfeld, p. 39, note 1, which is taken from our text. The MS. Commentary to the *Machzor:* וכן דורש במדרש סמכוני באשישות אלו דברי אגדה שנוחין לשומען כאשישות של יין שנוחין לשתותן למה נמשלו ד״ת לחולה מה חולה אינו אוכל אלא דבילה ולא פת צונן אלא פת חם כך הדור הזה אינן מבקשין מסכתות חמורות אלא אגדות ושיחות חכמים וזהו כותתי חולת חששות.

L. 846–49. שמאלו . . . ומלמטה. YS. 177 c, according to which the words זה אחרן must be completed after לראשי in l. 846. The ל״ט to this verse: שבח לפני השם שהשמאל מרחקת והימין מקרבת. Cp. also Targum to this verse.

L. 850–58. השבעתי . . . ובאייל. YS. 177 d, a part of this passage (כך . . . ובאייל, l. 854–58), after which we have to complete the words במה השביען בצבאות in l. 854, and read או באיילות (instead of בו בא׳) in l. 856. YM.Is. 105 quotes the l. 850–53 from הגדת שה״ש. The ל״ט has השבועה שלא ימרדו במלכות שאם ימרדו הרי דמכם נשפך כצבי וכאיל. The שבולי הלקט, § 282, quotes to this verse a Derasha from מדרש שה״ש which is to be found neither in CH. nor in our text. See CH. II, 7, § 1.

L. 859–63. קול . . . מחבירו. YS. 177 d (ד״א . . . מחבירו, l. 860–63). See *Pesikta R.*, 4 b.

L. 864–65. דומה . . . אומרה. See CH. II, 9, § 1, and parallels; see also *Aruch*, s. v. אמירה (the quotation from the *Mechilta*, 36 b ועשיתיו אימרה). This is then the answer to יפה את רעייתי.

L. 865–68. ד״א . . . ומפיע. Probably some corruption in the

text which makes the sense so obscure. I can only guess that we have here some allusion to YS. I, 243 c in the name of the *Yelamdenu* and *Targum Jerushalmi* to Num. xxxiii, which Derashoth seem to read עֲפַר יעקב = בחורי ישראל or עוליםהון. The ד״א... יעקב would then be only another version of the preceding Derasha, whilst the citation הנה זה עמד אחר כתלנו should be put before מלמד in l. 866. The last words of which נראה מציל ומפיע remind somewhat of נגלה וחוזר ונכסה. See CH. II, 9. In the רוקח to this verse: מה הצבי והאיל חוזר למקומו כך השכינה תחזור למקומה.

L. 868–78. ד״א... הדרום. YM. Is. 150 in the name of הגדת שה״ש, after which we may correct here l. 871 והמשיח (זה המשיח); l. 872 שהוא כאילו (כולו); l. 876 רוח סערה (גדולה); l. 878 אלו (אלא). See CH. IV, 16 and DR. I, 19. Cp. also CH. VIII, 12 מה צבי זה בשעה שהוא ישן עינו אחת פתוחה וכו׳.

L. 879–85. ענה... יענה. See CH. II, 11, 12, 13, and parallels.

L. 885–87. ד״א... יענה. כדרכים (Jer. xxv. 30). The passage is defective. See ER. XXX, 1, and *Jerushalmi Berachoth*, 13 c.

L. 887–88. ד״א... צורים. See CH. II, 13, §§ 2, 3, and parallels, explaining הזמיר = זמנה של ערלה שתזמר.

L. 889–92. יונתי... האלהים. Perhaps we should read in l. 890 בזמן נענה שהציבור תחילה or מרוצה תחילה. See CH. II, 14, § 2.

L. 892–900. ד״א... ורכב. See CH. *ibid.* Cp. also *Mechilta*, 37 b.

L. 900–904. ד״א... לישראל. See CH. II, 14, §§ 2, 4, and 1; ER. XXI, 5. Instead of לאחר כך read לפיכך אמר. Still the passage is very corrupt.

L. 904–10. לאחר כך... במצות. Perhaps we should insert at the beginning of the passage ד״א בעולי רגלים הכת׳ מדבר (CH. *ibid.* § 7; cp. also § 25) to which the following story would serve as an illustration. In l. 908 we should perhaps read קרוא בור חמרה.

L. 910–14. ד״א... בתפילתם. YS. 178 b in a shortened form. Cp. *Mechilta*, 14 b, where he speaks of מ׳ יום. In l. 912 read במצר׳ instead of במער׳. Perhaps we ought to read במ״ת. See *Mechilta*, 65 b.

L. 915–18. הנשיאים . . . דודי. See CH. II, 16, § 1. The ל"ט: הרועה בשושנים כשרועה את ישראל שנ׳ רועה ישראל האזינה ואמר ידוע תדע פני צאנך אלו שאר העם עדרים אלו גדולי הדור.

L. 919–22. הבתרים . . . עד. See CH. II, 17, § 1. L. 920 read לתוך (for ליתן). In the ד"א the word סב is urged. Cp. Midrashim to Deut. ii. 3.

L. 923–28. העולם . . . אחזו. YS. 178 b. See *Midrash Mishle*, XIX, according to which our text must be corrected. Cp. CH. II, 15, § 2. The order of the verses is here disarranged.

L. 929–33. עד . . . על. See *Sebachim*, 119 a; *Mechilta*, 1 b; the Derashoth on the verse from Ps. cxxxii. 14. See also YS. 178 c, about the end. The MS. Commentary to the *Machzor*: ציפיתי פה עיכובי הייתי סבור שהיה קדושת עולם כשנבנה המשכן ולא היתה אלא קדושת שעה אבל כשמינה צבי קדש הוא בית המקדש מקום מבחר אמנה ירושלים שכתוב בה העיר אשר בחרתי מכל שבטי ישראל באותה שעה אקומה נא היא היתה קדושת עולם וכן דורש במדרש על משכבי בלילות כאדם המעכב על משכבו ולא היתה אלא קדושת שעה אבל כשנבנה בית המקדש היא הייתה קדושת עולם שנ׳ אקומה. The end of the Derasha is accordingly in the next verse, which is missing in our text. See also *Pesikta R.*, 7 b, about the ז׳ חנוכות.

L. 934–36. ברפידים . . . אקומה. Cp. the Commentary attributed to R. Saadyah, 12 b: וטעם מצאוני השומרים יציאת העמלקי והכנעני שנ׳ וירד העמלקי.

L. 936–41. תפוס . . . ד"א. L. 939 read במצדות instead of בין הבתולות.

L. 941–45. ישראל . . . ד"א. YS. 178 b. In l. 942 read הגורן (instead of הגרזן). Cp. *Jerushalmi Synhedrin*, 18 d, and parallels, with regard to ארונה or ארנן.

L. 946–48. מדבר . . . מי. YS. 178 c. The ל"ט to this verse: מי זאת עולה מן המדבר וכי מן המדבר העלה אותם · והלא ממצרים העלה אותם שנ׳ אעלה אתכם מעני מצרים · הלא על חבתו של ישראל לפני הק"בה שהן חביבין עליו כמציאה הזו שאדם מוצא במדבר · וכה"א ימצאהו בארץ מדבר · ואו׳ כענבים במדבר מצאתי ישראל · כתמרות עשן מה העשן הזה בכל מקום שהולך מיצר כך היו כל האומות מצירין

בשעה שעלו ישראל ממצרים · שנ׳ אז נבהלו אלופי אדום וכו׳ ומן אמרה רחב הזונה ונשמע וימס לבנו · מקוטרת מור זכותו של אברהם אבינו שהיה ראש אמנה ונמשל למור שהוא ראש לבשמים שנ׳ מור דרור חמש מאות · ולבונה זה זכותו של יצחק שכשם שמקטירין הלבונה ע״ג המזבח כך העלה יצחק את עצמו ע״ג המזבח כשעקדו אביו שיצאו ממנו כהנים מלכים וחסידים והוא שאבק עם המלאך ויוכל. See YS. I, 278 b. Cp. also Targum to this verse.

L. 949–57. ד״א . . . וקינים. YS. *ibid.* Cp. CH. III, 5, § 2. See also above, l. 459. Perhaps on account of the atoning office of אהרן.

L. 958–64. הנה . . . תפילה. YS. 178 c. See CH. III, 6, § 2, and GR. XCVII, 6. Cp. also חידושי הרד״ל to NR. XI, note 26.

L. 964–67. ד״א . . . יי׳. YS. *ibid.* The ששים גבורים are probably the ס׳ מסכתות. Cp. the Commentary attributed to R. Saadyah: ויש אומרים ששים מסכתות שבמשנה הידועות בתלמוד וכולם אחוזי חרב אלו ישראל אנשי מלחמה שהיא מלחמת התורה. See NR. XVIII, 21.

L. 967–69. הנה . . . ונו׳. Probably we ought to place the ד״א in l. 968 before הנה in the preceding line. The just quoted Commentary וטעם מטתו שלשלמה זה המשכן וכו׳. Cp. CH. III, 6, § 3.

L. 969–70. ד״א . . . בירושלים. Read ד״א הנה מטתו שלשלמה זה ירושלים.

L. 970–75. ד״א . . . רעות. See above, l. 70, CH. III, 6, § 5.

L. 975–76. כולם . . . מישראל. Insert ד״א before כולם in l. 975. Perhaps this Derasha has some reference to the well-known story of the excommunication of ר״א בן הורקנס in *Baba Mezia*, 57 b and 60 a. Cp. the parallel in *Jerushalmi Moed Katon*, 81 d, אם חברים מתלחמים. See also such phrases as נעצו חרב in *Shabbath*, 17 a.

L. 978–84. אפריון . . . להם. See *Pesikta K.*, 1 a, b; NR. XII, 4; CH. III, 7, 8, §§ 1, 2. Our text is corrupt and defective, and confuses the Derasha of the משכן with that of the ארון. The Commentary attributed to R. Saadyah: ואפיריון הוא המשכן . . . מעצי הלבנון אלו הקרשים מרכבו ארגמן אלו היריעות . . . תוכו רצוף אהבה לוחות הברית . . .

ואמר ע"כ אהבתי מצותיך . . . ומעם מבנות ירושלים הם שני לוחות אבנים ואמרו חז"ל כי התורה נקראת בת מלך שנ' כל כבודה בת מלך פנימה. See Aben Ezra to *Song of Songs:* י"א כי בנות ירושלים הם בנות אומות העולם . . . וי"א המלאכים.

L. 985–95. ד"א . . . רשעים. YS. 178 d, only a part of this Derasha, after which we have to correct in l. 987 מללו של עולם (instead of פעלילו ש' ע'). L. 994 read מבנות ירושלים instead of מב' ישראל. The ל"ט to this verse: ד"א אפריון ע' ל' הט' ש' זו ברית העולם שהוא עשו בכיפה מעצי הלבנן כאדם שבונה ביתו מעצי הלבנן עמודיו עשה כסף אלו ההרים שהם כעמודים רפידתו זהב זה הרקיע שהוא כזהב מרכבו ארגמן זה כסא הכבוד תוכו רצוף אהבה אלו נפשות הצדיקים שאין מתערבות בשל רשעים. YM.Ps. 557 b (cp. also 164 b): הגדת שה"ש תוכו רצוף אהבה אלו נפשות הצדיקים שהן נתונות עמו במרום שלשה הן שנכנסו זה לפנים מזה ומשה נגש אל הערפל ולפנים ממנו צדק ומשפט מכון שכה"א צדק ומשפט מכן כסאך ולפנים מהם נפשותיהם של צדיקים שנ' אשר בידו נפש כל חי ואו' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וגו'. The Commentary attributed to Nachmanides, I, 13: וכן אמרו זל במדרש שה"ש תוכו רצוף אהבה . . . במרום נ' נכנסו זה לפנים מזה וכו', whilst רוקח, *ibid.* on our verse, נפשות הצדיקים שתחת כסא הכבוד והן בנות ירושלים. MS. Bodleian, 2282 (*Commentary on Canticles,* by Abba Mari b. Aligdor?), 72 b, וע"ד זה אמ' נפשות הצדיקים יש להן כמו ארגז תחת כה"כ. Cp. also מגן אבות, II, by R. Simon Duran, 87 b, ובמדרש שה"ש אמר תוכו רצוף אהבה אלו נפשות הצדיקים, quoting the whole passage till בצרור החיים. With regard to the נ' מחיצות, see *Mechilta,* 72 b, and Friedmann's *Introduction,* LII; Lewy's *Ein Wort über die Mechilta des R. Simon,* p. 12. See also מדרש כונן (Jellinek's *Beth Hammidrash,* II, 29); Epstein's *Bereschith Rabbathi,* p. 16; as well as his R. Moses Haddarshan aus Narbonne, p. 44. See also Bachye to the Pentateuch, Lev. xxvii. 2.

L. 996–1000. צאינה . . . המלואים. YS. 178 d. Cp. *Pesikta K.,* 5 a; CH. III, 11, § 2; ER. LII, 8, and parallels. אוהל מועד in PK. = ימי המילואים.

L. 1000–7. ד"א . . . המלוכה. YS. *ibid.* in a shortened form.

The ל״ט to this verse: באו כל האומות וראו נסים ונפלאות שהוא עושה לעמו והכבוד והעטרה שהוא מעטר ביום כינוס כ׳ שנ׳ ה׳ מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו ואו׳ ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו YM. MP. 70 b, where the passage is more correct: מדרש צאינה וראנה צאנה וראנה כל האומות ניסי פלאים שהוא עושה לעמו והכבוד והעטרה שהוא מתעטר ביום כנוס הגלות שנ׳ ומלך ה׳ צבאות עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם והלא שלו היא המלכות לעולם ועד שנ׳ ה׳ מלך עולם אלא שאמ׳ לישראל כביכול אין לי מלכות ולא חילות עד שעמדתם והמלכתם אותי אין אתה מוצא חילות בכל ספר יחזקאל לומ׳ כל ימים שאתם בגולה אין לי חילות ומלכות עד שתחזרו למלכותכם שנ׳ ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה׳ המלוכה.

L. 1007–12. ד״א . . . הבית YS. *ibid.* (at the beginning of § 988) partly. Cp. the parallels given above to l. 969–1000. See also *Tanchuma*, אחרי מות, § 6.

L. 1014–18. הנך . . . כצמתה. YS. *ibid.* somewhat different. Instead of בצמתה, l. 1018, read בצנעה. In the Commentary of אבי סהולה to *Canticles* (MS. Bodl. 343), 44 b, ואמרו בילמדנו מבעד לצמתך כשהוא מצמתן לבתי כנסיות ושתין ד״ת בצמא. See אג״ב, c. 79. See *Sukka*, 49 b, and *Sifre*, 94 a.

L. 1018–23. שערך . . . בהם. In a sort of an Appendix to F. giving passages omitted in the body of the now defective MS.: כתיב שערך כעדר העזים זה היה מעשה של נשים במשכן שבשעה שאמר הק״בה למשה מאת כל איש אשר ידבנו לבו היה מקבל נדבה מן האנשים ומן הנשים לא היה מקבל מה עשו הנשים לקחו מראה שלהם ושלמה שלהם והלכו אצל משה אמרו לו רבינו מפני מה אתה חושדנו ואם בשביל ערוה הרי שלמה שלנו ואם בשביל גזל הרי מראה שלנו שאין לבעלים רשות בהם אמר אימלך בהק״בה א״ל טול מהן ועשה כיור וכל אשה המקלקלה על בעלה תבא ותשתה ממי הכיור והם יבדקו מכאן משל להדיוט אומרים מינך ובך אנא בגווך ניזיל ברחא מלמד שהיה משה מכריז ואומר כל מי שרוצה להביא יביא והיו הנשים דחפות את האנשים ומביאות שנ׳ ויבאו האנשים על הנשים וכתיב ויעש כיור נחשת ואת כנו נחשת במראות הצובאות. We must, after this, correct in l. 1018 מעשה נשים (instead of ניסים). Cp. NR. IX, 14, and ל״ט to Exod. xxxviii. 8. The משל seems to be corrupt. See

Synhedrin, 39 b, מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא. For the rest of the text (שנלשו . . . בחם, l. 1019–23), YS. 178 d partly. See also Rashi to this verse: ד"א כאותן שצבאו על מדין בעבר הירדן שהיא בארץ גלעד ולשון זה במדרש ש"הש. Cp. CH. IV, 4, §§ 3, 4. In l. 1023 read ממטה אלף instead of ממאה. Cp. the opinion of ר"ע in *Sifre*, 59 b.

L. 1024–28. כחום . . . אהרן. YS. 179 a (from כחום to הנביאים). Read in l. 1024 בין העם לכ"הג. See אג"ב, c. 79. Cp. also Targum to this verse.

L. 1029–31. במגדל . . . המגן. YS. *ibid.* Read in l. 1030 הודאות (הזיות). Cp. CH. IV, 4, § 6, שכל הפיות מתפללות בו. The last words ונתן לש' בנו וכו' correspond with the Derasha in YS. אלף המגן זה בית יער הלבנון, where the מגינים were placed by Salomon (1 Kings x. 17).

L. 1032–33. שני . . . וכלב. MS. Commentary to the *Machzor*: שני שדיך דבוק אחים חסידים לרועים תיירים חסודים . . . ושני שדיך נדרש על משה ואהרן ולרועים נמשלו המרגלים הם תיירים טובים אשר תרו את הארץ הם יהושע וכלב שכן שנינו במדרש שה"ש שני שדיך כשני עפרים אלו משה ואהרן הרועים בשושנים אלו יהושע וכלב.

L. 1034–39. אלך . . . יעקב. YS. *ibid.* After שרה אשתו, l. 1037, insert 'וגו, alluding to אלון מורה in the succeeding verse (Gen. xii. 9). See CH. IV, 5, § 1; 7, § 1; NR. IX, 13.

L. 1040–47. אתי . . . ונמרים. YS. 179 b in a shortened form. Cp. CH. IV, 8, § 1; ER. XXIII, 5, and parallels. See also Rashi to this verse. R. Menachem of Recanate in his Commentary to the Pentateuch, p. 39 a: מד' שה"ש אתי מלבנון כלה כשהגליתי השכינה מבי"המק הגליתי אתכם עמה כשתחזור אתם חוזרים עמה שיתי לבבכם למסילה וכו', after which quotation our text is to be amended. The ל"ט has ממעונות אריות מהררי נמרים הם מלכיות שעבדו בהם בישראל שהם רעים מאריות ונמרים.

L. 1048–52. לבבתני . . . הבריות. On this verse F. commences again, in the middle of a sentence running thus: בהקמת המשכן שנ' וביום הקים את המשכן כסה הענן זה משה המיוחד שבשבטיך דא"ר נשי המדבר כשירות היו וכיון שהגיעו לאותו מעשה הרע עמדו ונמלכו על עצמן ולא נתנו כלום מנזמיהם למעשה העגל וכיון ששמעו

שהן אומרין להם מיד נעלו את דלתותיהם. Cp. CH. IV, 9, § 1, especially the אית דאמרי reading אסורות for אומרין. F. continues, ד"א לבבתני באחת מעיניך למה"ד . . . וראה אחת מעיניה ושיבחה . . . הבריות. See also YS. *ibid.* for the משל. MS. Commentary to the *Machzor:* לבבתני אחותי כלה . . . ובמדרש דורש באחד מעיניך למה דומה לבת תינוקת ששלח אליה המלך ראו באחת מעיניה ושבחה אילו ראו כל גופה על אחת כמה וכמה. MH. IV: ד"א לבבתני אחותי כלה שאמר לו הק"בה לאברהם אבינו אתה נתתה את לבך מלך על כל איבריך והמלכתני על השמים ועל הארץ שנ' ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ אף אני אתן כתר מלכות בראשם ואמליכם על כל באי העולם שנ' ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גוי הארץ · לבבתני אחותי כלה באחת מעיניך מושלו משל למ"הד למלך בשר ודם שקידש את האשה והיתה נראת לו באחת מעיניה ונשתמה אלו ראה את כל הגוף שלה על אחת כמה וכמה לכך נא' באחת מעיניך, &c. The other Derashoth correspond with CH.

L. 1053–54. מה . . . מהבמות. In l. 1054 read מלאכתן instead of מלאתן. See Rashi to this verse: הוא שיסד הבבלי, &c. MS. Commentary to the *Machzor:* מה יפו דודיך אחותי כלה מנוחה ושאר ויעודים . . . פסיקתא מה אעידך ומה אדמה לך אמ' הק"בה ויעודים נועדתי לכם אהל מועד גלגל ושילה נוב וגבעון ובית עולמים ושמניך מכל בשמים ביום שגמרו מלאכתם מהבמות. Cp. *Pesikta K.*, 125 a, which is, however, somewhat different.

L. 1055–59. נופת . . . לבנון. F. יעקב כשבירך (l. 1058). YS. 179 b, c. The Derasha on וריח שלמותיך has probably to be supplied by CH. IV, 11, § 2, also relating to Jacob. See also YM.Is. 88 רוקח to this verse: שפתתיך כלה ני' הם משיח בן דוד ומשיח בן אפרים ובמדרש דרשו עליהם. MS. Commentary to the *Machzor:* נופת תטופנה שפתותיך כלה אחוות משוחים עומדים מבלי קנאה מצומדים במדרש נפת תטפנה שפתותיך זה משיח הצדיק שעתיד לעמוד מיהודה דבש וחלב תחת לשונך זה משיח מלחמה שעתיד לעמוד מיוסף ואין מקנאין זה לזה שנ' אפרים לא יצור וגו'. The ל"ט to this verse: זה אהבה שבין משיח בן דוד למשיח בן אפרים.

L. 1060–61. גן . . . החתום. F. גן . . . הקץ שהוא נעול . . . דניאל כדברי ספר החתום. See also YS. *ibid.* רוקח to this verse: מעין חתום זה הקץ

שנ׳ סתום וחתום דבר. MS. Commentary to the *Machzor*: גן נעול נקום
ואין מגידים...במדרש גן נעול זה הקץ נעול ונעלם מישראל. The ל״ט
to this verse: רבנן אמרי גן נעול...אלו עתי הקץ שהן נעולים וחתומים
שנ׳ כי סתומים וחתומים.

L. 1062–66. שלחיך . . . עליהם. F. שלחיך פ׳ ר׳ מה הפרדס הזה
של רמונים שהוא נאה כך היו ישראל נאים ומעשיהם הולכין חוץ מהן · ולמה
נמשלו כפ׳ רמ׳ אלא מה הרמון הזה נרעו פורעו ויוצא כך היו ישראל כובשין
את עצמן במצרים ולזמן הקץ פרעו ויצאו · ד״א שלחיך פרדס השליח
ששלחתי לכם נדמה כפרדס רמונים ד״א שלחיך פרדס רמונים עם פרי
מגדים...כפרה עליהם. MS. Commentary to the *Machzor*: שלחיך
פרדס רמונים שפר נאים והדורים · במדרש שלחיך פרדס רמונים זה משה
זע׳ זקנים שנעשו שלוחים במצרים מה פרדס של רמונים שהוא נאה כך
ישראל נאים ומעשיהם הולכים חוץ מהם ומה רמון הזה גזעו פודעו ויוצא
כך ישראל כובשין עצמן וכשהגיע זמנן הב״ה פודען ויצאו. Cp. CH. IV,
12, § 4, and YS. 179 c, with regard to אליהו. Perhaps the ד״א השליח
&c. have some connexion with this Derasha.

L. 1067–71. נרד . . . אחד. F. זה היה בצלאל ואהליאב שעלו להר
סיני וראו מעשה המשכן כאילו עשוי למעלה · וי״א המקום הראהו למשה
וירד משה והראהו לבצלאל והסכים בצלאל לדעת המקום. See GR. I, 14.
In a פיוט to פסח (MS. by R. Judah b. Menachem): נרד וכרכם אהליאב
ובצלאל הם הנבונים אושרו במלאכת המשכן לשבח ולא לגנאי. YS. 179 c.

L. 1072–80. מעין . . . המקדש. F. מעין . . . זה המעין . . . יד״א
. . . לטהר בו את הצדיקים . . . ואת דמי ירושלים ידיח מקרבה ד״א
מעין גנים מה הטפה דם הזו׳ שהוא בכוס או בקערה ונוטלין אותה
ומדיחין את הכלי כך עתיד המקום לטהר את ישראל מע״ז ומש״ד ; . . אבל
לא על החמורות הא יחזקאל אומ׳ אל ההרים לא אכל וגו׳ ואמר לישראל
כטומאת הנדה היתה דרכם לפני אילו הנביאים שהיו במקדש. The other
words are omitted. YM. Is. 35, the whole passage from הגדת שה״ש,
and reads (in l. 1074) מה הטבח נותן טיפה . . . ואמ׳ לישראל כטומאת
הנדה . . . או אמ׳ כטומאת הנבילה וכטומאת השרץ לא היתה להם טהרה
לעולם אלא מה הנידה שהוא טובלת במים וכשירה לביתה כך אתם טהורים
לעולם ד״א וכו׳. The ל״ט to this verse: מעין גנים זה המעין שעתיד
השם לטהר בו ישראל כענין שנ׳ ואת דמי ירושלים ידיח מקרבה וכבר

נקראו ישראל ע״י יחזקאל כענין שנ׳ כטומאת הנדה היתה דרכם לפני לא קראם טומאת נבילה או טומאת שרץ אלא טומאת הנדה מה נדה זו שהיא טובלת במים וכשירה לבעלה כך כשירחצו ישראל במים טהורים וטהרו שנ׳ חרקתי עליכם מים טהורים ס״א על הנבואה שנמשלה למים מלמד שעתידין הכל שתשרה עליהם רוח הקדש שנ׳ ונבאו בניכם ובנותיכם וגו׳. The MS. Commentary to the *Machzor:* מעיין גנים הדחת קלים וחמורים טבילת נקיות שמורים במדרש מעיין גנים באר מים חיים זה המעיין שהב״ה עתיד לטהר בו . . . ונחלים מן לבנן מה טפה זו שנותן טפה אחת בכוס וקדירה וזוחלת כך הב״ה עתיד לטהר את ישראל מע״ז וש״ד ואם תאמר יכול על הקלות הוא מוחל ועל אינו מוחל הרי יחזקאל אמר אל ההרים לא אכל ועיניו לא נשא וגו׳ ואמ׳ לישראל כטומאת הנדה היתה דרכם לפני אלו אמר כטומאת השרץ לא היתה לכם טהרה עולמית. See *Tanchuma*, מצורע, § 9.

L. 1081–87. עורי . . . כלה. F. רוח . . . שהצ׳ מכאן אתם אומרין צפון מכבדת ומזלת לפניהם כל בוסמי ג״ע ׳ ד״א . . . להכנים ובאות זו עם זו הדרום או׳ . . . גלות צפון וכל הגדר וכל הצפון וכו׳. YS. 179 c, d. See NR. XIII, 2; CH. IV, 16, § 1; *Pesikta R.*, 17 b. See also מתנות כהונה the quotation from the דרשות הרי בן שועיב, where the sentence in CH. finishes יזלו בשמיו אלו קטרת הסמים יבוא דודי זה השכינה ויאכל פרי מגדיו אלו הקרבנות (cp. בחיי, end of תצוה). This would justify us in supplying the passage in our text by the content of the next lines. In the said Appendix to F. we have on this verse the following passage:—כתיב יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו מכאן א״ר מאיר עתיד הק״בה לבנות פלטרין גדולים שהיא ארבעים ושמנה פרסאות וארבע נהרות נמשכין ויוצאין מגן עדן אחד של יין ואחד של דבש ואחד של חלב ואחד של אפרסמון וארבעה שמשים לפני כל אחד ואחד ובידיהן כ״ד כוסות של אבנים טובות ומרגליות ודמיהן (וימיהן ?) של כוסות כימי השמים על הארץ ׳ יבא שמש אחד שהוא תופס בידו כוס של יין אמר לו שלום עליך רבי ומרי אומר לו טול ושתה מן היין מגנתו של הקב״ה שעסקת בתורה בדברי תורה שנקראת יין שנ׳ ושתו ביין מסכתי ואו׳ אשקך מיין הרקח מעסים כמוני (הרמון) ויטול וישתה ונותן הודאה לפני המקום. ואו׳ מה רב טובך אשר צפנת ליראיך ׳ יבא שמש אחר ובידו ס׳ כוסות של דבש גנתו של הקב״ה שעסקת בתורה שנקר׳ דבש שנ׳ ומתוקים מדבש ויטול ויאכל ונותן הודאה למקום ואומ׳ רוממו ה׳ אלהינו ׳ יבא שמש

אחר ובידו ס׳ כוסות של חלב ואומר לו שלום עליך רבי ומרי ואומ׳ לו שתה כוס של חלב שעסקת בד״ת שנמשלו לחלב שנ׳ דבש וחלב תחת לשונך ויטול ויאמר כי ה׳ עליון נורא · יבא שמש אחר ובידו ס׳ כוסות של אפרסמון ואומר שלום עליך רבי ומרי ואומר סוך משמן של הקב״ה שעסקת בד״ת שנמשלו לשמן שנ׳ לריח שמניך טובים ויסוך ויאמר וישירו בדרכי ה׳ ד״א יבוא דודי לגנו לשמוח במעשה הטוב ויאכל פרי מגדיו להרבות לעולם במעשה הטוב. See *Beth Hammidrash*, VI, 150, 151.

L. 1090–91. מצרים . . . אני. Omitted in F. Perhaps we ought to read גאולת משיח. Cp. CH. VI, 10, § 1.

L. 1091–94. ופתחן . . . ד״א. F. אני ישנה ולבי ער זה היה העולם לפי שנדמה העולם לישן הזה והרתיק עליו המקום ועירתו · ר״ע היה אומר למה העולם הזה דומה לבע״הב שעושה כלים ולא פיתחן שהיו כרואין בכך חזר ופיתחן. The sense is obscure. See ER. XXXIII, 3, ולבי ער והק״בה מרתיק עלי, but it is quite a different Derasha. Perhaps we should read שהיו ברואים כבר, referring to בריאת שמים וארץ. See Chapters of R. Eleazar IV and parallels.

L. 1094–99. ויבשו . . . אני. F. ד״א א׳ יש׳ ול׳ ער זה הגאולה שהיא דומה לישן והמקום מעוררה כמו שנ׳ העירותי מצפון ויאת והמקום . . . המזרח ומן הצפון אלא הרי זה זוחל הצפון לדרום והדרום לצפון כל אילו רוחות ליבש את מעיינות המים חוץ משבעת הנהרות וכל עץ פרי שזבחו שם לע״ז מתיבשין. YM. Is. 125, the whole passage from הגדת שה״ש reading in l. 1097 הצפון אלא הרי רוח הצפון, &c. Cp. about the ז׳ נהרות the *Responses* of R. Hai Gaon in the טעם זקנים, p. 60 a.

L. 1099, 1100. אסתר . . . ד״א omitted in F.

L. 1100–1104. באפילה . . . ד״א. F. ד״א . . . המקום אומר לישראל פתחי לי רעייתי אחותי אר״א ביום שאמר כורש מלך פרס כל בית שהיה פתוח תהיו נכנסין ובאין בו וכל בית שהוא נעול אל תכנסו בו ונעלו ישראל בתיהן . . . לישראל ואמרו להם פתחו בתיהן עד אימתי אתם יושבין באפילה. Cp. CH. III, 4, § 2, and parallels, נתקבצו כל ישראל אצל דניאל, &c. It is not impossible that the two Derashoth have some connexion.

L. 1105–41. ולא ענני . . . ד״א. F. ד״א פתחי לי אחותי הרי זו לימי גוג ומגוג שישראל עושין טמונין במערות ומחילות והמקום הרתיק עליהן

שמעי בן זומא היה אומ׳ המקום לישראל פתחי לי אחותי והם מסתכלין והמקום עושה להן ניסין ורואין את המשיח . . . והמחילה נפתחת לה משם מהמדבר מואב לחורב וישראל נוטלין את הזין ממדבר חורב שהשם כתוב עליו ובאין ונוטלין עמון ומואב לקיים מה שנאמר עמון ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם אמ׳ ר׳ יוסי בר יהודה כדרך שהלגיונות נעשו לישראל בית חומה כך חורב עשוי לאומות בית חומה הרי מלכי הצפון שומעין שנהרגו עמון ומואב וכולן מתכנסין אף הן ונוטלים עצה במדין וישראל מצירין להניח את אחיהם החכמים שבירושלים אי אפשר ׳ ומה אליהו עושה כל אותו המדבר שהוא הולך מירושלים למדבר שכולו מלא נחשים וחיה רעה והמקום עושה לו ניסים והוא בא ועומד לפני המשיח במדין ׳ והמשיח נפטר משם ואליהו עומד באותה שעה מוציא את ספר הישר שכל התורה הזאת אינה אלא שורה אחת מתוכו והארץ נפתחת מתחתיהן ושורפתן ונעשה להם שם זכר גדול והמקום אומ׳ פתחי לי אחותי רעייתי והמשיח בא לו למדין ונוטל לו כל בית ביזתה לקיים מה שנ׳ ישא את חיל דמשק עד שלא * * *[1] לקיים מה שנ׳ שם ירעה עגל וגו׳ שראשי נמלא טל אמר להם המקום חזרו לכם לירושלים הרי אתם דומין לישן הזה ואני מעורר אתכם ׳ הרי מלכי המזרח * * * ומקריבין בירושלים שבעת ימים והמקום משיב להם רוח ואומר לישראל חזרו לתרמוד כנגד מלכי המזרח * * * והמקום יוצא * * * מה שנ׳ ויצא ה׳ ונלחם בגוים הם * * * ולצידון ולתרמוד ולעכו לקיים מה שנ׳ ועפו בכתף פלישתים ימה וגו׳ * * * והן מתכנסות ובאות על פונה של עכו והן בונין כל סביבות עכו הפרוסות וכל הירדן וכל ישראל מדמין לחבוש הזה שבאפלה ׳ והמקום קורע את הרקיעים ומראה את ישראל כסא הכבוד לקיים מה שנ׳ דודי שלח ידו מן החור וישראל כיון שיראו את כסא הכבוד הן דומין לשיבולת הזו לקיים מה שנאמר ומעי המו עליו ׳ והם מתפללין לו והוא מקבלן לקיים מה שנ׳ פתחתי אני לדודי בפתח שיראה להם והם מתפלין ׳ והמקום מעמיד להם חמה כדרך שהעמיד ליהושע בן נון שנ׳ ולא היה ביום ההוא לפניו ואחריו זה המשיח ודודי חמק עבר נפשו יצאה בדברו שהוא מוציא קרח וכל עדתו בקשתיו ולא מצאתיהו הוי השכינה מסתלקת לשמים וכו׳ ענני. YM.Is. 89 has the whole passage (till ומשמעתם, l. 1131), having among other variations שמעון בן זומא in l. 1116. כדרך שהלגיונות עושין להם בית חכמה in l. 1113. וישראל מצירין להניח את אחיהם החכמים שבמדין איפשר ולהניח את אחיהם החכמים שבירושלים אי איפשר, l. 1116–17. שורה for שירה, l. 1120. See the

[1] Asterisks here, as elsewhere, indicate a *lacuna* in the MS.

פרקי משיח in Jellinek's *Beth Hammidrash*, III, 70; but there is no real parallel to this Messianic apocalypse.

L. 1141–51. ד״א...ענני. F. ד״א קראתיו... בשעה שהשכינה נסתלקה מישראל בימי ישעיה עשר פעמים · עד שלא נסתלקה השכינה מכרוב האחד לכרוב מכרוב השני למפתן כמו שנ׳ וירם כבוד ה׳ מעל כרוב על מפתן הבית וממפתן הבית. The rest is omitted, commencing again l. 1170. See *Pesikta K.*, 114 b, and ARN. XXXIV and parallels. YM.Ps. 328: מדרש · קראתיו ולא ענני בשעה שנסתלקה השכינה בימי ישעיה עשרה פעמים כיון שהעמיד מנשה את הצלם בהיכל נסתלקה השכינה מן הכרוב הא׳ לכרוב הב׳... כבוד ה׳ מעל הכרוב על מפתן הבית... למזבח כמ״ש ראיתי את ה׳ נצב על המזבח ומן המזבח לחומה כמ״ש ראיתי את ה׳ נצב על חומת אנך ומן החומה לגג שנא׳ טוב שבת על פנת גג... כמ״ש טוב שבת בארץ מדבר וגו׳... לשמים שנ׳ השמים... רוקח to this verse: ד״א בקשתיהו... ה״ה כי מי׳ מסעות שנסעה שכינה עד שעלתה למרום ואחר שעלתה קראתיו ולא ענני.

L. 1152–53. מצאוני... כבתובת. Perhaps we should read ללסומות. See *Jerushalmi Shabbath*, 8 b. The MS. Commentary to the *Machzor:* מצאנו לניונות סבבנו כנהרים עומד כהדסים בהרים · שנינו במדרש מצאונו השומרים כיון שנסתלקה השכינה באו כל המלכיות ושרפו בית המקדש. Cp. פתיחתא דאיכה רבתי, § 23 ד״א ויקרא ה׳... בשעה שבקש הק״בה, &c. &c.

L. 1153–60. ד״א... יתגבר. YM.Is. 95, from הגדת שה״ש reading עומדין (for עמהן) l. 1155: קול המון בהרים דמות עם רב זה הק״בה דמות עם רב ה׳ וכלי זעמו לחבל כל הארץ אח״כ יריע אף יצריח. See *Pesikta R.*, 160 b, and ER. XVIII, 15.

L. 1166. Read שלא instead of שלו. The whole passage (from l. 1161 to the end of l. 1168) is very corrupt. See GR. XLIII, 5. The קימחא דאבישונא to the *Machzor:* השבעתי דרוש דוד משרים סור מרוכסי קשרים · מכאן דרשו שישראל משביעים את האומות לעתיד לבא לדרוש את המקום... במדרש למה נאמר שככה השבעתנו מלמד שעתידים האומות לישבע למקום ולמשיח שלא לילך אחרי ע״ז · אמר ר׳ אלעזר הרי את למד מאברהם יום שני שהכה את המלכים אל עמק שוה שנשבעו לו כל האומות שלא לילך אחרי ע״ז · וכשם שנשבעו לו לאברהם כך

עתידים לישבע למקום ולמשיח לכך נאמר שכבה השבעתנו. In the MS. Commentary the passage occurs in a shortened form.

L. 1169–76. דודי . . . כבוד. F. ראשו * * * כשנתן את התורה ואדום כתם פז בשעה שהוא מביא היסורין לעולם לנקותם מעון קווצותיו תלתלים זה המזבח . . . האגדות, whilst l. 1176 is omitted. YS. 180 c the same Derasha. In the above-mentioned Appendix to F, however, we read to these verses: ראשו כתם פז זה ממה"מ שנראה לישראל ברוב דמינות · שנגלה עליהם על הים לעשות מלחמה עם פרעה נגלה כבחור מפני שבחור נאה למלחמה שנ׳ ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו ובמתן תורה כזקן שאין ד"ת נאים לצאת אלא מפי זקן שנ׳ ונגד זקניו כבוד · ואומר לבושיה כתלג חיור · קווצותיו תלתלים אילו קוציות של תורה שבהן העולם עומד · כיצד אם היה כותב אחד אם החליף ר״ש בדלי"ת נעקר מן העולם · ר׳ היה כותב כי לא תשתחוה לאל אחר החליף ד׳ בר״ש נעקר מן העולם · הא מצינו שכל העולם אינו אלא על קוצי אותיות · תלתלים שחורות כעורב במי אתה מוצא תלי תלים של תורה במי שמשכים ומשחיר כעורב · עיניו כיונים על אפיקי מים אילו חכמי ישראל שנ׳ והיה אם מעיני העדה לפי שאין לך בכל בריות נאים כעיני יונה · באפיקי מים אילו חכמים ותלמידים שיושבים על אפיקי של תורה ודנין את הדין לאמיתו · רוחצות בחלב דברים המסותרים מבני אדם מלבינים אותם כחלב · ד"א אילו ד"ת שהן ערבין כחלב ומתוקין כדבש · יושבות על מלאת אילו בתי מדרשות · לחייו כערוגת הבושם מגדלות מרקחים אילו הלוחות · שפתותיו שושנים אילו הלכות מצות שבזמן שישראל בם גרים (נזהרים?) מביאות אותן לחיי העו"הב · כיצד אשתו נדה או אחותו יושבת עמו בבית רצה משמש רצה אינו משמש · וכי אדם רואהו אותו הא אינו מתירא אלא ממי שנזר על הנדה · פירותיו טבולים רצה מפריש תרומה רצה אינו מפריש · וכי אדם רואהו הא אינו מתירא אלא ממי שצוה על התרומה · וכן לכל מצוה ומצוה · ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש זו עבודת כה"ג ביו"הכ · מעיו עשת שן זה החשן · מעולפת ספירים זה אפוד · שוקיו עמודי שש עמידתו על הרצפה · מיוסדים על אדני פז בשעת עמידתו בלשכת פרהדרין · מראהו כלבנון מלמד שהוא גדול מאחיו במראה בקומה בעושר בחכמה · חיכו ממתקים בשעת קריאתו בס"ת · וכולו מחמדים בשעת צאתו מבית קדשי הקדשים · זה דודי זה יהושע הכהן הגדול חה ריעי סיעתו כמו שנ׳ יהושע הכהן הגדול אתה ורעך. The רוקח to this verse: ד"א צח לכפר עלינו ואדום כנגד האומות. See *Mechilta*, 35 a; CH. V, 11, § 2; 12, § 3; 14, § 1; *Pesikta R.*, 35 a, b, and parallels. See also *Sifre*,

135 b; and GR. XCVIII, 10, with regard to חלב ותורה. See also Rashi to these verses, and Targum to verse 13.

L. 1177–84. אנה... ציון. F. אנה הלך דודך כמו שנ׳ ויבן מזבח תחת ההר שהיו ישראל סבורים שהר סיני קדושת עולם ולא היה אלא קדושת שעה · דודי ירד לננו ביום שירדה האש... ירד לננו ועוד הוא עתיד לירד שנ׳ כן ירד ה׳ צבאות לצבא על הר ציון וכו׳ מכאן אמרו בעלייה שירד הב״ה כשברא את העולם בה ירד על הר סיני ובה הוא עתיד לירד ולקיים מה שנ׳ כן ירד ה׳ צבאות וגו׳. YS. 180 c, אנה ... לשלמה (l. 1178–80). *Torath Kohanim*, 45 c, offers a partial parallel. Our *Midrash* must have been the source of Rashi in Gen. iv. 4, מלמד שירדה אש (cp. Berliner's edition of *Rashi*, 183 a, note 5), as well as of the ל״ט to that verse. See *Beth Hammidrash*, III, 24.

L. 1185–87. אני... מימיהם. F. אני... באהבה אני לחדי ודודי לי כבני אדם שלא טעמו טעם עבירה מימיהם. Perhaps our Derasha is meant as a protest against *Midrash Tillim*, c. 45, according to which the verse here speaks of בעלי תשובה. See also CH. VI, 2, § 1, לסלק את הצדיקים.

L. 1188–89. יפה... אמרנו. F. יפה... כתרצה משל משבח... קומתך כתרצה הסבי עינייך · שערך, &c. See above, l. 1018.

L. 1190–94. שינייך... טוב. F. שינייך... קדושים · עור הרחלים לאוהל נתנם · צמר הרחלים ליריעות ולתכלת · קרנים לשופרות לנבל · שוקיו לחלילים · והרשעים נמשלו לכלבים שאין הנאה מהן שנ׳ כולן כלבים אלמים מה הכלב הזה אינו אוהב אדם וצמרו אינו שוה כלום לכך נמשלו לכלבים שאין בידם לא מצוה ולא מעשה טוב. YM. Is. 216, the whole passage from הגדת שה״ש, reading in l. 1191 ישראל כולם קד׳ עור הרחלים לאהל מועד הצמר לסגנונים והקרנים לשופרות. Rashi to this verse gives the same Derasha. Cp. *Mishnah Kinnim*, III, 6.

L. 1195–97. ששים... מספר. See Rashi to this verse, who has the same Derasha, and more complete.

L. 1198–1208. אחת... ויהללוה. F. אחת היא יונתי תמתי כששלח משה את המרגלים א״ל משה אל תכנסו כגנבים אלא התחזקתם ולקחתם מפרי הארץ התחילו הכנענים אומרים לא באו אילו אלא לקוץ את האילנות ולרגל ולשרוף את הערים · יצאו השלוחים אחריהם ונתכנסו האמורים עליהם · והיו אחימן ששי ותלמי רודפין אחריהם עד הגיען למישור שמלחמת

שביהודה · וכלב היה לו מאחורי הגדר · כשראה שהגיעו המרגלים עמד וצווח צווחה אחת ונפלו לפניו ונופח על פניהם · למה באתם בשביל חמשה רמונים ואשכול אחד · אמרו לו לא באנו אלא שאמרתם הערים אנו שורפין · כשבאו לפני משה הוציאו דבת הארץ רעה ואמרו שם ראינו את הנפילים אמר להם כלב סר צילם ושמעו קולכם ישראל שנים עשר מיל לכך נאמר ראוה וכו׳. The passage is defective and may be partly corrected by the parallel in תד״בא, c. 29 (cp. YS. I, 123 a).

L. 1209–10. מי... משיח. F. גלות המשיח. YS. 180 d, § 991, reading גאולת המשיח. See above, l. 1090.

L. 1211–13. ד״א... לעולם. F. ד״א יפה כלבנה ברה כחמה מה גלגל חמה ולבנה שהן באין בפרהסיא כך כשתיגלה מלכות משיח היא באה לעולם בפרהסיא. YS. *ibid.*

L. 1213. F. כשהקב״ה מביא. YS. *ibid.*

L. 1215–19. ד״א... הצדיקים. F. ד״א... חמה מה השחר החמה והלבנה לא דומה מאורו של זה לזה כך אין הצדיקים שוין לע״ל אלא כל אדם מתקבל לפי מעשיו ומה החמה והלבנה... כך הקב״ה עתיד לברר את הצדיקים. YS. 180 d, 181 a, partly. The ל״ט to this verse gives the 2nd and 4th ד״א; whilst רוקח has ד״א מי זאת הנשקפה כשיראו האומות הצדיקים שבג״ע כתות יש דומה לשחר ויש דומה ללבנה וכו׳. See LR. XXX, 2, and parallels.

L. 1220–22. אל... סלה. F. אל... זה יעקב ובניו שנכרתו ברית לשבטים כדרך שנכרתה ברית לאבות כמו שנ׳ שבועות מטות. YS. 181 a partly. See *Torath Kohanim*, 112 c, and the Commentary of the ראב״ד to the passage.

L. 1222–27. ד״א... מצות. F. ד״א... אלו ישראל... שנמשלו לאגוז · מה אגוז הזה אם הקשתו כולו מפעפע · כך ישראל משנתקדשו נוחין כולן · א״ר יוסי בר יהודה מי שלא ראה אגוז מימיו ואינו יודע מהו סבור שמא כלום הוא או עצים · פעפעו הרי הוא מוצא אותו אגודות של אוכלין כך * * * כך מכירין אותם אומ׳ בעוונותיהם אנו לוקין בדקו אותן משנתקדשו לפני הר סיני נוחים... מצאו אותן אגודות אגודות של מצות. YS. *ibid.* נוחים... א״ר יוסי בר יהודה... מגורות של אוכלים... בדקו הם מוצאים אותם מגורות מגורות של מצוה. Cp. CH. VI, § 11 (ר׳ עזריה אמר וכו׳), and the פירוש מהרז״ו. See *Aruch*, s. v. פע 2.

L. 1228–33. לא... לשון. F. לא... שמתני זה יעקב... א״ר בן

בבא ... שהראה לו המקום ... זו מלכות בבל ... העדרים * * *. MS. Commentary to the *Machzor*: וכן הוא במדרש שה"ש לא ידעתי נפשי שמתני זה יעקב שהלך לחרן אמר יהושע מנין שהראה לו הק"בה ד' מלכיות ... שהיא מכתבת מרוניא על כל לשון וגללו האבן על פי הבאר שבטלים מתלמוד תורה. Cp. GR. LXX, 8.

L. 1234. F. כשנאלם המקום reading עַמִּי. Cp. CH. VI, 12; ER. XV, 12.

L. 1236. Read ד"א לא ידעתי וגו' urging also the word מרכבות.

L. 1237. F. שנתברכו ישראל למלאכת המשכן, which must of course be corrected into שנתנדבו. Cp. ER. XLVIII, 6.

L. 1238. F. ד"א אף לע"ל שנ' אהבם נדבה. The ל"ט to this verse: אברהם נקרא נדיב ... לכך נקראו כאן עמי נדיב ואמ' ארפא משובתם אוהבם נדבה וגו'. The order of these Derashoth in F. is: ישראל שהיו במצרים ... ד"א ישראל בימי דבורה ... ד"א זה יעקב ... מלאכת המשכן ... לעתיד לבא.

L. 1239–40. שובי ... תורה. F. שובי ... להשלים למקום והמקום נותן. See CH. VII, 1, § 1.

L. 1240–48. ר"א ... במחנים. F. ר' אליעזר אומר שובי שובי השולמית שעתידין המתים להחיות ולעמוד זה אחר זה כדרך שהלכו דורות דורות · ר' אלעזר אומ' כולן באים כאחד מלך על כסאו נשיא ודורו · ממחולת המחנים זה דורו של אלישע שהיה ממחולה · ודורו של דוד שהיה ממחנים שנ' ודוד בא מחנימה · א"ר יהודה יכול שמא מנהיגם בעו"הב כרשעים אמ' לאו אלא שהן עתידין לעמוד מחנות מחנות מחולות ומשיבן למקומן · דור הולך ודור בא זה דורו של אליהו ושל אלישע שמתו ברעב ודורו של אבשלום שנהרג במחנים. Some partial parallels may be found in ER. XL, 3 (cf. parallels). See also Jellinek's *Beth Hammidrash*, III, 16, 72; VI, 115.

L. 1249–53. מה ... בשנה. F. מה יפו פעמיך בנעלים אילו הרגלים שנקראו פעמים ואשורים כמו שנ' תמוך ... אימתי היו רגליהם ישראל נאות כשעולין לירושלים בזמני המועדות כמו שנ' שלש ... וכתיב שלוש רגלים וגו'. Cp. CH. VII, 2, § 1.

L. 1253–56. ד"א ... עם וגו'. F. ד"א מה ... כשאדם רואה מנעל ברגליו של חבירו ואומ' להם לא הכבוד נאה אלא לכם וכו'.

L. 1256–58. ד"א ... הדיוט. F. ר"א מה יפו פעמיך בנעלים הק"בה אומר לישראל בת נדיב בת גדול · מעשה ידי אמן · מעשה ידי אומן אינו

דומה למעשה הדיוט. Cp. CH. *ibid.* § 3; *Sukkah*, 49 a. See also above, l. 547.

L. 1259–60. שרך . . . בשושנים. F. שרך . . . נכסים מימיו במנך עדימת חיטין כדרך שמסלקין את החטים מתוך הדומן כך סילת אתכם · רבן גמליאל היה אומר במנך ערמת החטים סוגה בשושנים הצדיקים שבכם הם החיטים והחוטאין שבכם נאים כשושנים. See *Sukkah*, *ibid.* See also CH. VII, 3, § 3, and parallels.

L. 1261–64. צוארך . . . בדמשק. F. צוארך כמגדל השן · זו הייתה סנהדרין עינייך בריכות בחשבון אלו הן החכמים שהן מתכנסין לעצה ואין אדם יודע מה שהן יועצין והדבר נודע לרבים אפך כמגדל הלבנון . . . הלבנון שהיה ע׳ אדם בראשו בתוכו ומונה כמה שערים בדמשק. Cp. Rashi to this verse: צוארך . . . ולשכת המית . . . כמגדל הלבנון . . . ראיתי במדרש זה בית יער הלבנון שעשה שלמה שהעומד עליו צופה ומונה כמה בתים יש בדמשק. Cp. NR. XIV, 4.

L. 1265. F. עתידין להיות לבושין. See CH. VII, 6, § 1.

L. 1266–71. ד״א . . . נבו. F. ד״א . . . כדרך שעלה אליהו אל הר הכרמל וגזר על המקום וקיים כך הק״בה · כך הדלים והעניים שבישראל . . . גוזר והמקום מקיים · מלך אסור . . . יעקב אבינו שנ׳ ויצג . . . זה היה משה שנטל שלו ע״י המים שנ׳ להקדישני במים. Cp. CH. *ibid.*, and parallels; *Tanchuma*, B. תצוה, § 2. See also YS. I, 243 c in the name of the *Yelamdenu*. Some Derasha is missing here about Abraham, which may be supplied by the said parallels.

L. 1272–83. וחכך . . . בנימין. F. וחיכך כיין הטוב זה היה שאול שהיה מחכה ליונתן ואמ׳ לו בן נעות המרדות · דובב שפתי ישנים שהיה ישן והחנות נתונה מראשותיו · ד״א שפתי דובב ישנים אבא תותם איש גזר היה אומר אילו היו קין והבל שהיו תחלת העולם והיה קין בעל דבב להבל · א״ל קין כך העולם נוהג במי שהמקום אוהב לו הוא נותן · ברא אדם אבינו והשליטו על כל בריותיו שהוא היה תחילה ונתן לו ספק · אבל מכאן ואילך אינו נותן אלא למי שהוא · מתוך כך נפלה קטטה ביניהם · נתנו הבל תחתיו · א״ל המקום אל תחמול על הרשע וחס עליו הבל · א״ל המקום חסת׳ עליו הוא יהרגך · לכך נא׳ ויקם קין שהיה למטה ובאותו מקום שנשפך בו דמו של הבל לא עלו בו צמחים מעולם לכך נא׳ דובב שפתי ישנים ראה כמה גדול כח חיבת של קין והבל ונביע של בנימין. See GR. XXII, 8, 9; CH. VIII, 1. In l. 1281 read שנובע for

שנובך. Perhaps we should read מה בין קין והבל לחיבת אחיו של בנימן. Perhaps the Derasha with regard to שאול has some connexion with the ד"א given by Rashi to 1 Sam. xx. 30.

L. 1284–86. תחמודות . . . אני. F. אני . . . תשוקתך כך כשתהיו חוטאין אתם שבים ועלי תשוקתכם שתהיו חוזרין ונחמדין לי ואין תשוקה אלא תחמודות. See CH. VII, 11.

L. 1286–90. הזהב . . . הרי. F. שכך נא' ויעל שישך מלך מצרים ויקח את כל מגיני הזהב וחלא זבוב היה שמו אלא שישק שהיה עומד ואומר מתי ימות שלמה מיד ויקח אוצרות בית ה' בית ה' וגו'. Rashi to 1 Kings xix. 25: מצינו במדרש ש"הש הוא פרעה נכה ונקרא שישק על שהיה שוקק ומתאוה כל ימיו לכסא השן שהיה לשלמה חתנו ועכשיו עלה ולקחו.

L. 1291–96. המלחמה . . . לכה. F. לכה . . . בכפרים אימר הרי משיח * * * גאולה באה והן מתכנסין ובאין כיתות כיתות כת ראשונה זקנים שאינם יכולים להלך שנייה נשים וטף עליהם הכתוב אומר נשכימה . . . . אם פרחה הגפן . . . שם אתן את דודי לך אילו בעלי מלחמה ·

L. 1297–1303. ישנים . . . הדודאים. F. הדודאים נתנו ריח אילו בני אדם של מעשה ושל צדקה שכשם שהדודאין נותנין ריח אילו בני אדם של מעשה ושל צדקה נותנין כבוד בעולם · ועל פתחינו כל מגדים א"ר יוסי הוי אליהו בא ואומר להם לישראל אני הוא אליהו והם אומרים לו אלו אם אתה אליהו החיה לנו את המתים ולא מתים שאין אנו מכירין אלא מתים שאנו מכירין · ועוד א"ר יוסי אם יבא אליהו בימי אני אומר לו פרש לי פרשת נדרים ששנית לי אתה חדשים גם ישנים צפנתי לך. Probably we have to supply after מגדים, l. 1299, the rest of the verse, especially צפנתי לך, which means the buried ones, whilst פתחינו is probably an allusion to פתח נדרים.

L. 1304–1305. משה . . . מי. See Exod. ER. I, 22, ורבנן אמרי כל הפסוק הזה ע"ש רו"הק נאמר. Cp. also the Targum to this verse: ותהי ינקין עמך מעמי אוריתא. Cp. CH. VIII, 2, בית אמי זה סיני, and above, l. 351.

L. 1307. Read ברביעי מראה.

L. 1309. F. בשביעי מראה להם מיתים שהן עתידין להחיות. YS. 182 a, the whole passage. Cp. also the פרקי משיח (Jellinek's *Beth Hammidrash*, III, 72).

L. 1310–19. מי . . . יולדה. F. מי . . . משל לאדם שנושא אשה וא״ל שאני על גבך כך כנ״י אמרה לו להק״בה ישאני על אברתו · תחת התפוח עוררתיך ר׳ חנניה אומ׳ באותה שעה צוה משה את הענן למעת לישראל · והיה הענן מתקרב לצד ישראל והיו טוענין עליו . . . וכלותיהם וכל בהמתם ואף סוסים ופרדים וקרונות והיה מקיף הענן את ארץ מצרים . . . לכך נאמר שמה חבלתך אמך ושמה חבלה ילדתך שהארץ היתה מחבלת כיולדה. YS. 181 d (§ 993), shortened.

L. 1320–23. שימני . . . מום. F. שימני . . . בשעה שאמר ויקרא אליו מלאך ה׳ מן השמים · כחותם על זרועיך כדרך שהתפילין הללו נתונות על זרועתיו של אדם ואין בהם מום כך לא היה ביצחק אבינו מום · ד״א שימני בחול שנתת על הים שנ׳ אשר שמתי חק (חול) גבול לים כחותם על זרועך כדרך שגילית׳ זרועך על הים וטימטמא (וחתמת?) את כל מעשה בראשית שנ׳ חשף את זרוע קדשו לעיני כל העמים וגו׳. More correct are the readings in YS. *ibid.* שימני כחותם . . . עזה כמות אהבה שאהב הקב״ה יעקב דכתיב ואוהב את יעקב. See GR. LVI, 7, with regard to יצחק. Cp. also CH. VIII, 6, 2, with regard to תפילין. See also זוהר פ׳מצורע 54 b (ed. Kritoschin).

L. 1323–27. עזה . . . זעמי. F. כי עזה . . . עזה היתה אהבה שאהב הק״בה את ישראל . . . עשר מכות הביא הק״בה עליהם . . . ונשאו בדרך מצרים ר׳ נתן אומר במטה הניף יד על אשורים שנ׳ הוי אשור שבט אפי. YM. Is. 80, the whole passage from הגדת שה״ש.

L. 1327–32. קשה . . . בקשת. F. קשה כשאול . . . לה׳ אלהי הצבאות . . . צרכיך בקש תלך שוב לדרכך מדברה דמשק וכן הוא אומר לחזקיה אך כי שלום ואמת יהיה בימי א״ל הקב״ה חזקיהו צורכך בקשת נחמו נחמו יאמר ה׳ אלהיכם ואין אתם צריכין תפילתו של חזקיהו. See CH. I, 6, § 1, with regard to אליהו. Cp. also PR. 42 b, 151 a, and YS. II, 43 a.

L. 1333–39. רשפיה . . . שלהבת יה. F. רשפיה . . . כסא הכבוד שנ׳ והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה ר׳ חנניה בן אחי ר׳ יהושע אומ׳ יש נהרות . . . וכשנתנה רשות לגבריאל להחריב את כל את כל הארץ נתנה רשות ללויתן לחבל וכו׳ הנהרות. YM. Is. 79, the whole passage from הגדת ש״הש. YS. 181 d, from רשפיה to לאש. Meaning not clear to me.

L. 1341. F. מתגדלת על גבי האשים. Perhaps we ought to read מתגדלת ע״ג המים. See ER. XII, 4, and CH. III, 11, § 1.

L. 1342–43. ד"א . . . התורה. F. עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה את התורה. See *Sobah*, 21 a.

L. 1343–45. ד"א . . . יפול. F. ד"א . . . אילו בני אדם שהן בוטחין בעושרן, &c. Cp. *Midrash Mishle*, VII, 31.

L. 1345–48. אם . . . המפורש. F. אם יתן איש . . . אם היה נותן . . . אדם את כל הון ביתו באהבה שאהבתי אתכם אי אפשר כדי אלא יביאו עליהם מלאכי השרת את השטן · ד"א אם יתן איש את כל הון ביתו וגו' אי אפשר לבטל חחזקה שעשה אברהם שנ' בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה' ושם עתידין כהנים מבני בניו של אברהם להיות עומדין ונושאין כפיהן על ישראל ומברכין אותם בשם המפורש בירושלים. The first Derasha here, which is defective, seems to be a corrupt extract from the Derasha to our verse given in *Midrash Tillim*, XV, § 24. Cp. CH. VIII, 8, § 1, and *Midrash Ruth* at the beginning. Cp. also Targum. In the last ד"א he urges the word ביתו.

L. 1349–55. אחות . . . אחיקם. F. אחות . . . סדום ובנותיה תשובנה וגו' ושדים אין לה שאינה נותנת צדקה לעניים ולא פרנסה לאב יונים מה נעשה לאחותינו ביום שידובר בה לפורענות זה דורו של גדליהו בן אחיקם. All the rest is omitted. See CH. VIII, 9, § 2.

L. 1356–59. אם . . . ענוה. F. אם . . . משל לאחד שאמר לו חבירו על מה ימחול לך המקום על ע"ז שיש בידך או על גילוי עריות שבידך · הרי זבולון ואלעזר בן גני איש בן ברק אומר לה"ד לאחד שהיה אומר עליו איש פלוני חכם אבל ענוה אין בידו איש פלוני עניו אבל חכמה אין בידו אמר הק"בה אני נותן לו חכמה וענוה. Meaning obscure. Cp. GR. XXIX, 2: ואם דלת היא ואם דל הוא במצות ומ"עם.

L. 1360–63. אני חומה ושדי כמגדלות . . . שלום. F. אני . . . אבל אני חכמים יש בי צדיקים. This is the answer to the accusation in the preceding verse. The last three verses (l. 1349–63) seem to form one Derasha. Cp. CH. VIII, 9, § 2, and the פירוש מהר"זו to that passage.

L. 1364–68. כרם . . . בפריו וגו'. F. כרם היה לשלמה בבעל המון כרם זו כנסת ישראל שנקרא כרם שנ' כי כרם ה' צבאות בית יש' וגו' בבעל המון שבאו עליה גוים המונים שנ' הוי עמים גוים רבים כהמון מים יהמיון נתן את הכרם לנוטרים אלו עשרת השבטים שהגלה סנחריב ללחלח וחבור ·

כרמי שלי לפני האלף לך שלמה · לא לך נתונים אלא למלך מלכי המלכים הקב"ה שהשלום שלו · ומאתים לנוטרים את פריו זה יהודה ובנימין שהגלה נבוכנאצר מלך בבל והחריב את ירושלים. YM. Is. 105, the whole passage from הגדת שה"ש agreeing on the whole with the printed text, but adding: איש בפריו אלף כסף זה היה ירבעם בן נבט שאמרו לו ישראל מלוך עלינו אמר להם עני אנכי אמרו לו הרי כסף וזהב שנ' ברעתם ישמחו מלך. The ל"ט to this verse: אלף כסף זה נבוכנאצר שהביא למלכותו ס"א זה אחיה השילוני שהביא בפריו של ירבעם אלף כסף . . . אלף צדיקים. See Rashi to this verse: במדרש שה"ש מצאתי מקצת סמך על נוטרים הללו שהן המלכיות. See CH. VIII, 9, § 1, and Targum to this verse.

L. 1369–73. היושבת בגנים זו כנ"י שהיא . F. היושבת . . . השמיעוני. דומה לגינה קטנה בין גינות אחרות כך ישראל יושבין בין האומות אע"פי שאין הק"בה מוסר גינתו ביד לאבד אחרים · חבירים מקשיבים לקולך השמיעיני אלו החכמים ותלמידיהם שהן מוצאין מקרא בפני עצמן ומשנה בפני עצמן · ומדרש בפני עצמן · הלכות בפני עצמן · אגדות בפני עצמן לפיכך אמר להם הק"בה חבירים מקשיבים לקולך השמיעיני. See CH. VIII, 11, § 1; 12, § 1. MH. IV: היושבת בגנים זו כנ"י שהיא דומה לגנה קטנה בין גנות גדולות לפיכך אמ' (אין ?) הק"בה מוסר את גנתו ביד אחרים · חברים מקשיבים לקולך השמיעיני אלו חכמים ותלמידיהם שהן מושכין מקרא בפני עצמו מדרש בפני עצמו הלכות ואגדות בפני עצמן · אמר הקבה לישראל בני כל דבר טומאה וטהרה שאתם אומרים לפני קולכם ערב עלי לכך נאמר חברים מקשיבים לקולך השמיעיני.

L. 1374–85. ברח . . . ושעת . F. ד"א ומאתים לנוטרים את פריו אימתי יום שעמדו עליו עמון ומואב ונתן להם מאתים דינרי' ואמר להם שמרו לי מקומכם שלא למרות עלי · לפיכך נהגו המלכים שכיון שהרג אחד מהם את חבירו ובא וישב על כסאו מיד היה נותן דינעמם · ברח דודי ברח כבוד ישראל · אימתי יום ששכר בלק את בלעם לקלל את ישראל וכן הוא אומר ארם מקדם ופלשתים מאחור זה עמלק · ויאכלו את ישראל בכל פה אלו החמסנים והגזלנים · א"ר הגדול באותה שעה שלח עמלק ולקח את כל אלופי עשו ונתן להם אלף אלפים דינרים לכל אחד ואחד מאות; החיילים שהיו מאלופי עשו · לפ' היה יושב ודורש את כל התורה למפרע · ד"א ברח דודי ברח כבוד מישראל אימתי ביום שאמר בלעם לבלק בנה לי בזה

שבעה מזבחות אמ׳ כשם שבנה שלמה בטהרה והעלה בטהרה כך אני אבנה בטהרה ואעלה בטהרה כדי שתהא תפילתי נשמעת. YM. Is. 74: בהגדת שה״ש ברח דודי וגו׳ ברח כבוד מישר׳ ר׳ חנניה היה אומ׳ ברח דודי ברח כבוד מישראל · אימתי יום ששכר בלק את בלעם לקלל את ישראל שנ׳ ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה ארם מקדם זה בלעם · ופלשתים מאחור זה עמלק ויאכלו את ישר׳ בכל פה אלו הגזלנין והחמסנין · אמר רבינו הגדול באותה שעה שלח עמלק ולקח את כל אלופי עשו ונתן להם דינר לכל אחד ואחד מאותן החיילים שהיו מאלופי עשו לפיכך היה יושב ודורש את כל הברכה למפרע. The meaning is obscure. Perhaps we have here a satire upon certain of the Roman emperors who maintained themselves on the throne by bribing the legions.

L. 1385–89. ד״א . . . בלימודיי. F. ד״א ברח דודי אימתי ביום שכרתו ברית ארח ארחמך · והעלו שני טלאים אחד לצפון המזבח לשם ארחמו ואחד לדרום המזבח לשם אנשי ירושלים. The Derasha of בימי אחז (l. 1387–88) is omitted.

L. 1390–96. ד״א . . . האילים. F. ד״א ברח דודי אימתי בימי מנחם והלל שנפלה מחלוקת ביניהם ויצא מנחם הוא ושמנה מאות תלמידים עמו מלובשים בסתרקי זהב · ובא בן מטרון ובעט ביהודה אחיו של מנחם והרגו ועלה אלעזר והתלמידים עמו והכה את אלחנן ומתכו מנות מנות · מיד שלח ארחימו והושיב קסתרא בירושלים והיו מטמאין כל האנשים והנשים שבתוכה ועלה אלעזר והתלמידים עמו והביאו את אנשי קסתרא · מיד נפלה קטטה ומחלוקת בירושלים על אותה שעה הוא אומר ברח דודי וגו׳. With regard to Menachem, see *Jerushalmi Chagigah*, 77 d; *Babli ibid.* 16 b; ARN. 24 a. Perhaps we have here some reminiscence alluding to the events recorded by Josephus, *Bell. Jud.* II, c. 17. If we could assume that Ananias (=חנן or אלחנן) was in some way mixed up with the execution of the zealot Judas we might correct our passage in the following way: ד״א ברח דודי . . . ובא חנן בן מטרון ובעט בו ביהודה אביו של מנחם ועלה מנחם והרגו (לחנן) ועלה אלעזר וחתכו מניות מניות מבשרו (של מנחם) אותה שעה שלחו, &c. &c. ארחמו is perhaps a corruption from אנטניא or אנשי רומי.

ADDENDA.

The following passages from the Scriptures, wrongly quoted in the *Agadath Shir Hashirim*, are here corrected according to the Masoretic text.

L. 95. שנ׳ עם ה׳ אלה Ezek. xxxvi. 20.—L. 98–99. לבבתני אחותי כלה Song of Sol. iv. 9.—L. 103. שנ׳ כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל Is. v. 7.—L. 107. שנ׳ משרתי אלהינו *ibid.* lxi. 6.—L. 110. שנ׳ ואגדתו על ארץ יסדה Amos ix. 6.—L. 119. שנ׳ אפרים עגלה מלמדה Hos. x. 11.—L. 144. שנ׳ עיר ה׳ ציון קדוש ישראל Is. lx. 14.—L. 144. שנ׳ הנני בורא את ירושלים גילה ועמה משוש *ibid.* lxv. 18.—L. 175. כה אמר רם ונשא *ibid.* lvii. 16.—L. 181. כי אל קנא ה׳ אלהיך Deut. vi. 15.—L. 188. ואלו עיר וקדיש Dan. iv. 10.—L. 189. כה אמר ה׳ מלך ישראל Is. xliv. 6.—L. 189–90. The words from אם to מסתתר have to be cancelled; see Is. xlv. 15.—L. 191. גואלם חזק Jer. l. 34.—L. 257–58. רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך Prov. iii. 8.—L. 269. וירח את ריח &c. Gen. xxvii. 57.—L. 281. והנה יוצר גובי &c. Amos iii. 1.—L. 335. ותהלתו מלאה הארץ Hab. iii. 3.—L. 357–58. ויהי כאשר זקן שמואל וישם את בניו שפטים לישראל וגו׳ ולא הלכו בניו בדרכיו 1 Sam. viii. 1, 3.—L. 404. ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה Exod. xvi. 35.—L. 415. וימרו על הים בים סוף ויושיעם למען שמו להודיע &c. Ps. cvi. 7, 8.—L. 440. אלכה נא ואשובה אל אחי Exod. iv. 18.—L. 504. Read משפט for ומשפט Jer. ix. 22.—L. 603. ויהי לו הנער לכהן Jud. xvii. 12.—L. 607. גאון שבעת לחם ושלות השקט היה &c. Ezek. xvi. 49.—L. 615. ראמות לאויל חכמות Prov. xxiv. 7.—L. 635. את השמים &c. Deut. xxviii. 12.—L. 721. ואכרתה להם ברית עולם &c. Is. lv. 3.—L. 736. The word את is not in Is. xxxix. 6.—L. 748. יהי אחריתו להכרית Ps. cix. 13.—L. 749. קללה כמדו *ibid.* cix. 18.—L. 763. ועבדת הצדקה &c. Is. xxxii. 17.—L. 873–74. העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי Is. xli. 25.—L. 891. ויזעק שמואל אל ה׳ בעד ישראל ויענהו ה׳ 1 Sam. vii. 9.—L. 897. וילבש צדקה כשרין Is. lix. 17.—L. 972. ויבן את תדמר במדבר 2 Chron. viii. 4.—L. 981. העמודים וחשוקיהם כסף Exod. xxvii. 10.—L. 1011. וכבוד ה׳ על הבית 2 Chron. vii. 3.—L. 1026. וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת

אשר על ארן העדת מבין &c. Num. vii. 89.—L. 1073. ואת דמי ירושלם ידיח מקרבה Is. iv. 4.—L. 1096. ויאת העירותי מצפון Is. xli. 17.—L. 1145–49 have to be corrected according to the readings given from YM. Ps. to these lines.—L. 1158. קול המון בהרים דמות עם רב Is. xiii. 4.—L. 1183. על הר ציון ועל גבעתה Is. xxxi. 4.—L. 1271. עלה אל הר העברים הזה הר נבו Deut. xxxii. 49.—L. 1287. עלה שישק מלך מצרים ויקח את כל מגיני הזהב 1 Kings xiv. 25.—L. 1289–90. ויקח את אוצרות בית ה׳ ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגיני הזהב *ibid.* xiv. 26.—L. 1327. ומטה הוא בידם זעמי Is. x. 5.—L. 1346. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה Song of Songs viii. 8.

L. 1–5. MS. Cambridge Add. 504. ר׳ יהודה בר שלמה הבבלי כן יזכה לראות בבנין ביה״מק יסד אור ישע מאושרים בג׳ ג׳ חרוזים על שמצא במדרש ש״הש קדושתו של הק׳ משולשת שירותיו משולשן שיר אחד השירים שנים הרי ג׳. MS. Or. 1481 (British Museum), 4 b: פכיף קולהם ז״ל כל הקורא פסוק משה״ש שלא בעתו מביא מבול לעולם ואיזה הוא שעתו זה חג הסוכות שנ׳ באספך מגרנך ומיקבך.

L. 10. Read במכות for במרכבות.

L. 195–201. ...עשר שירות we have to add to the authorities alluding to the שירת ישעיה the ל״ט whose commentary to שה״ש commences with the passage: שה״ש למה נאמר בלשון רבים לפי שהוא מכליל בו שירים הרבה הראשונים והאחרונים שהרי בשירת הים כתיב שבחו של הק״בה בענין מי כמוך באלים ה׳ וכן אתה מוצא בשירת דבורה וברק שנ׳ אנכי לה׳ אשירה ובשירת ישעיה הנביא אתה מוצא שבחו של הק״בה ושבחו של ישראל שנ׳ הנך יפה דודי אף נעים. In the commentary to ש״הש, attributed to R. Saadyah (in the ג׳ פירושים), we read: אבל האמת כי דודי הק״בה שנ׳ אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו ופירש אותו ישעיה הנביא ואמר כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל. With regard to the authorship of this commentary, I will only notice here that it seemed to me identical with the Arabic commentary contained in MS. Or. 1302 (in the British Museum) which is attributed to R. Saadyah. This is the impression made upon me by the numerous Hebrew quotations to be found in it. But the matter could only be decided by Arabic scholars, who may take my opinion for what it is worth. In the פיוט beg. ש״הש אמריה צפה (cp. Zunz's *Lg. d. Syn. Poesie*, p. 668),

I find also among the scriptural verses cited in it the verse from Is. v. 1, אשירה נא &c.

L. 351–52. The following extract from the ל״ט to ש״הש will be found interesting: ד״א שמן תורק שמך . . . כך יצא שם הצדיקים במקום. שנשחטו על קדושת השם כגון רשב״ג נשיא ישראל ור׳ ישמעאל בן אלישע כה״ג בן כה״ג שבא הקוסטנוס בימי מלכות הרשעה ומצאם יושבין בעזרה נושאין ונותנין בהלכות הפסח נטלם והביאם לפני המלך · בא להרוג את רש״בג . . . וכן חוצפית התורגמן שהיה ר״ע קורא אותו יפיפית מבני אדם הוצק חן בשפתותיך שהיה יודע בע׳ לשונות ותפשוה והרגוהו · וכן יהודה הנחתום שלא הלך לעולם ד׳ אמות בלי תורה · ולמה נקרא שמו יהודה הנחתום שהיה מוצא ד״ת עריבים כלחם חמודות ומצאוהו בורח והרגוהו וכן ר׳ יהודה בן בבא . . . וכן בן עזאי חתנו של ר״ע שמתוך חיבתו בתורה הניח את אשתו מצאוהו בבית המדרש והרגוהו. וכן ר״ע היו עושין קולמסין של קנים ונותנין בין צפרניו לתוך כ׳ שנה הוציאוהו מבית האסורין והרגוהו . . . וכן ר׳ חנינה בן תרדיון . . . וכן ר׳ טרפון שהיה חרד במצות פעם אחת היה רעב בא״י וקידש ג׳ מאות נשים כדי להאכילן בתרומה ומצאוהו בעזרה ועיוורוהו וכן ר׳ ישבב שהיה משארית החסידים ונתפש על מטתו והרגוהו. It seems, however, that these passages formed a part of another Midrash to Song of Songs. Thus we read in the יחוסי תנאים ואמוראים II, 80 a: ובמדרש שה״ש שמתחיל וישב שלמה בתחילתו על דרש עלמות אהבוך מפורש מעשה ר׳ חנינא בן תרדיון כמו בגמרא דידן ומסקנא אותו היום שנשרף אותו הקדש כשמת קיסר אמרו עליו על ר״ח בן תרדיון שהיה יושב על כסאו ג׳ חדשים והן רואין לו ושמחין כסבורין שהוא המלך והמלך נידון תחתיו באש ששה חדשים סבורין שהוא ר״ח בן תרדיון וכשבא הדבר אצל החכמים אמרו צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו. P. 95 b: ומפורש במדרש שה״ש שלישי ר׳ חצפית המתורגמן כשהיה ר״ע רואהו היה קורא עליו יפיפית מבני אדם הוצק חן בשפתותיך שהיה יודע בע׳ לשונות ובקי בהן ותפסוהו עם תלמידיו והרגו כולן עמו. III, 179 b: ובן עזאי שנתבתי למעלה שאף הוא נהרג כמפורש במדרש ש״הש. Cp. *Midrash Tillim* IX and סדר הדורות s. v. ר״ח בן תרדיון and שמעון בן עזאי. See also היכלות (ed. Wertheimer, c. VIII). Whether this מדרש ש״הש is identical with our Chasitha (the copy of our author having begun with the Derasha of R. Isaac in I, 1, § 10) or formed a *third* Midrash, I have not at present the means of deciding. The quoted passages

may have once formed a part of Chasitha I, 2, § 3, where he speaks of the דורו של שמד, but the mystical tone does not quite fit into the context of this Midrash in our editions.

L. 392–97. See ל"ט to Num. xix. 1: . . . בחודש השלישי לצאת בתחילה היו מונין ישראל ליצירה חזרו למנות ליציאת מצרים חזרו למנות לבנין הבית לא זכו למנות לבנינו מונין לחורבנו . . . ולא עוד אלא שאנו מונין למלכות יונים. The fact that R. Tobaya speaks of יצירה shows that he used here our Midrash, and that he read לשטרות (=מלכות יונים).

L. 481–93. See ברייתא דשמואל הקטן, chap. V: בשנת ארבעה אלפים וחמש מאות ושלשים ושש שנה שוו חמה ולבנה ושמיטות ותקופות.

L. 1220–22. YM. MP. 105 b; the whole passage reading אל . . . ושבטין שנשבעת להם ברית בדרך שכרת לאבות . . . אומר סלה.

POSTSCRIPT.

The first and only modern scholar who ever noticed our *Agadath Shir Hashirim* is Zunz, in his *Gottesdienstliche Vorträge* (p. 277, n. 1, 2nd ed.). But he only knew it, as it seems, through a reference in De Rossi's Catalogue, and therefore attributed to it little importance. In the foregoing Corrections and Notes, however, it will be found that the following authorities have been quoted in connexion with our *Agadath Shir Hashirim*—R. Solomon b. Judah the Paitan, and his commentators R. Joseph Cara and R. Shemaya [1]; R. Tobyah b. Eliezer; R. Meir b. Isaac; R. Solomon b. Isaac (*Rashi*); R. Judah Barzilai of Barcelona; R. Simon Cara, the compiler of *Yalkut Shimoni*; R. Hillel Kayavani; R. Moses Tako; the anonymous author of יחוסי תנאים ואמוראים [2]; R. Eleazar of Worms; R. Moses b. Nachman (*Ramban*); R. Asriel the Cabbalist; R. Abraham ben Maimon; R. Isaac ibn Sahula; R.

[1] The Commentary to the Machzor, MS. Cambridge Add. 394, used so often in the *Corrections and Notes*, has, after the strophe חבנית אות יוסף, the words עד כאן יסודו של ר' יוסף קרא מכאן ואילך יסוד ר' שמעיה מ"כ. Cp. Zunz's *Ritus*, pp. 198, 201.

[2] Since this was written Herr Epstein has published an essay in the *Monatsschrift*, vol. XXXIX, in which he proved beyond doubt that the author of this work was R. Juda b. Kalonymos b. Meir of Speyer, who flourished about the end of the twelfth century.

Menachem of Recanate; R. Machir b. Abba Mari, the compiler of the *Yalkut Machiri*; R. Bachye Ibn Chalava; R. Jacob b. Asher; R. Simon Duran; the compiler of the *Midrash Haggadol*; and R. Matatyah Delakrat. All these authorities give, more or less, passages which are only to be found in our Midrash, which most of them quote by the title of מדרש ש"הש or אגדת ש"הש or אגדתא רש"הש. It is true that neither R. Tobyah b. Eliezer nor Ibn Sahula quotes our Midrash by name, but considering that their works form commentaries to the Song of Songs, it is reasonable to assume that they took their materials from older homilies based on the same Scriptural book which just occupied their attention, which cannot be anything else but our *Agadath Shir Hashirim*. If any reasonable doubt may be entertained it is only with regard to R. Bachye Ibn Chalava, whose authority in the כד הקמח are the Chapters of R. Eliezer, and about R. Matatyah Delakrat, whose late age (16th century) makes it probable that his knowledge of our *Agada* was only second hand. On the other hand, it is safe to assume that R. Solomon b. Judah did make use of the *Agadath Shir Hashirim*. As a *Paitan* he naturally never mentions his sources, but there are sufficient strophes in his *Piyutim* to make his knowledge of our Midrash fairly certain.

Considering now that R. Solomon b. Judah flourished about the end of the tenth century, considering again that at least a generation or two would be required to give our *Agada* that Midrashic importance and air of antiquity that a Paitan would take it as an acknowledged authority, worthy to become the subject of his versifications, its composition must not therefore, if only on this reason, be placed later than the middle of the tenth century.

Now it is true that there are other indications which would point even to an earlier date. I am referring to certain Messianic as well as mystical passages in our *Agada*, the relation of which to some of the apocalypses edited by Jellinek in the various volumes of his *Beth Hammidrash* is visible at a first glance[1]. This is especially the case with the פ' ר' יאשיהו, which in a number of passages betrays such a strong resemblance to our *Agada*[2] that

[1] See *Beth Hammidrash*, I, 56 sq., II, 54 sq., III, 66 sq. and 141 sq., IV, 117, V, 45 sq., VI, 112 sq., 117 sq. and 150 sq. Cp. Zunz, *Lg. d. Synagogalen Poesie*, 603 sq.

[2] See פ' ר' יאשיה, VI, pp. 112, 113, and *Agadath Shir Hashirim*, l. 260-288.

there is but little doubt that the one copied from the other. But as the פ׳ ר׳ יאשיהו is essentially an eschatological Midrash, there was hardly any reason for the compiler to give the various Derashoth on the text לריח שמניך טובים על כן עלמות אהבוך[1], unless he copied it from our *Agada*, where such interpretations are in their proper place. Now there is, as has been already pointed out by Jellinek, a strong interdependence between the פ׳ ר׳ יאשיהו and the other apocalypses (especially the ס׳ אליהו ופרקי משיח and the (ג״ע וגיהנם)[2], whilst, on the other hand, there is a strong probability that Kalir made use of such a class of Midrashim[3]. Added to all this, the Paitan's distinct reference to the seventy names of Israel[4], the fact of Kalir's acquaintance with our Midrash becomes very probable. We shall thus have to assign the date of our *Agada* somewhere in the first half of the ninth century[5]. There are, however, grave considerations against such an early date, as will easily be seen after analysis of the sources of our *Agada* itself.

Even a superficial perusal of our *Agada* will convince the reader that its relation to the *Midrash Chasitha* is but small. They may have many minor details in common; but the latter offers but very few parallels to those passages which constitute the most characteristic features of our *Agada*. As such we may consider most of the Agadoth to the first verse of the Song of Songs (l. 1–225), the long Derasha on Zedakah (l. 464–781), and the various Messianic interpretations (l. 338–344, 1094–1142). With regard to the latter, there is hardly a Rabbinic work which would more readily suggest itself as the source of this kind of eschatological Agadoth than the Chapters of R. Eliezer. The quotation in the name of R. Eleazar (l. 1101)[6], as well as the attributing of a whole Messianic apocalypse to such an early authority as Simon b. Shetach (or even

Cp. Corrections and Notes to l. 265–270. See also Corrections and Notes to l. 1085 (the passage given there from F, and *Beth Hammidrash*, VI, 150-151).

[1] See *Beth Hammidrash*, V, 113 ...ר״א לריח שמניך טובים זה דוד של חזקיה, &c.

[2] See Jellinek's Text, III, 66, V, 45 and 150, and *Introduction* to III, pp. xxviii, xxix.

[3] See Zunz, *Lg. d. Synagogalen Poesie*, p. 31.

[4] See Zunz, *Gottesdienstliche Vorträge*, p. 274 note.

[5] See P. F. Frankl's admirable essay on Kalir in the *Encyklopädie* of Ersch and Gruber, II Section, Theil XXXII, p. 135.

[6] F. has Eliezer.

Simon b. Zoma)[1], point strongly to the Chapters. It is true that the passages to which we have referred are not to be found in our version of the Chapters; but this is well known to be imperfect[2], and thus it is not impossible that the Chapters made use of by the compiler of our *Agada* was more complete, containing also the said passages.

More certain, however, is the relation of our *Agada* to the *Yelamdenu*. Even before the discovery of the former, Epstein, who, to my knowledge, was the first to call attention to the fact that the earlier authorities had two different Midrashim to *Shir Hashirim*, suggested that there must have once existed a *Pesikta* to *Shir Hashirim*, quoted by some writers as *Yelamdenu*[3]. His hypothesis was chiefly based on a quotation by R. Moses Ibn Tabun. Now the quotation is somewhat uncertain[4]. Besides, the well-known formula of "Let our Master teach us," ילמדנו רבינו, which is the main characteristic of the *Yelamdenu*, is entirely absent in our *Agada*. But still, nevertheless, we find the relation between these two Midrashim so strong that, if our *Agada* is not identical with *Yelamdenu*, it must be considered at least as a recast of many *Yelamdenu* passages bearing on the Song of Songs.

As such passages we recognize the very first sentence of our *Agada*, to which only the *Yelamdenu* offers a real parallel[5]. The

[1] F. שמעי בן זומא. Machiri שמעון ב׳ ו׳. The Chapters are also fond of using earlier authorities for the revelation of new truths. See Zunz, *Gottesdienstliche Vorträge*, p. 286, note d, with regard to R. Eleazar b. Arach.

[2] See Zunz, *ibid.*, pp. 284–5. The newer Yemen literature, especially, contains much the origin of which can only be sought in the Chapters; which again strengthens Zunz's theory of the incompleteness of this work.

[3] See Epstein's *Eldad ha-Dani*, p. 79: ואעיר שלציני הקדמונים היו שני מדרשים שונים על ש״הש האחד הוא מדרש חזית שלנו והשני היה פסיקתא על שיה״ש שממנה מביא הרבה בעל הילקוט מסימן תתק״פ ואילך · ר״מ אבן תבון בפירושו לש״הש דף י׳ כתב: במדרש שיר השירים בילמדנו תורי זהב נעשה לך אלו ד״ת וכו׳ מדרש חזית כתורים כשתי תורות ואין ספק שכונהו לשני מדרשים שונים · את הפסיקתא כינה בשם ילמדנו וכו׳ וכו׳

[4] See preceding note. The passage is not to be found in our *Agada*; but from the fact that the לקח טוב quotes it as ד״א we may safely assume that his copy still contained it. Cp. Corrections and Notes to l. 436–41. Some parallel to this Derasha (but *not* based on the text of תורי זהב) may be found in CH. III, 8, 12, *Tanchuma* ויקהל § 8, NR. XIV, 11, and *Yelamdenu* (at YS. II, § 988).

[5] See l. 1–5 ר׳ נתן אומר מה״ש וכו׳ and l. 206–10 אמר רא בן עוריה, and *Midrash Agadoth*, p. 170. The relation of this latter to *Tanchuma* תצוה, § 8, points to the lost *Yelamdenu*. CH. has, in the first case, very opposite Derashoth.

passage regarding the things created before the world[1] is probably taken from the *Yelamdenu*, some parallel to which is still retained in the Exod. Rabbah. The same we may also assume of the Derasha relating to the three Songs, for which the *Yelamdenu* offers the best parallel[2]. The interpretation of עפר by *adolescens* (l. 866) suggests *Yelamdenu* to Num. xxiii. 10; and so also the allegories with regard to the Patriarchs (l. 953–56), as well as the Derasha on Ezek. xxxvi (l. 1078), seem to be derived from the same source[3]. More important is the long Zedakah-Derasha, extending over more than three hundred lines, the source of which can only be sought in the *Yelamdenu*[4]. This whole Derasha, occupying now about a fourth part of our *Agada*, is quite out of place in a Midrash to the Song of Songs, and can only be explained by assuming that it was the set purpose of its author to give us a compilation of Yelamdenu Derashoth bearing on the Song of Songs, and he thus felt justified in reproducing from it whole Derashoth, even when their interpretatory value for the Song of Songs is not quite evident. The expression אלהים for הק"בה, fairly frequent in our *Agada*, may also be considered as a proof of the use our compiler made of the *Yelamdenu*[5]. If this be the case, then it is possible that Kalir, as well as the compilers of the various Messianic Midrashim to which I have referred, used the same sources which were at the disposal of the *Agadath Shir Hashirim*. It will thus be safest not to speak with any degree of certainty before the quotations from it become direct and frequent, which is about the end of the tenth century.

[1] See Corrections and Notes to l. 58.

[2] See l. 77–100 ג' שירים &c., and cp. *Tanchuma* בהעלתך § 8; ילמדנו רבינו &c.

[3] See Corrections and Notes to all these passages in their respective places.

[4] See Corrections and Notes to l. 627–44, the parallel given there from the *Talmud Torah* in the name of the *Yelamdenu*, while, according to Buber's *Mabo to the Tanchuma* (62 a), a similar passage is contained in a Tanchuma MS. in Oxford. The fact that the extracts given above on these lines, as well as on l. 648–702, from the MH. occur in פ' עקב, and that the *Or Zaruah* also cites Zedakah-Derashoth from the *Yelamdenu* to this *Parasha*, makes it clear that both had the same source.

[5] See l. 487, 492, 555, 678, 680, 892, and 1069. Cp. Epstein's *Beitrage* (מקדמוניות), p. 63.

EXTRACTS FROM THE YALKUT SHIMONI (ED. SALONICA), FORMING PARALLELS TO OUR AGADAH.

(77–80) (שלשה ספרים כתב משלי שיר השירים וקהלת שאר קיטעא כתיב על דבר קהלת פר״שה) שירים כנגד שלשה עולמות · העולם הזה שבע ביום הללתיך ולימות המשיח למנצח על השמינית ולעולם הבא בנבל עשור (§ 980).

(4–16) אשר לשלמה למי שהשלום שלו ונהג שלום עִם בריותיו חמה זורחת על הצדיקים ועל הרשעים ועושה שלום בין מלאכים שנ׳ עושה שלום במרומיו שהמים אינן מכבים אשו של של ברקים והברקים אין שורפים המים חמה ולבנה וכוכבים של אש רצים והולכים ושלום ביניהם ואינם מזיקים זה לזה וכן אתה מוצא ואש מתלקחת בתוך הברד שהיו יורדין שניהם כאחד ולא היו מזיקין זה לזה וכן בהר סיני עביו ברד וגחלי אש בארץ אי אפשר לשור לראות הארי אבל במרום השור והארי במרכבה ר׳ אומר מי שהשלם לבנים מה שנזר לאבות כי גר יהיה זרעך (ibid.).

(231, 237–240) ישקני . . . שתי נשיקות אחד בעולם הזה ויפח באפיו נשמת חיים ולעתיד לבוא ונתתי רוחי בכם וחייתם · פיהו ולא נשיקה ביד (§ 981).

(229–231, 240–248) דבר אחר ישקני מנשיקות פיהו אלו עשרת הדברות ששמעו מפי הגבורה למה אמר מנשיקות שתי נשיקות אחת עשרת הדברות ואחת קבלת התורה · כי טובים דודיך מיין מה היין תנחומין אף דברי תורה תנחומין דכתיב בה תחומיך ישעשעו נפשי מה היין כל מה שמתישן משתבח אף ד״ת כל מה שמתישנין בגוף משתבחין ד״א כי טובים דודיך מיין זה הלמד תורה בילדותו כדכתיב את מי יורה דעה וגו עתיקי מחלב עתיקי·

משדים (ד״א מה יין אין מתקיים אלא בפחות שבכלים אף ד״ת אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפילה) (ibid.).

(251–276, 287) ד״א כי טובים דודיך מיין לריח שמניך אי מה יין כל זמן שהוא מתיישן הוא חסר אף ד״ת בן ת״ל לריח שמניך טובים כשם שאין השמן חסר כך אין ד״ת חסירים ד״א למה נמשלו בשמן מה שמן רפואה לאדם מצהיל פנים כך ד״ת מאירות עינים רפאות תהי לשרך ד״א למה נמשלו בשמן אם יתן קרטוב שמן בתוך חבית של מים קורטוב יוצא כנגדו כך מי שהוא מלא חכמה הכנים דברי בטלה ד״ת יוצאין לפי מה שהוא · ד״א לריח שמניך זה חזקיה ודורו שנ׳ וחבל עול מפני שמן היה ר׳ חדקא אומר מן הדא אתה למד שריח הצדיקים יפה וניכר משל רשעים שכן הוא אומר ויקח משה את עצמות יוסף שהיה ריחו הולך וכן אתה מוצא ביצחק ראה ריח בני כריח שדה שהיה ריחו של יעקב ניכר מריחו של עשו יש שמן שיש לו ריח ואין לו מראה יכול אף ד״ת בן ת״ל שמן תורק שמך כשמן שמריקין אותו מכלי אל כלי וריחו נודף ומראהו נאה · ד״א אם עשית התורה שנמשלה בשמן שמך הולך בכל העולם והאומות אוהבין אותך שנאמר על כן עלמות אהבוך אלו המלכיות שנאמר ועלמות אין מספר · (תנחומא ד״א עלמות אהבוך העולם הזה ועולם הבא וכו׳) (ibid.).

(289–296) ד״א משכני בגלות על מנת אחריך נרוצה לעתיד לבא והבה אומר לה על כן משכתיך חסד עד עכשיו הייתי מקצר ימי השעבוד׳ שהיה גלוי לפני שאתם חחרים לשעבוד אבל עכשיו משכתי אתכם מן הגאולה משתגאלו בפעם הזאת אין אתם חחרים לשעבוד ד״א מי שממשכונו ביד חבירו הוא רץ אחריו שלא בטובתו (§§ 981–982).

(298–301) ד״א הביאני המלך חדריו שעתיד המקום להראות לישראל את גנזי המרום והחדרים שבשמים · ד״א הביאני המלך חדריו אלו חדרי גן עדן (§§ 982).

(310–321, 337–338) ד״א אמרו ישראל בך אנו שמחים מכל מתנות שנתת לנו · משל למה הדבר דומה למלך שאמר לאשתו אי איפשי ביך הרי כל שלי לפניך טולי כל מה שתרצי וכל כלי טוב שאת יודעת קחי וצאי לבית אביך מה עשתה האכילתו והשקתו וקראה לעבדי בית אביה אמרי להם טלוהו במטתו והוליכוהו לבית אבא כיון שניעור משנתו אמר מי הביאני כאן אמרה לו אתה אמרת לי ברור ליך הטוב והיפה ולכי לבית אביך נסתכלתי בבל קנייניך ולא מצאתי כלי חמדה יפה ממך כך אמרו ישראל טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף וכן הוא אומר ואתה מרבבות קדש ונאמר כי יעקב בחר לו יה

זכן הוא אומר ה׳ מנת חלקי אימתי אנו גילים ושמחים כשעלו הגליות והשכינה בראשם כמא דאתמר ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם (ibid.).

(344–364) דבר אחר נזכירה דודיך מי פעל לפניך כאברהם יצחק ויעקב בשאנו נכנסים לצרה אנו מזכירים לפניך מעשה האבות וזכרונם בא לפניך יותר מנסוך שהיה על גבי המזבח •••• נזכירה דודיך מיין מה הדד הזה מושך חלב כך היה משה מושך חכמה מישרים אהבוך זה אהרן ובניו בשלום ובמישור הלך אתי דבר אחר נזכירה דודיך זה היה רבי עקיבא מישרים אהבוך זה היה בן עזאי וחביריו (ibid.).

(365–370) שחורה אני ונאוה וכי אפשר לשחור להיות נאה משל למה הדבר דומה לבת מלך שקלקלה בבית אביה ונזפה ויצאת והיתה מלקטת בשלפים והשחירה התחילו חברותיה מחסרות אותה מה היא אומר׳ אל תראוני שאני שחרחור׳ ששזפתני השמש לא דומה אדם שיוצא ממעי אמו בעור למי שהוא נאה ומתנוול שסופו לחזור להיות נאה (ibid.).

(374–375) כנפי יונה נחפה בכסף רבי יהושע בן פדיה אומר לא היה סוס שלא היה טען עליו יותר מעשר רבוא של זהב (ibid.).

(410–416) דבר אחר לסוסתי זו המרייה שהמרו על הים לפי שיבש הבה׳ המים והטיט לא יבש התחילו אומר זה לזה המים יכול הוא ליבש אבל לא הטיט דכתיב דרכת בים סוסיך חומר מים רבים אמ׳ הבה׳ ראויים היו הללו לאבד כסוסיו של פרעה אלא אעשה למען שמי להודיע את גבורתי (§ 983).

(442–443) עד שהמלך במסיבו עד שהשכינה בשמי מרום קבלו עליהם ישראל ואמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (ibid.).

(445–455) דבר אחר צרור המור זה לילה שלקו הבכורות ד״א זה הפסק שהפסיק הבה׳ בין מלחמת גוג לתחיית המתים דבר אחר שהיתה שכינה שורה בין שני הכרובים ומנין שעתיד הבה׳ לחזור למקום שהיה דכתיב וירכב על כרוב למלך שסרחה עליו אשתו וכעס עליה והיו לו שני בנים ממנה ולפי שהיה בלבו לחזור נטל עמו אחד מן הבנים ואחד הניח אצלה (§ 984).

(460–463) אמר רבי ישמעאל אשכל הכפר זה בית המקדש בכרמי עין גדי מה כרמי עין גדי היו עושין ד׳ וה׳ פעמים בשנה כך עתידין הצדיקים להעמיד תולדות ד׳ וה׳ פעמים בשנה ויש אומרים כל בעילה ובעילה.

(773–788) דבר אחר הנך יפה רעייתי במתן צדקה ואין רעייתי אלא מפרנסתי ומעלה אני עליכם כשאתם מפרנסים את העניים כאלו לי אתם

מפרנסים דבר אחר רעייתי שאתם מרצים אותי לכל העולם בשבילכם אני מטיב להם · הנך יפה בגמילות חסדים וישראל אומרים הנך יפה דודי כשתפרע מן האומות אף נעים כשתשלם שכר ליריאך · אף ערשנו אלו עשרת השבטים שגלו לפנים מנהר סמבטיון שעתידין גלות יהודה ובנימין לילך אצלם ולהביאם כדי שיזכו עמהם לימי המשיח ולחיי העולם הבא שנאמר בימים ההם ילכו בית יהודה וגו׳ שנאמר בפאת מטה ובדמשק ערש שלא שמר הבה׳ אלא אחד משמונה דכתיב בפאת מטה הרי לך שתי פיאות שתי יריכים שתי רגלים המטה כלה להיכן הלכה לפנים מדמשק (§ 985).

(801–802, 804–810) שושנת העמקים כדרך שהשושנה הזו נאה כך ישראל נאים במעשיהם בין האומות · ד״א מדבר במביאי בכורים שהיו מעטרים הבכורים והשור של שלמים הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב ועטרת של זית בראשו להודיע שהבכורים מז׳ מינים והחליל היה מכה לפניהם הגיעו לעזרה היו אומרים ארוממך ה׳ כי דליתני (ibid.).

(834–837) ד״א כתפוח בעצי היער שכל הגוים עובדים ע״ז והוא מזמן (מדמן .l) לעצי היער שהם אילני סרק שאין בהם ממש (§ 986).

(846–849) שמאלו תחת לראשי זה אהרן וימינו תחבקני זה משה שנ׳ מוליך לימין משה וכתיב נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן · ד״א שמאלו תחת לראשי שמאלו של הבה׳ מרחקת וימינו מקרבת · ד״א שמאלו תחת לראשי אלו ענני שהם מקיפין את ישראל מלמעלה ומלמטה (ibid.).

(854–856) [השבעתי] . . . במה השביעם בצבאות במי שהוציא את ישראל ממצרים ד״א בישראל שנקראו צבאות כמלך שנודר בחיי בנו או באילות השדה במי שהוא מזעזע את המדבר שנאמר קול ה׳ יחולל אילות (ibid.).

(860–864) ד״א קול דודי כיון שישמיע קול השופר עשרים זוועות באים לעולם עשרה מקומות נהרגים ועשרה מקומות נשרפין מלמד שאין הפתח נפתח כולו כאחת אלא אליהו ז״ל בא לעיר אחת ונעלם מחברתה ומדבר עם האיש ונעלם מחבירו (ibid.).

(910–914) השמיעיני את קולך זה משה שנאמ׳ משה ידבר והיה מדבר וכל ישראל שומעים · ד״א השמיעיני את קולך כשאתם מתפללים בקול גבוה קולכם ערב (ד״א כי קולך ערב כשעלה על ההר ומראך נאוה כשהוריד מן ההר את הלוחות בידו) (ibid.).

(923–926) אחזו לנו שועלים אלו המצריים הזקנים שועלים קטנים אלו בניהם שהיו לישראל רעים מן הגדולים שנ׳ ויעש להם בתים ותינוקי ישראל

נתפשים על ידיהם מחבלים כרמים אלו הגדולים וכרמינו סמדר אלו היונקים (ibid.).

(932, 941–945) על משכבי בלילות בשעה שעקד אברהם את יצחק בני על גבי המזבח אחותיו ולא ארפנו זה דוד כשתפס הגורן מיד ארונה היבוסי ומצא גולגלתו של ארונה תחת המזבח ולא פסל המקום את קרבנות ישראל.

(946–957) [מי זאת עולה מן המדבר] . . . וכי מן המדבר העלה אותם אלא מלמד על חבתן של ישראל שהם חביבים לפני המקום כמציאה שאדם מוצא במדבר לקיים מה שנאמר ימצאהו בארץ מדבר ואומר אני ידעתיך במדבר כענבים במדבר כתימורות העשן מה העשן כל מקום שהוא הולך הוא מצר כך היו ישראל מצרין לסיחון ולעוג ול״א מלכים מקוטרת בזכות מר זה אברהם מה המר הזה ראש לכל הבשמים כך היה אברהם ראש לכל הצדיקים ולבונה זה יצחק כדרך שמקטירין לבונה על גבי המזבח כך יצחק נעקד על גבי המזבח מכל אבקת רוכל זה יעקב כמה שנאמר ויאבק איש עמו ד״א מקוטרת מור ולבונה זה משה ואהרן מכל אבקת רוכל אלו שבעים זקנים (ibid.).

(958–967) ד״א הנה מטתו שלשלמה של מי שהשלום שלו זה בית המקדש ששים גבורים סביב לה כ״ד משמורות כהונה כ״ד משמורות לויה וי״ב שבטים כלם אחוזי מעשה הטוב כמא דאתמר אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי בחרבי זה מעשה הטוב ובקשתי זו תפלה ד״א כלם אחוזי חרב זה חרבו של אברהם אבינו שנא׳ ויקח את המאכלת מלומדי שהם מלמדים את בניהם ולמדתם אותם את בניכם מלחמה מלחמתה של תורה (ibid.).

(985–993) ד״א אפריון עשה לו זו בריות עולם מעצי הלבנון זה בית המקדש כד״א אל אלדים ה׳ דבר ויקרא ארץ מציון מכלל יופי עמודיו עשה כסף אלו ההרים שהם עומדים על הארץ כעמודים רפידתו זהב זה הרקיע שהוא תטללו של עולם מרכבו· ארגמן זה כסא הכבוד תוכו רצוף אהבה אלו האבות ד״א אלו נפשות הצדיקים שנ׳ בעבור אברהם אוהבי וכן הוא אומר להנחיל לאוהבי יש (ibid.).

(996–1012) ד״א זה ביום חתונתו בסיני וביום שמחת לבו באהל מועד צאנה וראנה במלך שלמה במלך שהשלום שלו בעטרה שעטרה לו אמו על הים ה׳ ימלוך לעולם ועד אמר להם הקדוש ברוך הוא כביכול אתם קשרתם כתר מלכות בראשי אין אתה מוצא בספר יחזקאל צבאות לומר כל הימים שאתם בגולה אין לי חיילות ומלכות עד שתחזרו למלכותכם שנאמר ועלו

מושיעים•בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה ואומר ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו ביום חתונתו אלו ימי המשיח שנמשל הבה"ה כחתן כמשוש חתן על כלה וביום שמחת לבו בבניין בית המקדש וגלתי בירושלים וששתי בעמי (§§ 987–988).

(1014–1017) הנך יפה רעיתי אלו הזקנים הנך יפה עיניך יונים מה העינים הללו נתונים בגובה של ראש כך היו יושבים בלשכת הגזית וקמת ועלית מה העינים מאירים לגוף אף דבריהם מאירים לכל ישראל והיה אם מעיני העידה מבעד לצמתך אימתי אתם משובחים כשאתם מצומתים לפניו ועשוים אגודות אגודות · ד"א כשאתם עושים דברי תורה בצנעה (§ 988).

(1018–1022) ד"א שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד אלו ישראל כשהלכו למדין שיניך כעדר הרחלים בביאתם ממדין זכין מעריות ומע"ז ולמה נמשלו לעדר שלא נבחרו לקרבן אלא הקצובות בך לא נבחרו למדין אלא הכשרים שבכולם מתאימות שלא נסתכלו בנשי מדין לא בהליכתן ולא בחזירתן (ibid.).

(1024–1027) כחוט השני זה חוט הפרכת שהיה מבדיל בין העם לכה"ג ד"א זה כניסתו של משה למשכן וישמע את הקול מדבר אליו לכך נאמר ומדבריך נאוה ד"א ומדברך נאוה אלו הנביאים (ibid.).

(1029–1031) ד"א כמגדל דוד צואריך במקום שהיו ישראל נותנים הודיה למקום אלף המגן תלוי עליו זה בית יער הלבנון · ד"א אלף המגן תלוי עליו זה היה אברהם שנאמר לו אנכי מגן לך (ibid.).

(1032, 1033) ד"א שני שדיך (זה משה ואהרן) הרועה בשושנים זה היה יהושע וכלב (ibid.).

(1040–1050) אתי מלבנון מבית המקדש על שם שמלבן עונותיהם של ישראל מראש שניר וחרמון זה הליכתם מ"ה מסעות אריות אלו היו מלכים שעברתם ביניהם שהיו רעים מן אריות ומהררי נמרים · לבבתני אחותי כלה מ"ל ה"ד לתינוקת בת מלכים שלח המלך אליה ראה אחת מעיניה ושיבחה אילולי ראה אותה בכל גופה עא"כו (ibid.).

(1055–1062, 1072, 1081–1083) ד"א נופת תטופנה אלו שני משיחים גן נעול זה הקץ שלחיך פרדס רמונים מה רמונים נאים כך ישראל נאים במעשיהם מעין גנים שעתיד הבה"ה לטהר את ישראל מעונותיהם עורי צפון שאין הצדיקים צריכים לעתיד לבא מיני בשמים שרוח צפון עתיד' להיות זוחלת ומכבדת לפניהם כל מיני משמני גן עדן.

(1065–1071) ד"א שלחיך פרדס זה הקטרת כפרים עם נרדים שהיה

כפרה עליהם שנ׳ ויתן את הקטרת ויכפר וכו׳ ד״א נרד וכרכום זה היה בצלאל ואהליאב קנה וקנמון זה אהרן וחור . . . (ibid.).

(1081–1085) (פסיקתא רבתי עורי צפון ובואי תימן מכאן אתה אומר שהצדיקים לע״ל אינם צריכים לא אפרסמון ולא כל מיני בשמים ורוח צפונית מרבצת וחולחת לפניהם כל מיני סימני גן עדן וכו׳ . . .) ד״א עורי צפון ובואי תימן שהרוחות עתידות להכניס הגליות והבה נותן שלום והם נכנסות בפתח אחד לקיים מה שנאמר באתי לגני אחותי כלה (ibid.).

(842 כי חולת אהבה) מה החולה מצפה לרותה כך ישראל מצפים לגאולה (ibid.).

(1169–1180) דודי צח כששומרים את התורה ואדום כשפרע מן האומות ראשו כתם פז בשעה שהוא מביא יסורין בגיהנם קווצותיו תלתלים זה היה המזבח רוחצות בחלב אלו המדרשות לחייו כערוגת הבושם אלו הלוחות שפתותיו שושנים אלו האגדות שוקיו עמודי שש ביום שנכנס משה ועמד לפני כסא הכבוד אנה הלך דודיך ביום שנאמר ויבן מזבח תחת ההר שהיה ישראל סבורים שהר סיני קדושת עולם ולא היה אלא קדושת שעה דודי ירד לגנו ביום קרבנו של הבל ושל נח ושל מנוח ושל שלמה (§ 991).

(1209–1219) ד״א מי זאת הנשקפה זו גלות המשיח כדרך שהשחר יוצא ואפלה בורחת מלפניו כך אפילה נופלת על המלכיות כשיבא משיח ד״א מה חמה ולבנה בפרהסיא כך כשיגלה מלכות משיח היא באה בפרהסיא ד״א כשהמקום מביא טובה לעולם בהשקפה הוא מביאה שנ׳ וישקף ה׳ אל מחנה מצרים ד״א מה חמה ולבנה אין אורו של זה דומה לאורו של זה אף לעתיד לבא אדם מקבל לפי מעשיו (§ 992).

(1220–1227) ד״א אל גנת אגוז זה היה אברהם לראות הפרחה הגפן זה היה יצחק הנצו הרמונים זה יעקב ושבטיו ד״א אל גנת אגוז אלו ישראל שנתקדשו לפני הר סיני שנמשלו באגוז מה האגוז הזה אם הקשתו כולו מפעפע כך ישראל משנתקדשו נוחים נוחים · אמר ר׳ יוסי ב״ר יהודה מי שלא ראה אגוז מימיו ואינו יודעו סבור שאין בו כלום אלא עצים פעפעו הרי הוא מוציא אותו מנורות של אוכלים כך ישראל האומות שאין מכירים אותם אומרים בעונותיהם הם לוקים בדקו אותם הם מוציאים אותם מנורות מנורות של מצוה (ibid.).

(1310–1323, 1333–1334) מי זאת עולה מן המדבר למלך שנשא אשה שמה חבלתך אמך יציאת מצרים שהיתה הארץ מתחבל כיולדה שימני כחותם זה אברהם שקיים המילה כחותם על זרועך זה יצחק כשם

שתפילין נדבקין בזרוע כך יצחק נדבק בהבה כי עזה כמות אהבה שאהב הבה ליעקב דכתיב ואוהב את יעקב רשפיה רשפי אש לעתיד לבא זיון של ישראל יוצא באש של כסא הכבוד שנאמר והיה אור ישראל לאש (§ 993).

(1304–1309) מי יתנך כאח לי אלו שבעה דברים שמשיח עומד ומראה לישראל גן עדן וכסא הכבוד קרח ועדתו גיהנם רשעים יורדין ודין רשעים שכר הצדיקים ומחיה המתים (§ 994).